

ISSN-0354-401X

Социјална мисао

ЧАСОПИС ЗА ТЕОРИЈУ И КРИТИКУ СОЦИЈАЛНИХ ИДЕЈА И ПРАКСЕ

XXVII

јануар

јун

2020

| 1
Београд

Социјалнамисао

часопис за теорију и критику социјалних идеја и праксе

Часопис излази два пута годишње.

Преплата за 2020. годину 2.400,00 динара; за иностранство 50 ЕВРА

Уплата се врши на пословни рачун: **160-401741-78**, СОЦИЈАЛНА МИСАО, Београд
ПИБ 101724614; шифра делатности 22110; матични број 07504594; није у систему ПДВ-а

Појединачни примерак у продаји 1.200,00 динара

Студенти имају попуст 50%

Тираж 200 примерака

Издавач:

Издавачко предузеће СОЦИЈАЛНА МИСАО

11050 Београд, Мис Ирбијеве 56/II-10, тел. 063/297-570

e-mail: dubravka199@gmail.com, socijalnamisao@gmail.com

www.socijalnamisao.rs

Суиздавач:

Републички завод за социјалну заштиту Србије,

Београд, Теразије 34, телефон 3621-563, тел./фах 3621-569

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду,

Високог Стевана 2, телефон 218-3036

Компјутерска припрема и штампа

Чигоја штампа

Решењем Министарства за науку, технологију и развој Србије број 413-00-411/2001-01 од 01. 08. 2001. године овај часопис, као публикација од посебног интереса за науку, ослобођен је плаћања пореза на промет.

Редакција

Дубравка Гавриловић, Живорад Гајић, доцент др Марина Ковачевић
Лепојевић, проф. др Александар Југовић, Марија Маљковић, проф. др
Бранкица Поповић Ђитић, проф. др Миомира Костић, проф. др Дарко
Димовски, проф. др Суада Буљубашић, проф. др Јагода Петровић, проф. др
Мира Ђук

Издавачки савет

Проф. др Ана Гавриловић, Божидар Дакић, проф. др Зоран Илић,
проф. др Милосав Милосављевић, проф. др Дејан Сумрак, проф. др Ђурађ
Стакић

Главни и одговорни уредник

Дубравка Гавриловић

Заменик главног и одговорног уредника

Доцент др Марина Ковачевић Лепојевић

Секретарка редакције

Марија Маљковић

Издавач

Издавачко предузеће СОЦИЈАЛНА МИСАО, Београд

За издавача

Дубравка Гавриловић

Коректор

Оливера Величковић

Ликовна опрема

Марија Марковић

Први број часописа СОЦИЈАЛНА МИСАО појавио се 1994. године
Оснивач часописа Радул Јовановић

7	<u>РЕЧ УРЕДНИЦЕ</u>
9	<i>Vesna Stefanovska</i> MARGINALIZATION, STIGMATIZATION AND SOCIAL EXCLUSION AND THEIR RELATION TO CRIMINAL BEHAVIOUR PRIOR AND DURING INCARCERATION
27	<i>Ана Баширићевић, Андреј Кубичек</i> ОБРАЗОВАЊЕ РОМСКЕ ДЕЦЕ У СРБИЈИ – ИЗАЗОВИ И ПЕРСПЕКТИВЕ
45	<i>Љејосава Илијић, Оливера Павићевић</i> ОД СТАРЕ КА НОВОЈ ПЕНОЛОГИЈИ – О појединим импликацијама нове стратегије у корективној пракси –
59	<i>Марија Нешић</i> КЉУЧНЕ ОДРЕДНИЦЕ КОНСТРУКТА РЕЗИЛИЈЕНТНОСТИ
75	<i>Марија Кузмановић</i> ЕФЕКАТ ПРИМЕНЕ ТРЕТМАНА „СТВАРАЊЕ БОЉЕГ ЖИВОТА“ ПРЕМА СЕКСУАЛНИМ ПРЕСТУПНИЦИМА
97	<i>Најталија Недељковић</i> КРИТИЧКИ ОСВРТ НА УРЕЂЕЊЕ НАДЗОРА НАД ВРШЕЊЕМ РОДИТЕЉСКОГ ПРАВА У ПРАВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
115	<i>Виолејша Тагић</i> МЕДИЈСКО НАСИЉЕ И АГРЕСИВНО ПОНАШАЊЕ КОД МЛАДИХ
133	<i>Драјана Савић</i> МОДЕЛИ ИЗВЕШТАВАЊА ДНЕВНЕ ШТАМПЕ О ЦЕНТРИМА ЗА СОЦИЈАЛНИ РАД

-
- 9 *Vesna Stefanovska*
MARGINALIZATION, STIGMATIZATION AND SOCIAL
EXCLUSION AND THEIR RELATION TO CRIMINAL
BEHAVIOUR PRIOR AND DURING INCARCERATION
-
- 27 *Ana Batričević, Andrej Kubiček*
EDUCATION OF ROMANI CHILDREN IN SERBIA –
CHALLENGES AND PERSPECTIVES
-
- 45 *Ljeposava Ilijić, Olivera Pavičević*
FROM OLD TO NEW PENOLOGY – ON CERTAIN IMPLICATIONS
OF THE NEW STRATEGY IN CORRECTIVE PRACTICE –
-
- 59 *Marija Nešić*
KEY DETERMINANTS OF THE RESILIENCE CONSTRUCT
-
- 75 *Marija Kuzmanović*
EFFECT OF SPECIALIZED PENAL TREATMENT
“GOOD LIVES MODEL” (GLM) ON SEXUAL OFFENDERS
-
- 97 *Natalija Nedeljković*
A CRITICAL ANALYSIS OF LEGAL REGULATION
ON THE SUPERVISION OVER THE EXERCISE OF PARENTAL
RIGHTS IN THE LEGAL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF SERBIA
-
- 115 *Violeta Tadić*
MEDIA VIOLENCE AND AGGRESSIVE BEHAVIOR AMONG YOUTH
-
- 133 *Dragana Savić*
DAILY PRESS REPORTING MODELS ON SOCIAL WORK CENTERS

Гост уредник:

Др Љепосава Илијић (1981) дипломирала је на Дефектолошком факултету у Београду, на којем је стекла звања магистра (2012) и доктора дефектолошких наука (2016). Запослена је на Институту за криминолошка и социолошка истраживања у Београду (научни сарадник). До сада је објавила једну самосталну и две коауторске монографије и преко четрдесет пет стручних научних радова. Област интересовања усмерила је ка криминолошким и пенолошким темама, проблеми ма извршења затворске казне и третману осуђеника.

ТЕХНИЧКА УПУТСТВА АУТОРИМА

Молимо будуће ауторе да обратe пажњу на упутства и да их се строго придржавају.

Страна 155.

Захваљујемо.

РЕДАКЦИЈА

РЕЧ УРЕДНИЦЕ

Часопис *Социјална мисао*, од првих бројева до данас, испуњава свој задатак обогаћивања нашег академског простора, новим научним и стручним знањима и информацијама, уз неговање традиције поштовања критичког мишљења.

Часопис није уско методолошки усмерен, већ доноси прилоге истраживача који са становишта различитих научних дисциплина и теоријских подлога анализирају актуелне теме. Нови број Часописа, са седам научних радова и приказом студије случаја, потврђује претходне наводе.

Уреднице су пажљивим одабиром радова, који су двоструко анонимно рецензирани, припремиле овај број *Социјалне мисли*, у којем су научни прилози различитих тема. У радовима који следе аутори се баве темама маргинализације, стигматизације и социјалног искључивања и анализом њихове повезаности са криминалним понашањем; образовањем ромске деце у Србији, изазовима и перспективама, након чега следи рад посвећен новој пенологији и појединим импликацијама нове стратегије у корективној пракси и рад који читаоце детаљније упознаје са конструктом резилијентности. Емпиријски налази о ефектима примене специјализованог третмана према сексуалним преступницима у Казнено-поправном заводу у Сремској Митровици приказани су у наредном раду, након чега следи рад у којем аутори дају критички осврт на уређење надзора над вршењем родитељског права у праву Републике Србије. Актуелну тему о медијском насиљу и како оно утиче на агресивно понашање младих обрађује још један од радова.

У студији случаја, на крају актуелног броја Часописа, приказани су модели извештавања дневне штампе о центрима за социјални рад.

Наведени тематски оквир приказаних научних радова произашао је из различитих индивидуалних фокуса појединачних аутора, али чини се да је и овај број Часописа одржао кохерентност која је проистекла из намере да се пренесу добра искуства, резултати емпиријских

истраживања из различитих области друштвених наука, као и критички осврт и указивање на актуелне проблеме у друштвеној пракси.

Верујемо да ће и овај број *Социјалне мисли* изазвати интересовање стручне и шире читалачке публике, као и наши претходни бројеви.

Др Љејосава Илијић

Vesna STEFANOVSKA*

Оригиналан емпиријски рад

Примљено: 30.04.2020.

Прихваћено: 22.06.2020.

MARGINALIZATION, STIGMATIZATION AND SOCIAL EXCLUSION AND THEIR RELATION TO CRIMINAL BEHAVIOUR PRIOR AND DURING INCARCERATION

The structural processes of marginalization, stigmatization, and social exclusion are one of crucial factors that generate crime in one society. They are interconnected processes that push young people into crime. In fact, marginalized people are both socially excluded and vice versa. They are on the margins of the society, rejected and forgotten, without equal access to social, cultural and other public services offered by the state. On the other hand, stigmatization comes as a consequence of the primary deviant and criminal behavior, which further exacerbates such behavior. Often, young people who have deviant behaviour are labeled as problematic boys or girls or as deviants, which turn them in more serious forms of crime.

Based on that, this paper examines the influence of those processes on deviant and criminal behaviour of young offenders prior and during incarceration. Analysis is based on qualitative data collected by using in-depth interviews with incarcerated young inmates in one educational-correctional facility. The main findings pertain to the recognition that young inmates have history of social exclusion and marginalization, but that processes are further supported by the correctional facility and by the system in general during their incarceration.

This small scale survey is particularly valuable in filling up the exiting empirical gap and findings within criminological and penological literature and might be used as a basis for developing prerequisites for eliminating, or at least, mitigating negative consequences

* Vesna Stefanovska, associate professor at the Faculty of security – Skopje.

of the structural process of marginalization, stigmatization and discrimination on young inmates.

Key words: marginalization, young inmates, incarceration, correctional facility, stigmatization

Introduction

Several criminological theories (strain theory, labeling theory, critical theory, cultural criminology etc.) consider the structural processes of marginalization, stigmatization, and social exclusion as one of crucial factors that generate crime in one society. They are interconnected processes that push young people into crime. In fact, marginalized people are both socially excluded and vice versa. They are on the margins of a society, rejected and forgotten, without equal access to social, cultural and other public services offered by the state. On the other hand, stigmatization comes as a consequence of the primary deviant and criminal behavior, which further exacerbates such behavior. Often, young people who have deviant behaviour are labeled as problematic boys or girls or as deviants, which turn them in more serious forms of crime.

Marginalization, social exclusion and criminal behavior

The emergence of the concept of social exclusion is associated with Rene Lenor, who was politically active and who in the early 1970 in France named certain marginalized groups, as well as those with problematic behavior (homeless, delinquent), as socially excluded groups (Daly, 2003: 3). However, that approach is gradually expanding, and the phenomenon is beginning to encompass several aspects. Numerous definitions and explanations are now appearing in expert literature. Some of them relate it only with poverty, others with division and inequality in the society, thirds with the subclass (for different concepts see more in Bouchard, Legrand & Piasho, 2009). The basis is that the individual (and the group) cannot participate in economic, social, political and cultural life or, in other words, cannot realize their economic, civil, political and social rights as a citizen in the society. The consequences are: deprivation of material goods, poor health, limited educational opportunities, low self-esteem, isolation, alienation, immorality and more severe forms of delinquent and criminal behavior.

The period after the 1970, known as the period of late modernism, also creates economic and personal insecurity, personal discontinuity and a tendency to socially exclude the citizens, especially those with deviant behavior (Aas F. Katya, 2007 16). In particular, unemployment, poor social skills, low family income, inadequate housing, health and education, high crime rates, family breakdown and similar social problems are the main determinants of social exclusion. For example, data from the State Statistical Office show that in our country the groups at risk of poverty and social exclusion are: "members of big households, where none of the members is employed, and when the head of the family has low level of education (without education, unfinished primary or only primary education) (National strategy, 2010-2020).

But regardless of the reason, the basis is that the individual (or group) does not participate in key social activities and cannot effectively participate in economic, cultural and social life. Therefore, social exclusion creates an identity crisis, alienation and distancing from the normal course of society, which Bauman compares to social death (Bauman & Lyon, 2013: 81). This makes citizens vulnerable to crime, and the risk situation causes exposure to higher forms of crime. For example, the results of several studies show that the largest percentage of convicts have a history of social exclusion, which includes high levels of material deprivation, family, health and educational problems, and limitations. Also, the job loss, the lack of professional qualifications, marginalization and alcoholism increase unemployment. These factors exclude capable people from the labor market and from other areas of social life. Such a lifestyle plunges them into crime, drug and alcohol abuse, and other deviant phenomena, and increases the likelihood of suicide (Levay, 2007: 10).

On the other hand, the sources of social exclusion can be sought, both at the individual developmental level and at the wider social level. Regarding the broader social context, the roots of social exclusion, can be found in the structural inequalities of the society, in the unequal distribution of power and wealth in the hands of a small number of people, in increasing privatization in all areas of social life, in the development of individualistic and consumerist culture, in imposing the (American) dream of being rich and successful, and on the other hand in the powerlessness of the society to deal with the imposed and growing problems of the citizens.

On an individual level, late modernism, transition processes and the new consumer culture, in addition to material, cause ontological uncertainty, i.e. the confusion that the individual feels. For example, poverty, especially among young people, causes feelings of humiliation and injustice (Martin, 2009: 134). Also, inappropriate transition from one to another developmental stage in life can foster exclusion of an individual from expected social roles or tasks appropriate for each developmental stage. For example, during the transition from school to labor market, from childhood to adulthood, from safe family home to family and material independence (Bynner, 1999). When such transitions are inappropriate and intertwined with the problems of early pregnancy, drug use, inadequate education, and limited material opportunities, they encourage and continue social exclusion.

In addition to individual risk factors, research shows that social exclusion is associated with other community-based factors, such as: poor neighborhoods where the problems of deprivation, disorganization and crime are most concentrated or families with low incomes, unemployment, health problems, drug abuse or family crime (Webster et al., 2004).

Regarding the characteristics of convicts by class and social origin, the well-known criminologist Irwin (1987) identifies the subclass, i.e. the category of young and minority groups in prison facilities, which are socially isolated and excluded from the labor market and other social public services. They are an economically marginalized population living in constant insecurity (Irwin, 1987). In terms of racism, the data also show a disproportionate number of people of other ethnic, national, or racial backgrounds. The prevailing public opinion is that such minority groups in a society have a family history that shows a constant level of (family) abuse and neglect (MacDonald P. Michael, 1997: 334).

Stigmatization and criminal behavior

Stigmatization and criminal behavior are explained by the labeling theory, according to which continuous involvement in crime is caused by social reactions initiated by the social labeling of citizens as criminals. When the state drags (processes) individuals in the criminal justice system and sentences them to imprisonment, it sets in motion the process that traps citizens in the circle of crime. This means that once they enter

the state control system, it is much more difficult for them to get out because the offenders are already labeled as criminals. In this regard, this theory treats such labels not only as a consequence but also as a reason for further deviant and criminal behavior. Notable representatives of labeling theory are Edwin M. Lemert (1912–1996) and Howard Becker (1928).

According to Lemert, in order to understand deviants, we must first understand the reaction of deviance. It focuses on two levels of deviance. The primary deviation is deviant or criminal behavior before the person is labeled as deviant. It can occur for a number of reasons: from curiosity, boredom, excitement, stress, or loss. Primary deviation is also characterized by the fact that it remains functionally involved in acceptable social roles, so the individual is not forced to reorganize his or her own identity. Secondary deviation occurs when the individual continues to behave deviant and criminal, but such behavior is a means of defending, attacking, or adapting to open and covert problems that are the result of social reaction and stigmatization. So, the secondary deviation refers to the further crimes, which are committed due to the labels put on the perpetrators. Or, in other words, the secondary deviation arises from the subjective effects of labelling (Maruna, 2010: 100). Becker describes those who stray from the average or normal behaviour as outsiders, who are labelled as deviants by both the formal system and the wider community. Hence, deviance is a process that involves the reactions of others to certain behaviours (Becker, 1969, cited in Ignjatovik, 2009).

Methods

This paper examines the processes of marginalisation, social exclusion, stigmatization and discrimination and their impact prior and during incarceration of young inmates placed in Educational correctional facility (further ECF) located in Ohrid city, North Macedonia. The analysis is based on qualitative data collected by using in depth interview with young inmates to capture their attitudes and experiences in relation to those processes. Through content analysis of the statements of young inmates, the survey was intended to identify and articulate the influence of negative consequences caused by marginalisation, social exclusion, stigmatization and discrimination prior and during incarceration. The

survey presumes that those processes can be considered both as reasons and consequences of an individual criminal behaviour, and can be generated, by both, the society and care institutions prior and during incarceration. For example, young people are constantly positioned as powerless due to structural inequality in society (Ogilvie & Lynch, 2001: 332, according to O'Connor & Sweetapple, 1988). If, due to the structural inequality with the society, the young people position themselves as powerless, they will be similarly experienced in the correctional facility. Consequently, their position during their incarceration is subject to forgetfulness, inequality, social exclusion and abuse of power.

The survey aims to provide overview of the impact and negative consequences of those structured processes and how they are manifested, which were identified through the attitudes and personal perceptions of young inmates expressed during the in-depth interviews. For that purpose several research questions were posed: Are the processes of marginalization, stigmatization and social exclusion present in the ECF generated by the system? How do they manifest? What is the structure of youth by class and ethnicity? Is there disproportion and selective approach? Can these processes be considered as a consequence of incarceration?

An interview was conducted with 17 young inmates, out of 19 who were placed in the facility at the time of the interview (March-June, 2018). They were aged 17 to 21 years who have committed crimes (mostly property crimes: thefts and robberies) as juveniles and who were sentenced to educational institutional measure: referring to ECF (according to the Law on justice for children (2013) by the juvenile judge. An appropriate questionnaire for the interviewees was prepared which is designed to assess the attitudes of young incarcerated inmates. The collected data was divided into three categories and several subcategories: (1) social exclusion prior and during incarceration, (2) stigmatization prior and during incarceration and (3) discrimination prior and during incarceration.

Access to data and ethical issues

Access to data and the timetable for conducting the interviews is supported by written and oral consent from the main stakeholders of the relevant departments within the Ministry of Justice, Prison system and courts system. During the survey, due attention is paid to certain ethical issues related to the protection of the respondents' identity as a spe-

cific category and to the guarantees of voluntary participation, informed consent, anonymity and confidentiality of the data collected. In this regard, all respondents expressed readiness to be interviewed and signed a statement of participation and consent that their statements might be analyzed and used. Written consent was also given by the staff from the correctional facility. All transcripts of the interviews are confidential and only the research team has access. Also, the research team established an appropriate friendly attitude of trust, emphasizing that the participation of the young inmates in the interview is voluntary, with respect to the principles of confidentiality and anonymity.

Results and discussion

Social exclusion prior and during incarceration

The most of young inmates and their families, based on their characteristics, fall into the category of socially excluded persons. They face poverty, begging or prostitution, and children are usually excluded from the educational process. Such families experience additional or subsequent marginalization by society and citizens, complemented by the inability to engage in the dominant mainstream culture that enables them to achieve the dominant cultural expectations and goals. Therefore, they are labelled as “others” and “excluded” from the society. Thus, social exclusion among the largest percentage of inmates, especially among Roma ethnic community, is manifested by educational neglect, dropout, wandering and homelessness. Sometimes they sleep on the street, in basements, in abandoned places. Often, young inmates who were placed in Care Institutions run away from them and do not return for long periods of time. As some of them stated:

- (1) I slept everywhere, on the streets; everywhere... My longest period (of escapee) was a year and a half.
- (2) I slept on the streets, in buildings, basements, and so on.
- (3) We walked all night, I didn't sleep.
- (4) Well, with company, walking non-stop (how he spends his free time).

Those statements suggest that running away and idleness are common among abandoned children, which lead to criminal behavior. The

care institutions where they grew up are not perceived like their own homes, which indicate that they do not feel them as pleasant and safe environment. Frequent escapes also show that the neglected children of their primary family continue to be neglected in the care institutions. Despite such neglect, certain young inmates feel rejected by other public services in the society, as they state: *I didn't know where to ask for help or I have asked (for help) several times the social (services), but in vain, and they are for nothing.*

However, despite the fact that social exclusion leads to deviant and criminal behavior, that exclusion continues throughout the criminal career. Why? Because, by committing crime exclusion starts from school, especially when young offenders create own or enter other subculture with own rules and values. In fact, such subcultures enhance the sense of belonging, support and security, which was missing before. Second, neighbours and the wider community gradually begin to put up labels that young people accept. Third, the criminal justice system excludes them by imposing prison sentence. In this context, social exclusion not only leads to crime, but vice versa. People in conflict with the law, during or after the expiration of the imposed criminal sanction, in the further life face additional stigmatization, which again excludes them from the society.

Social exclusion is also felt inside the Educational Correctional Facility (ECF). Socially excluded inmates are less protected, again rejected by the family, social services, and the system in general. Especially for those inmates who grew up in care institutions, the exclusion is most experienced and that abandonment and marginalization in conditions of non-freedom is much more difficult to experience. Especially negligence and lack of support strengthen the feeling of forgetfulness and helplessness. According to one respondent: *Even if I leave here, where will I go ... Well, I don't feel ready yet (to leave the institution), no, I'm not afraid to go out, I can do it again (the crime)... the friends would influence.*

This statement indicates both, fear that the young inmate might re-offend and powerless to cope with the pressure, uncertainty and bad company when they are free. The world is perceived as a place where the line between the permitted and forbidden is very thin, and where the crime prevails more often. Such views among other inmates also provoke suicidal thoughts, as stated: *Sometimes I have thought here (thoughts of suicide)... because I have no future, I have nowhere to go when I go out, where to live, how to go to school, who will finance me for school.*

This situation is characteristic for inmates who have grown up in care institutions, which means that special access and treatment should be given to this vulnerable group. They are most powerless and vulnerable to criminal influence and in that sense much more effort, energy and resources should be invested. If their primary family and society reject them, the state, through its care mechanisms and social policy, should ensure appropriate social support and integration into society. Maybe then their criminal path will turn in a positive direction. Such statements show that, due to forgetfulness, disinterest, and indifference of their primary family, of the social services and prison staff, certain young inmates feel more frustrated and hopeless. This makes them powerless to make plans for their future lives because they don't have any supporting person to rely on, and at the same time they do not find protection and support from the Educational Correctional Facility (ECF) Those inmates deprived from family love and support do not expect positive changes not only inside, but also after leaving ECF.

Also, the social exclusion can be recognized due to impossibility to actively participate in decision making process about certain aspects of their life within ECF. This deprivation of the opportunity to receive certain services or goods or to improve certain conditions (for example, accommodation facilities, sports equipment, and vocational training facilities) "kills" or suppresses their creativity and energy. In this context, certain statements are interesting:

- (1) Powerless, how can I tell you ... you have no conditions.
- (2) I'm not a director, I'm not a psychologist, I'm not a commander, I'm nobody and nothing... Nothing can be done here (in the facility).
- (3) Well, lonely (how he feels).
- (4) I would like a lot of things ... but in vain.

What do such statements show? Such statements reveal the dependence on prison staff, as well as vulnerability, powerlessness, and helplessness of young inmates. And instead of reducing the negative effects of those conditions, they are exacerbated by poor prison conditions. And the problem would not be so much in the imprisonment, because it can be a useful warning/shook therapy for young offenders. The problem is much more in the powerlessness and sense of loss of certain rights as a convicted person (I am nobody and nothing). And the question is: Is the feeling of helplessness "imported" or "acquired"? In the first case,

helplessness can be linked to outside care institutions because, as long as the status and exercise of certain rights depend on such services, then young people have the feeling of helplessness that they are subject to analysis and observation. In the latter case, the feeling of helplessness may be related to the attitude of the prison system who perceives them as convicted offenders to which belong poor prison conditions. In both cases, they are "others."

According to some statements, the status of inmate is accepted passively and without much expectation. In non-freedom, marginalization, rejection and inequality cause powerlessness, feelings of loneliness and passive acceptance of the situation. But such conditions for others cause revolt, resistance and criticism of the system. In this regard, there are some interesting statements that condemn the negligence of the staff because ECF is responsible for providing appropriate conditions and care for them, especially for those who grew up in care institutions for abandoned children or in extreme poverty. Thus, for certain inmates, the prison expert staff should show appropriate care, which they equate with maternal and paternal care.

She (the psychologists) is responsible; she is like my mother, my father... (she) is responsible for the child... sneakers, what he needs, clothes... I don't know... what he needs...

Actually, the young inmates are aware that they cannot cope with the challenges of life on their own. They want certain control, encouragement, support, training and protection. For certain inmates, the staff in the ECH should be a substitute for maternal care, especially for those without or with poor family care. As one respondent further states: *The ECH doesn't have enough money, no one has slippers, no one gives him ... I feel sorry ... I have to give mine... there is no one to give them, they (some inmates) don't have parents, sleep under bridges. For example, like your child, when you give him something and he remember it ... You understand.*

If we hear the voice of the helpless and marginalized and if we put ourselves in their shoes, then we can understand that young inmates seek support, care and reward, seek to feel valued, that they have deserved something, that they are not abandoned even by those who are in charge to take care about them in the ECH, such as prison staff. However, according to certain statements, the EHC does not provide conditions, material goods and appropriate care. Therefore, the processes of margin-

alization, poverty and abandonment are also present that cause revolt, indifference, sadness, and destructiveness among most of the inmates.

One aspect of social exclusion is limited contact with the outside world, especially for those inmates who have no one to accept them out of the facility, in freedom or whose parents are uninterested (or in prison). The absence of family and other social support causes more negative consequences: a sense of rejection, frustration and appropriate and deviant behaviour within ECF. And that circle is constantly spinning, like a snowball that is getting bigger and bigger, accumulating problems. As stated: *I demand (certain things), but I can't get it... I'm looking for my rights ... for example ... I'll go to a psychologist and I'll tell her: I ask you to get in touch with the social (services), to found a guardian, a relative, to go out in the town. You can't, you are punished (the answer).*

Such prohibitions and misunderstandings can be analysed from several aspects. The young man wants to go for a walk, to go out in the town. And when they are allowed, young people usually abuse that freedom (for example, many times they don't return in the ECH for weeks or months, until they are not brought back by the police). But, what is missing here in a broader social context? There is a lack of control and support from the family, but also from social services. Although social services have limited personnel and material resources to provide permanent protection, permanent housing, employment, etc., the problem of neglected young people should be considered more seriously and systematically and permanent solutions should be found.

Stigmatization prior and during incarceration

Stigmatization is a consequence of deviant behavior. Some of the young inmates face the stigma of bad, delinquent children, who are rejected, condemned and humiliated by others. In addition, we state the following statements:

- (1) Everyone knew (for the delinquent behaviour), (they) were chasing me, beating me (the neighbours).
- (2) They looked at me very strangely, I was a very bad child, those who were the neighbours, the friends avoided me... They looked at me like robber; I had no conversation with good people, only with bad people.

- (3) They were very happy that I am here... they are more afraid of me ... because I steal.
- (4) My neighbours condemned me, they call, get out of here, you are a thief...
- (5) Yes, often, some robbers, some drug addicts, dealers called me, also.

Some of the young offenders are labelled as robbers, thieves, drug addicts, some were chased, beaten; others were frightened or avoided. Such labels and actions are accepted differently by young offenders. One would say, "*I was a very bad child,*" while another would react violently, as he states: "*On each attack I had to respond contra.*" However, such statements show that the inmates are aware of the rejection of the neighbours, but this does not change their minds to stop the deviant path. Within criminal group they find more pleasure, acceptance, approval from the friends; they have acquired a certain status and identity, which do not want to leave. They accept the stigma of a poorly troubled children and it becomes part of their ego, as they will say, *so we are thieves*.

Also, pushed on that path, they can't leave it because, although someone wants to turn in a positive direction, the stigma they carry as a stamp pulls them back. That is why further deviant and criminal behavior is considered as attack, defense or adjustment of social reactions. In addition, we state the following statements:

- (1) I will say one thing, as soon as the name Wolf comes out and Wolf will be ... once a Wolf, always a Wolf.
- (2) I wanted to hang out with those who were good kids, but behind my backs they said don't go with him, he steals, he takes drugs.

Such statements show that some of the inmates are aware of the consequences and accept the stigma of deviants. This is due to the fact that labelled children face resistance and rejection from others. Such rejection and inability to establish pro-social positive relationships with their peers reinforces their criminal inclinations.

What's so absurd about their story? The fact that marginalized and rejected inmates from their primary family also faces rejection and marginalization from society (limited educational, social and work opportunities), but also from the institutions of the system, starting from the care institutions, from social services and from the correctional facilities, which should take care of them instead of their primary family. Young

people, in such conditions, deprived of love from the primary family, replace the carelessness and lack of love and support with criminal activities and criminal behavior is an expression to show that dissatisfaction. Abandoned inmates are vulnerable categories and are most at risk to deviance and crime.

What is the problem with our system in relation to those categories of inmates? The problem is that the system consciously lets them through the “criminal waters”, so, those who will survive will „tell the story,. They are left on the fortune to awaken some feeling (spark of hope) in order to get out of that criminal circle. If they felt to wake up, or to become aware of their criminal responsibility, the correctional facilities and adult prisons will be their future homes. We get the impression that the system has given up on them, aware that it takes a lot of effort, time and resources to get them “on the right path”. Therefore, the solution is much more left to their individual capacities and strengths to cope with their own problems. Such treatment and attitude by the institutions of the system is part of the existing attitudes and prejudices about the possibility to achieve success in the process of re-socialization and reintegration with that category of inmates.

Discrimination prior and during incarceration¹

Discriminatory policy of the penitentiary system prior and during incarceration can be recognized on several grounds: (a) disproportional imposition of institutional correctional measures to roman minority offenders (b) small number of work engaged inmates (c) inadequate treatment of inmates with certain mental illnesses and (d) unequal treatment of poor inmates.

(a) The percentage of incarcerated children of Roma ethnicity, especially those who know each other, is perceived as discrimination. The imposition of institutional measure is expected, normal consequence for them, and it would be lack to avoid it. Or, even though they are aware that they will end up in an institution, the measure does not deter them from the criminal path. They accept the circumstances that the system

¹ Discrimination means making difference, abuse or limitation of people based on their gender, sex, class, ethnic identity, race, nationality, political and other belief etc. that endanger or enable exercise of their human rights and freedoms.

is chasing them or that it is the path they have to walk on. Based on other experiences, they know that some of the inmates end up in another prison after leaving ECF. This path, due to the family history of conviction or the experience of their friends who have already been sentenced to prison is mostly accepted as normal.

Discriminatory treatment of Roma inmates is also considered by certain security officers, as stated: *I don't talk much with the security officers, they call us gypsies, you are like this, you are like that... or there are some security officers who insulted you ... see gypsy, this, that.* Such statements show an awareness of inappropriate and humiliating attitude of certain officers, especially towards Roma ethnic group.

(b) Although work engagement is very limited (only certain work in kitchen, shopping, sometimes light constructions works), a very small proportion of inmates are engaged, which specifically discriminates those who have a contagious disease (hepatitis C)² or those who have higher risk to escape. This privileged treatment protects the engaged inmates from unwanted consequence, which often occur due to boredom, frequent provocations and absence of other constructive activities in their free time in the ECH. As one has stated: *Because they are sick... most of them are sick, they have hepatitis, they don't work in the kitchen, and there are more people who are sick.* Besides the poor working conditions in ECF, efforts should be made to employ other inmates, because work engagement alleviates the negative consequences of deprivation, encourages a sense of usefulness, value and competitiveness, and satisfies the feeling of equal treatment, which is especially important in such conditions. The attitude that they are not "others", "excluded", "humiliated" by the system, develops self-confidence and positively affects their own re-socialization and reintegration.

Similar discriminatory policy can be noticed in relation to accommodation. ECF has three rooms with different number of beds (with 10, five and three beds (inmates)). Unequal treatment refers to those who are not allowed relocation to a room with a smaller number of inmates. For example, one of the respondents, who feels an increased level of anxiety and aggression and who self-harms, due to unwanted company and too much noise asked for a relocation to smaller-capacity room, but was not supported, as he stated: *"they tell me there was no place, so stay there."*

² Hepatitis C is disease caused by the virus Hepatitis C that causes inflammation of the liver.

This statement shows that, despite the fact that the staff is aware of his aggressive nature, anxiety and self-harm inclinations, they do not undertake concrete measures to overcome such situations and to prevent them. Therefore, staff and the entire prison system need to be more sensitive to certain individual needs, especially to the most vulnerable categories of inmates.

(c) For several inmates in the ECF, the committed crime is associated with mental illness or with serious trauma experienced in early childhood. Such inmates require special treatment and curing, not referral to a correctional facility because the incarceration further worsens their mental state. In fact, the staffs assume that the chances of improving their behavior are minimal because without proper psychological treatment in special conditions and facilities for that purpose, no improvement can be expected. Hence, their condemnation and imprisonment is doomed to failure in advance, and the system has no other choice (capacity and resources) other than to approve it.

(d) Certain aspects of discrimination of very poor inmates continue in the ECF. For example, based on interviews several dilemmas have arisen. Whether the contacts with the outside world (such as: phone calls, receiving shipments, visits, daily exits and weekend leaves) are, for some inmates related to the financial situation of their families. This means that those inmates who do not have money to buy a phone card, whose families do not have enough money to come and visit them on a regularly basis, or who have no home or other place where to stay for the weekend are, in one way, discriminated compared to other inmates. As one inmate states: *I don't have visits often, except when my mother and father have money.*

In that part, it is not enough for social services to provide social financial assistance to families as a general measure of social protection. The Penitentiary Administration, in co-operation with the social services, should establish special funds for vulnerable categories of inmates who live in poverty as poor material conditions should not be a reason to restrict contact with the outside world, nor should it be a basis for discriminatory treatment in that sense.

Conclusions

Marginalization is most present among youngsters in institutional or without appropriate parental care. That process does not stop, but continues. The penal system cannot reduce the structural inequalities that are generators of marginalization and social exclusion in the society. It can, through individual treatments, increase the chances for further social inclusion: to acquire primary education, to be able to work, to acquire skills for job applications, to deal with conflict situations, to develop feelings of self-confidence, to change the system of values etc. However, the institutions of the system pay insufficient attention to the mentioned problems. For examples, when we asked how they overcome the problems in the ECF, one of the inmates responded: *the problems in the facility are staying*. In fact, the ECF gives the impression that “time has stopped flowing there.” In support to this, is the statement in the Ombudsman’s Report (2016) regarding the difficult financial situation, which prevents the realization of the objectives and foreseen activities as part of re-socialization process. Therefore, as stated in the Report, the basic material conditions, such as bedding, personal hygienic products, etc.) in ECF are provided through other means (assistance from the Red Cross, private legal entities, donations, etc.) (Ombudsman, Special Report, 2016: 9).

Also, the police and social services are failing to deter juvenile offenders from re-offending. As part of the criminal justice system and the social protection system for many years, their protective and early warning measures aimed at juvenile offenders fail to prevent and stop their deviant and criminal behaviour. Therefore, without undertaking deeper systemic changes and without implementing long-term appropriate social measures, the process of re-socialization will be doomed to fail. It follows that a policy which is aimed much more at repression and risk control, instead of prevention and special approach and treatment to juvenile offenders is unsuccessful. This means that the juvenile delinquency must be considered in a broader social context, and the criminal law, respectively the system of juvenile justice, must maintain and strengthen its social and human dimension.

Regarding the labelling and stigmatisation process, the research findings confirmed that the process of primary and secondary deviation is present among young inmates. Because of their primary deviant

behavior, most young people are labelled as deviant by the community. Also, certain young people get the stigma of “problematic” and “abandoned” due to their ethnicity, family abandonment and growing up in institutions. In this regard, the absence of a family home and family care is associated with risk situations, and such inmates are labelled as “others”. That label reinforces their criminal behaviour which gives them confidence, status, and identity in the group, because most of them commit crimes in group. At the end, the criminal justice system, by imposing criminal sanctions, formally labels them.

The discriminatory policy towards young inmates is recognized by both the ECF and the system in general. There is a negligible attitude towards the ECF because not enough funds are allocated to improve the conditions and, thus, to enhance the poor conditions of inmates. On the other hand, limited work engagements and limited spatial capacities encourage discriminatory treatment, because make difference between “better” or “more deserving” inmates versus others who have more inferior and less powerful position in the ECF.

References

- Aas F. K. (2007). *Globalization and Crime, Key approaches to criminology*, SAGE Publications.
- Bauman, Z. & Lyon, D. (2013). *Liquid Surveillance, A Conversation*, Polity Press.
- Bynner, J. (1999). Risks and outcomes of social exclusion insights from longitudinal data; available at: <https://www.oecd.org/edu/school/1855785.pdf>
- Daly, M. (2003). Social exclusion as Concept and Policy Template in the European Union, Center for European Studies, Working Paper Series 135.
- Ignjatović, Đ. (2009). *Teorije u kriminologiji*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Irwin, J. (1987). *The Jail, Managing the Underclass in American Society*, University of California Press.
- Ombudsman of the Republic of North Macedonia (2016). Special Report, Republic of Macedonia.
- Levey, M. (2007). Social Exclusion: A Thriving Concept in Contemporary Criminology, Social Exclusion and Crime in Central and Eastern

- Europe, presentation at the Annual conference of European society of criminology, 31.08–3.09.2005, Krakow, Poland.
- MacDonald P. Michael (1997). "Perceptions of racism in youth corrections: the British Columbia experience", *The Canadian Journal of Native Studies* XVII, 2 (1977), 329–350.
- Martin, G. (2009). "Subculture, style, chavs and consumer capitalism: Towards a critical cultural criminology of youth". In *Crime, media, culture, An International Journal*, SAGE.
- Ogilvie, E. & Lynch, M. (2001). *Responses to Incarceration: a Qualitative Analysis of Adolescents in Juvenile Detention Centres*.
- Webster, C. at all. (2004). *Poor transitions Social exclusion and young adults*, University of Teesside, Joseph Rowntree Foundation.
- Busard, T., Lengrand, Z & Pjaso, D. (2009). *Socijalno isklucivanje* (orig. Understanding Social Exclusion, Oxford University Press), Akademski pecat, Skopje.
- Stefanovska, V. (2017). *Prevenција na kriminalitet: osnovi, prostapi, modeli*, Fakultet za bezbednost – Skopje.
- Stefanovska, V., Bacanovic, O., Batik, D. & Peovska, N. (2019). Marginalizacijata i devijantnosta na mladite vo sudir so zakonot vo vospitno-popravnite i kaznано-popravnite domovi, Fakultet za bezbednost – Skopje.
- Ministry of labor and social policy (2010). Nacionalna strategija za namaluvanje na siromastijata i socijalnata isklucenost vo Republika Makedonija, 2010–2020.

Ана БАТРИЋЕВИЋ*
Андреј КУБИЧЕК**

Прегледан рад
Примљено: 29.04.2020.
Прихваћено: 09.06.2020.

ОБРАЗОВАЊЕ РОМСКЕ ДЕЦЕ У СРБИЈИ – ИЗАЗОВИ И ПЕРСПЕКТИВЕ

Образовање истовремено представља основно људско право и могућност за постизање жељеног друштвеног положаја, компетенција и угледа. Ипак, ромска деца и читава ромска заједница у Србији суочавају се са многобројним препрекама у процесу образовања и досезању задовољавајућих исхода, као што је случај у свим источноевропским земљама. Узроци поменутих потешкоћа су многоструки и имају сложenu природу, укључујући различите правне, економске, друштвене и друге чиниоце акумулиране током дуготрајних историјских процеса. Стога чланак има за циљ да пружи анализу ове теме комбинујући правну и социолошку перспективу. Аутори нуде свеобухватан опис међународних правних докумената, уставних и законских норми Републике Србије, подзаконских аката, стратешких докумената и извештаја релевантних за образовање Рома. Правна анализа је пропраћена коментарима и увидима у начине на које одређени правни аспекти одговарају друштвеној ситуацији и процесима на терену. Будући да етнички идентитет, као индивидуална и крајње флуидна симболичка категорија, чини основ за примену већине антидискриминаторних и инклузивних мера, посебна пажња је посвећена настојању да се разуме на који начин лична или групна идентификација може да побољша или додатно угрози образовне прилике и исходе. Закључно се сугерише да би постојећи правни оквир требало примењивати са још ширим обухватом и што доследније. Узимајући у обзир наведену сложеност проблема са којима се суочавају друштвено искључене заједнице, правне мере се показује као неопходне, али не и

* Др Ана Батрићевић, виши научни сарадник на Институту за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, Србија.

** Андреј Кубичек. Истраживач сарадник на Институту за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, Србија.

довољне за побољшавање ситуације на терену и отклањање препрека. Додатно ангажовање цивилног сектора, медија, али и свих појединаца је такође од суштинског значаја.

Кључне речи: Роми, образовање, људска права, дискриминација, инклузија

Увод

Припадници ромске националне мањине у Србији представљају најсиромашнију и најугроженију популацију, због генерацијског репродуковања социјалне искључености и сиромаштва, тешких животних услова и ниског животног стандарда, али и због дискриминације у разним областима живота: становању, запошљавању, здравственим услугама, социјалној заштити и образовању (Марковић, 2020: 9). У ромској заједници 87% становништва има основно образовање или ниже, док мање од 1% има високо образовање, што показује да је становништво које поседује само основно образовање највише изложено ризику од социјалне искључености и сиромаштва (Марковић, 2020: 10; Републички завод за статистику, 2013).

За разлику од 97% деце из опште популације, само 69% деце из ромских насеља узраста између 6 и 7 година иде у први разред основне школе, само 64% ромских ученика завршава основну школу, док од њих 59% наставља са средњим образовањем (Марковић, 2020: 10). За разлику од 88% становништва, 22% Рома средњошколског узраста похађа средње школе, док само 21,6% деце из ромских насеља похађа средњошколско образовање (Марковић, 2020: 10). Значајне разлике постоје и у погледу стопе напуштања средњих школа које напусти скоро 50% ученика ромске националности, док тај проценат код осталих износи око 12% (Марковић, 2020: 10). Ученици ромске националности неретко похађају школе за образовање одраслих, основно образовање често завршавају према убрзаном програму, а стопа њиховог уписа у специјалне школе је знатно виша него код осталих ученика (*Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation*, 2015).

Упркос напорима на нормативном плану да се ученици ромске националности укључе у образовни систем и у њему задрже (што је анализирано у посебном делу рада), у многим школама је и даље заступљено становиште да ромски ученици *приморавају наставнике да смање кришеријуме*, а у појединим се још увек испољавају негативни, стереотипни и дискриминаторски ставови према њима, пропраћени

јавно испољеним незадовољством родитеља што њихова деца иду у школу са ромском (Марковић, 2020: 44). Ово за коначан исход има стварање сегрегираних школа кумулативним деловањем родитеља који исписују децу из школа са значајнијим бројем ромских ученика, користећи чињеницу да због демографских кретања у суседним школама увек има непопуњених одељења, као и да постоји значајан маневарски простор да се манипулише местом боравка породице. Овај процес је посебно приметан у већим градским центрима, а два најизразитија случаја су ОШ „Вук Караџић” у Нишу и ОШ „Сутјеска” у Земуну. Директори наводе да 95% њихових ученика чине Роми и Ромкиње, што се и запажа на терену. Парадоксалност ове ситуације јесте у томе да се долази до исхода који припадају поменутој неславној историји образовања и расизма, али не захваљујући планском деловању институција већ поступцима родитеља деце из опште популације, који се на тај начин супротстављају образовном систему.

Циљ и метод рада

Овим радом аутори настоје остварити неколико циљева. Први циљ рада јесте да се препознају кључне потешкоће и препреке са којима се ромски ученици и њихови родитељи најчешће суочавају приликом покушаја да се интегришу и остану у образованом систему Републике Србије. Други циљ рада јесте да се анализирају међународни и национални правни извори који садрже одредбе од значаја за заштиту права припадника ромске националне мањине са фокусом на област образовања, како би се потврдила полазна хипотеза да у Републици Србији у овом тренутку постоје са међународним стандардима усклађени правни оквири који омогућавају укључивање ромских ученика у образовни систем. Трећи циљ рада састоји се у томе да се укаже на чињеницу да, упркос постојању довољно прецизних и свеобухватних правних оквира за унапређење положаја припадника ромске националне мањине у области образовања у Србији, постоји потреба да се ти правни оквири доследније примењују у пракси, као и да се подизањем свести научне, стручне и шире јавности о забрани дискриминације и обавези поштовања права националних мањина допринесе унапређењу положаја ромских ученика у домаћем образовном систему.

Метод који је примењен приликом анализе правних докумената јесте доктринарни метод, који се примењује у традиционалном правном истраживању и који подразумева бављење нормативном страном правног феномена (Милић, 2019: 98). Примена доктринарног метода укључује описивање правних норми, утврђивање њиховог важења и постављање хипотезе о њиховом значењу, коришћењем класичних средстава тумачења (Дајовић, 2017: 231), односно применом херменеутичких и концептуално аналитичких метода (Дајовић, 2017: 232). Имајући у виду да се правне норме не могу посматрати изоловано од друштвене стварности (и обрнуто), у раду је примењена и социолошка анализа правних норми за потребе разматрања успешности примене важећег нормативног оквира од значаја за образовање ромске деце у Србији.

Препреке са којима се суочавају ромски ученици у образовном систему у Србији

Гледано из социолошке перспективе, препреке са којима се ромски ученици и њихови родитељи суочавају могу се поделити на две групе које се међусобно прожимају. Прва група произлази из тешког материјалног положаја који се вишеструко огледа у образовању. Скроман приступ културним садржајима (књигама, информацијама, уметничким делима, играчкама...) ставља ромске ученике у неравноправан положај у односу на децу која су стекла и стичу различите компетенције. Ту је и проблем са обезбеђивањем школског прибора, одеће, обуће, новца за ужину, превоза и других текућих школских трошкова. Породице лошијег материјалног положаја организују време током дана на посебан начин. Услед недовољног приступа економским и друштвеним ресурсима, од деце се већ у најмлађем узрасту очекује да дају допринос обезбеђивању или надомештавању ретких ресурса. Овде се пре свега мисли на новац, тако да неки ученици раде или помажу очевима у послу (нарочито дечаци). Девојчице, са друге стране, обављају кућне послове, нарочито бринући о млађој браћи и сестрама. Треба узети у обзир да у домаћинствима која често немају поуздане изворе струје и воде и приступ комуналним услугама већина кућних послова изискује много више рада и времена, чиме остаје мање времена за савладавање компетенција које захтева школа. Живот у тешким условима узрокује здравствене проблеме код чланова

домаћинства, тако да нега и брига о њима поново може пасти на децу школског узраста. Посебан проблем јесте сезонска природа послова којима се значајан број Рома бави, тако да ученици са родитељима одређено време проводе ван места боравка (често и у иностранству), чиме је континуитет школовања доведен у питање.

Друга група препрека представља друштвену искљученост и маргинализацију Рома који живе у сегрегираним насељима, као и предрасуде засноване на таквом начину живота, које општа популација примењује на све Роме, без обзира на њихов степен интеграције. Под друштвеном искљученошћу овде се мисли на недостатак садржајних друштвених односа и релација са појединцима ван сопствене друштвене групе. Једноставне друштвене везе онемогућавају да се културне компетенције појединаца развијају, почев већ од доброг владања језиком шире средине¹ (Кубичек, 2017). Осим неједнаких полазних позиција, оваква ситуација значајно утиче и на смањен ниво самопоуздања и самовредновања код ромских ученика (Reysen, Slobodnikova, Katzarska-Miller, 2016). Коначно, искљученост из ширег друштва бива пројектована и у школу као изолованост ромских ученика од осталих вршњака, која чини основу за различите видове насиља (Кубичек, 2018).

Правни оквири за подстицање образовања ромске деце у Србији

Правни оквир којим је уређен систем образовања, социјалне и здравствене заштите у Републици Србији значајно је унапређен тако да садржи низ одредби релевантних за побољшање социјалне укључености и положаја рањивих група, укључујући и припаднике ромске националне мањине (Марковић, 2020: 13). Чине га релевантне рати-

¹ О томе шта искљученост значи у свакодневном животу сведочи случај ромског дечака из поменуте ОШ „Сутјеска”, која се налази на периферији Земуна, али ипак на свега 20 минута хода од центра ове београдске општине. Приликом посете ученика језгру Земуна, градском парку и шеталишту поред Дунава, овај дечак од око 12 година је показао посебну заинтересованост и одушевљење које је било знатно веће него код друге деце. Школски психолог, који је и посведочио о овом догађају, из разговора са учеником је утврдила да он први пут у животу види овај део града, јер никада није био нигде осим у непосредној околини насеља у ком живи. Педагошки асистент који ради у школи на Карабурми са децом из посебно депривираним насеља близу Панчевачког моста је изнела слична запажања, говорећи да има деце која нису у стању да дају одговор на питање у ком граду или у којој држави живе: за њих је њихово насеље цео свет.

фиковане међународне конвенције, као и национални правни акти уставног, законског и подзаконског карактера, али и низ стратешких докумената и акционих планова релевантних за њихово спровођење, од којих су у овом раду анализирани они за чије је одредбе процењено да имају најнепосреднији значај за унапређење положаја ромске деце у образовном систему, уз сумарни осврт на досадашње резултате њихове примене тамо где су они учињени доступним.

Критеријуми на основу којих су одабрани правни извори анализирани у овом раду обухватају: 1) чињеницу да тај правни извор садржи одредбе које представљају гаранције права припадника ромске националне мањине, и то не само уопште, већ посебно у сфери образовања; 2) у случају међународних правних извора – да су у питању међународни документи чије одредбе обавезују и Републику Србију – било на основу тога што их је ратификовала, те су тако постали део њеног правног система, било на основу тога што су од значаја за испуњење обавеза које Република Србија има у складу са Европским интеграцијама; 3) у случају националних правних извора – да су у питању закони или подзаконски акти, односно стратешки документи чије одредбе штите права припадника националних мањина, а посебно Рома у области образовања и постављају смернице за поступање свих субјеката укључених у образовни систем како би се омогућила реализација тих права у пракси.

Међународни документи

Оквирна конвенција за заштиту националних мањина² забрањује дискриминацију на основу припадности националној мањини (члан 4). У складу са чланом 12. Конвенције, стране уговорнице обавезане су да предузму мере из домена образовања и истраживања са циљем да се негују: култура, језик и вера како националних мањина тако и већинског становништва. Истом одредбом странама уговорницама одређена је и обавеза да омогуће обуку наставника и учине доступним потребна наставна учила, као и да олакшају контакте између ученика и наставника који потичу из различитих заједница и обезбеде припадницима националних мањина једнак приступ образовању на

² Закон о потврђивању Оквирне конвенције за заштиту националних мањина, Службени лист СРЈ – Међународни уговори, бр. 6/1998.

свим нивоима. У складу са чланом 13, стране уговорнице преузеле су обавезу да у оквиру својих образовних система признају припадницима националних мањина право да успостављају и воде сопствене приватне институције за образовање и обуку. Чланом 14. стране уговорнице се обавезују да припадницима националних мањина признају право да уче свој мањински језик, као и да настоје да омогуће да припадници тих мањина уче језик мањине или да се обучавају на том језику у областима насељеним припадницима националних мањина ако за то има довољно захтева. Парадоксално, иако су Роми једна од најбројнијих мањина у Србији, ово право се у пракси тешко остварује због територијалне распршености заједнице.

Најновије, четврто мишљење Саветодавног комитета Оквирне конвенције за заштиту националних мањина, о Србији, усвојено је средином 2019. године (Саветодавни комитет Оквирне конвенције за заштиту националних мањина, 2019). Њиме се у први план истиче потреба за одлучним решавањем алармантне ситуације у погледу дискриминације Рома у бројним областима живота, укључујући и образовање, као и неопходност за предузимањем афирмативних мера за елиминисање узрока дискриминације (Саветодавни комитет Оквирне конвенције за заштиту националних мањина, 2019: 6). Мишљење указује на обавезу да се елиминису сви облици сегрегације ромске деце, као и да се она укључе у редовни образовни систем, како би се смањила учесталост њиховог изостанка из школе и раног напуштања школовања, при чему се као један од начина за постизање ових циљева наводи дугорочно коришћење услуга педагошких асистената (Саветодавни комитет Оквирне конвенције за заштиту националних мањина, 2019: 2).

У мишљењу је истакнуто да, без обзира на евидентне напоре власти да у Србији спроведу политику интеграције и укључивања припадника ромске националне мањине, и даље постоји јаз између Рома и осталих грађана у свим значајнијим областима живота, укључујући и образовање (Саветодавни комитет Оквирне конвенције за заштиту националних мањина, 2019: 15). Као неке од најзначајнијих препрека за адекватно укључивање ромске деце у образовни систем Комитет наводи сегрегацију ромске деце у школама и ране и присилне бракове који отежавају приступ образовању (Саветодавни комитет Оквирне конвенције за заштиту националних мањина, 2019: 30).

На нивоу Европске уније, највећи значај за унапређење положаја припадника ромске националне мањине у области образовања има Оквир Европске уније за националне стратегије за интеграцију Рома и Ромкиња до 2020. године³, усвојен 2011. са циљем да се државама чланицама пружи подршка у домену социјалног укључивања Рома и сузбијању њихове дискриминације, посебно у областима као што су: образовање, запошљавање, здравље и становање (Ророва, 2019: 21). Овај правни акт представља логичан продужетак претходних институционалних напора на нивоу Уније усмерених на побољшање положаја Рома, а почива на искуствима и позитивним странама претходних сличних докумената, попут ОЕБС-овог Акционог плана за Роме из 2003. године (OSCE, 2003) и иницијативе познате као Декада инклузије Рома 2005–2015 (више о томе: Brueggemann, Friedman, 2017: 1–9).

Национални правни извори

Акџии усџавној и законској каракџера

Устав Републике Србије⁴ у члану 71. гарантује свим грађанима право на образовање, наглашавајући да је основно образовање обавезно и бесплатно, док је средње образовање бесплатно. Истом одредбом зајемчен је свим грађанима приступ високошколском образовању под једнаким условима, при чему је истакнуто да Република Србија, у складу са законом, омогућује успешним и надареним ученицима који су слабијег имовног стања бесплатно високошколско образовање.

Посебан значај има члан 14. Устава, којим је Република Србија обавезана да јемчи посебну заштиту националним мањинама ради остваривања потпуне равноправности и очувања њиховог идентитета, као и његов члан 76. на основу којег се припадницима националних мањина јемчи равноправност пред законом и једнака законска заштита, забрањује њихова дискриминација и прописује да се дискриминацијом не сматрају посебни прописи и привремене мере које се могу увести у економском, социјалном, културном и политичком животу, ради постизања пуне равноправности припадника националне

³ EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020 – Council Conclusions adopted by EPSCO on 19 May 2011; <https://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2010658%202011%20INIT>, 17.04.2020.

⁴ Устав Републике Србије, Службени гласник РС, бр. 98/2006.

мањине и осталих грађана, ако су те мере усмерене на уклањање изразито неповољних услова живота који посебно погађају припаднике националних мањина.

*Закон о забрани дискриминације*⁵ у члану 19. предвиђа да свако има право на предшколско, основно, средње и високо образовање и стручно оспособљавање под једнаким условима, у складу са законом. Истом одредбом закон забрањује да се лицу или групи лица на основу њиховог личног својства отежа или онемогући упис у васпитно-образовну установу, да се та лица искључе из ових установа, да им се отежа или ускрати могућност праћења наставе и учешћа у другим васпитним, односно образовним активностима. Поменутом одредбом забрањује се и разврставање ученика по личном својству, њихово злостављање или неоправдано на други начин прављење разлике и неједнако поступање према њима. Коначно, чланом 19. овог Закона забрањује се и дискриминација васпитних и образованих установа које обављају делатност у складу са законом и другим прописом, као и лица која користе или су користили услуге тих установа у складу са законом.

Закон о основама система образовања и васпитања⁶ у члану 3. гарантује свим грађанима право на образовање и васпитање, подвлачећи да су држављани Републике Србије једнаки у погледу остваривања тог права. Чланом 79. овог Закона прописано је као једно од права ученика и право на заштиту од дискриминације, насиља, злостављања и занемаривања. Овај закон чланом 110. забрањује дискриминацију и дискриминаторско поступање у васпитно-образовним установама, које почива на било ком од таксативно набројаних својстава, укључујући и националну припадност. Истом законском одредбом наглашено је и да се дискриминацијом не сматрају посебне мере које су уведене како би се остварила пуна равноправност, заштита и напредак лица или групе лица која се налазе у неједнаком положају, као и да је надлежна васпитно-образовна установа дужна да предузме све законом прописане мере у случају да се појави сумња или утврди да постоји дискриминаторско понашање у установи. За положај ученика који припадају националним мањинама важна је и одредба члана 5. овог Закона којом је прописано да се за припаднике националне

⁵ Закон о забрани дискриминације, Службени гласник РС, бр. 22/2009.

⁶ Закон о основама система образовања и васпитања, Службени гласник РС, бр. 88/2017, 27/2018, 10/2019, 27/2018 и 6/2020.

мањине образовно-васпитни рад може изводити и двојезично – на језику и писму националне мањине и на српском језику.

Закон о основама система образовања и садржи низ одредби од значаја за побољшање у области инклузивног образовања (Марковић, 2020: 18). Њиме се, према члану 76, установа обавезује да обезбеди детету, ученику и одраслом коме је услед социјалне ускраћености, сметњи у развоју, инвалидитета, тешкоћа у учењу, ризика од раног напуштања школовања и других разлога потребна додатна подршка у образовању и васпитању, отклањање физичких и комуникацијских препрека, прилагођавање начина остваривања школског програма и израду, доношење и остваривање индивидуалног образовног плана.

Закон о основном образовању и васпитању⁷, на основу члана 64. такође предвиђа могућност да детету коме је услед неког од таксативно набројаних основа (у које спадају, између осталог, и социјална ускраћеност, ризик од раног напуштања школовања, али и други разлози) потребна додатна подршка у образовању и васпитању, школа обезбеди отклањање физичких и комуникацијских препрека, прилагођавање начина остваривања школског програма и израду, доношење и остваривање индивидуалног образовног плана. Поред тога, за побољшање положаја ученика који припадају ромској националној мањини од значаја је и то што овај Закон према члану 55. став 6. допушта да деца из осетљивих друштвених група могу да се упишу у школу без доказа о пребивалишту родитеља и потребне документације, а с достављеним доказом о здравственом прегледу детета (Марковић, 2020: 19).

Закон о предшколском образовању⁸ значајан је у контексту побољшања положаја припадника ромске националне мањине у образовном систему будући да, између осталог, уређује облике сарадње с породицом, локалном заједницом и саветом родитеља формираним у јединици локалне самоуправе, као и начини развијања индивидуализованог приступа у остваривању васпитно-образовног рада и пружања додатне подршке деци и породицама, а посебно деци и породицама из осетљивих друштвених група, при чему се инсистира на уважавању не само развојних и здравствених, већ и образовних и социјалних и културних потреба деце (Марковић, 2020: 19–20).

⁷ Закон о основном образовању и васпитању, Службени гласник РС, бр. 55/2013, 101/2017, 10/2019 и 27/2018.

⁸ Закон о предшколском образовању, Службени гласник РС, бр. 18/2010, 101/2017, 113/2017, 95/2018 и 10/2019.

Подзаконски акти

Усвајање нових и измене и допуне постојећих законских аката од значаја за унапређење положаја припадника ромске националне мањине у образовном систему пропраћено је доношењем релевантних подзаконских аката, међу којима се као најважнији могу издвојити: 1) Правилник о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету, ученику и одраслом⁹, 2) Правилник о ближим упутствима за остваривање права на индивидуални образовни план, његову примену и вредновање¹⁰ и 3) Правилник о педагошком асистенту и андрагошком асистенту¹¹.

Правилник о додатој образовној, здравственој и социјалној подршци детету, ученику и одраслом предвиђа различите мере (набројане у члану 4), укључујући: ангажовање педагошког асистента у образовно-васпитном раду, превазилажење језичке баријере код деце којој мајтерњи језик није српски, саветодавни рад са родитељима или старатељима, омогућавање продуженог боравка у образовној установи или дневног боравка у социјалној заштити, као и обезбеђивање исхране, одеће и обуће, уџбеника и прибора за школу, али и других облика подршке у зависности од потреба детета, ученика и одраслог.

Правилник о ближим упутствима за остваривање права на индивидуални образовни план, његову примену и вредновање детаљније одређује садржину индивидуалног образовног плана, а новину представља то да овај план укључује персонализован програм наставе и учења, али и да може садржати план транзиције – у смислу подршке детету и ученику при укључивању у образовање, при преласку на други ниво образовања или при преласку у другу образовну установу и план превенције раног напуштања образовања за децу и ученике у ризику од раног напуштања школе (Марковић, 2020: 21).

Правилник о педагошком асистенту и андрагошком асистенту ближе уређује рад ових асистената, који, у случају деце и ученика ромске националности којима је потребна додатна подршка у образовању, пружа помоћ и додатну подршку у установи, али и помоћ и

⁹ Правилник о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету, ученику и одраслом, Службени гласник РС, бр. 80/2018.

¹⁰ Правилник о ближим упутствима за остваривање права на индивидуални образовни план, његову примену и вредновање, Службени гласник РС, бр. 74/2018.

¹¹ Правилник о педагошком асистенту и андрагошком асистенту, Службени гласник РС, бр. 87/2019.

подршку наставницима, васпитачима и стручним сарадницима, у наставним и ваннаставним активностима, како би се унапредио њихов рад са том децом (Марковић, 2020: 21). Правилником је операционализована улога педагошких асистената у раду с ученицима, односно децом и родитељима ромске националности, али и са наставницима, васпитачима и стручним сарадницима, а његов битан део чини и Програм обуке којим се настоји омогућити оспособљавање педагошког асистента за унапређивање рада са децом и ученицима који припадају овој осетљивој групи (Марковић, 2020: 21).

Стратејски документи

Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период од 2016. до 2025. године¹² као приоритете истиче остваривање права припадника ромске националне мањине на: образовање, здравствену и социјалну заштиту, адекватне услове становања и рад, будући да она представљају предуслов за реализацију свих осталих људских права. Овај стратешки документ потенцира значај начина на који друштво и институције реагују на афирмативне мере усмерене на подршку Ромима и Ромкињама да превазиђу препреке које стоје на путу ка реализацији њихових људских права.

*Стратејска стратегија развоја образовања у Србији до 2020*¹³ инсистира на инклузивном васпитању и образовању као једном од начина да се допринесе превенцији сиромаштва и социјалне искључености. Стратегија наглашава значај омогућавања равноправног почетка обавезног образовања и васпитања кроз припрему деце за полазак у основну школу, али и посредством разних облика помоћи породицама у зависности од њихових потреба и сарадњу породице и предшколских установа.

Акциони план за остваривање права националних мањина¹⁴, који је Влада Републике Србије усвојила у марту 2016. године, јесте стратешки документ средњорочног карактера у којем су представљени стратешки циљеви постављени према препорукама Саветодавног

¹² Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период од 2016. до 2025. године, Службени гласник РС, бр. 26/2016.

¹³ Стратегија развоја образовања у Србији до 2020, Службени гласник РС, бр. 102/2012.

¹⁴ Акциони план за остваривање права националних мањина; https://ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/prilog_fajl/akcioni_plan_za_sprovedjenje_prava_nacionalnih_manjina_-_sa_semaforom.pdf, 22. 04. 2020.

комитета Оквирне конвенције Савета Европе, како би се отклонили недостаци у погледу реализације права и слобода националних мањина, а у потпуности је усклађен како са осталим релевантним стратешким документима тако и са Акционим планом за преговарачко поглавље 23 посвећено правосуђу и основним правима (Преговарачка група за поглавље 23, 2015).

Као једна од активности које су према овом акционом плану предвиђене наводи се и оснаживање васпитне улоге школе посредством развијања толеранције и спречавања сегрегације: 1) кроз развој програма ваннаставних активности усмерених на подстицање толеранције и 2) кроз осмишљавање програма који имају за циљ подстицање мултикултуралности (6.15). Акционим планом обухваћене су и активности фокусиране на промовисање модела образовања ученика припадника националних мањина путем организовања групних и индивидуалних састанака са родитељима, посредством публикација и укључивањем медија (6.21).

Примена наведених правних аката сусреће се са низом потешкоћа у пракси, од којих треба посебно издвојити једну суштинску препреку, која је и правне и друштвене природе. Наиме, сва наведена права произлазе из етничке или националне припадности, која је веома променљива категорија (посебно у случају народа без матичне државе). Са једне стране, било какав покушај фиксирања нечијег националног осећања, односно обавезно бележење националне припадности, представљао би темељно кршење људских права. У пољу основног и средњег образовања овај проблем је још деликатнији, будући да се све мере односе на малолетна лица. Као прво, школе немају законско право да утврде ни број потенцијалних корисника правног оквира, већ се очекује да родитељи деце преузму иницијативу и пријаве се сами. У пракси се ово обавља уз посредовање педагошких асистената, што може да функционише добро у срединама са организованом ромском заједницом на локалу, или у школама које располажу посвећеним педагошким асистентом. Са друге стране, у многим школама у којима и не постоји ова позиција ромски ученици су ускраћени за своја права. Осим тога, постоје многобројни примери етничке мимикрије. Породице које су тешко погођене сиромаштвом и искљученошћу одбијају да се изјасне као Роми, већ јавно исказују друге идентитете (српски, румунски, мађарски, ашкалијски, египћански...). Покушавајући да избегну стигму, они на тај начин додатно отежавају свој положај, јер губе право на све наведене видове подршке. Коначно, посебан проблем

представљају и примери злоупотребе афирмативних мера од стране појединаца који нису Роми, али који на потпуно легалан начин могу да их уживају једноставним и једнократним подношењем молбе.

Закључак – кључни изазови и препоруке за будућност

Након спроведених измена и допуна у складу са сугестијама релевантних међународних организација, али и притиска цивилног сектора, Република Србија у овом тренутку поседује нормативни оквир који, макар формално, гарантује укључивање ромске деце у образовни систем и њихов равноправан положај у њему, уз предвиђање сета адекватних мера подршке. Међутим, извештаји релевантних институција и невладиних организација указују да у Србији и даље постоји висок степен дискриминације и сегрегације ромске деце у образовном систему, који је махом узрокован недовољним познавањем смисла и циљева мера афирмативне акције, као и препрека са којима се ромска деца суочавају у свим областима живота, а на чије су ублажавање те мере усмерене. Истраживања показују да дискриминација потиче како од стране друге деце тако и од стране њихових родитеља, али да дискриминаторно поступање неретко долази од стране наставника и других запослених у васпитно-образовној институцији. Ове појаве имају за последицу додатно затварање локалних ромских заједница у своје оквире, као и додатно демотивисање родитеља које је у разговору на терену више него видно, чиме се круг затвара.

Постојећа ситуација указује на потребу за интензивнијом, свеобухватнијом и доследнијом применом мера афирмативне акције које су прописане одговарајућим законским и подзаконским актима, као и на неопходност поступања у складу са циљевима постављеним у релевантним стратешким документима у овој области. У том смислу, треба не само промовисати већ и стварати и одржавати услове за увођење, односно наставак рада педагошких асистената, али и продужити са спровођењем професионалне оријентације за ромску децу, будући да су се ове мере, према извештајима релевантних институција који су анализирани у овом раду, до сада показале као ефикасне. У складу са претходно наведеним, потребно је инсистирати и на благовременој, адекватној и сразмерној реакцији не само независних органа попут заштитника грађана, већ, уколико за тим постоји потреба, и правосудног

система у случајевима дискриминације ромске деце у образовном систему која има елементе кривичног дела или прекршаја.

Конечно, треба имати у виду да нормативни оквир сам за себе, ма колико свеобухватан и адекватан био, не може и не треба да представља једини пут ка дугорочном и одрживом унапређењу положаја ромске деце у образовном систему. Без подизања свести грађана – како оних који су запослени у васпитно-образовним установама, тако и оних чија деца их похађају заједно са ромском, није могуће остварити суштински напредак у овој области. У том смислу, потребно је путем најразличитијих канала, укључујући медије, друштвене мреже и непосредан контакт, промовисати значај и предности интеркултуралног приступа образовању уз истовремено појашњавање значења и сврхе афирмативних мера, чиме би се допринело елиминисању дискриминације и развоју отвореног окружења које прихвата и промовише различитости.

Литература

- Brueggemann, C., Eben, F. (2017). The Decade of Roma Inclusion: Origins, Actors, and Legacies. *European Education*, 49, pp. 1–9.
- Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation (2015). *Roma Inclusion Index*, <https://www.rcc.int/romaintegration2020/files/user/docs/Roma%20Inclusion%20Index%202015.pdf>, 19. 04. 2020.
- Dajović, G. (2017). Proučavanje prava, pravna nauka, teorija i filozofija. *Pravni zapisi*, (2), 222–248.
- EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020 – Council Conclusions adopted by EPSCO on 19 May 2011; <https://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2010658%2011%20INIT>, 17. 04. 2020.
- Golić Ružić, M. (Ur.) (2017). *Preporuke UN Komiteta za prava deteta – Kako ih možemo ostvariti iz ugla Koalicije za monitoring prava deteta u Republici Srbiji (zagovarački dokument)*. Beograd: Centar za prava deteta.
- Izveštaj 1/2019 o sprovođenju Akcionog plana za ostvarivanje prava nacionalnih manjina; https://www.minoritynews.rs/wp-content/uploads/2019/08/izveshtaj_1-2019.pdf, 18. 04. 2020.
- Komitet za prava deteta, Opšti komentar br. 21 (2017) o deci u uličnoj situaciji, *United Nations, CRC/C/GC/21*,

- deteta.gov.rs/doc/dokumenta/Opsti-komentar-broj-21(2017)-o-deci-u-ulicnoj-situaciji-Komiteta-za-prava-deteta.DOCX, 18.04.2020.
- Kubiček, A. (2017). Migration of “Pariah People”: The Case Study of Roma in the Balkans. In: M. Bobić & S. Janković (Eds.) *Towards Understanding of Contemporary Migration*, (pp. 199–220). Belgrade: Faculty of Philosophy, University of Belgrade
- Kubiček, A. (2018). Stranci iz komšiluka: nasilje i međuetnički odnosi u selu Jabuka 2010. godine. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 3/2018, 27–40.
- Marković, J. (2020). Dostupnost usluga i mera podrške za decu romske nacionalnosti na lokalnom nivou. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije.
- Milić, T. (2019). Empirijsko istraživanje prava: revolucija ili nemoguća misija. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 67(3), 95–123.
- Popova, Z. (2019). Understanding the EU Roma Policy. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 18(1), 20–46.
- Republički zavod za statistiku (2013) Popis stanovništva u Republici Srbiji, <http://popis2011.stat.rs>, 19.04.2020.
- Reysen, S., Slobodnikova A., Katzarska-Miller I. (2016). Roma’s School Ethnic Composition, Intergroup Contact and Global Citizenship Identification as Predictors of Well-Being. *Current Research in Education*, 2(3), 121–129.
- Savetodavni komitet Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina, Četvrto mišljenje o Srbiji, usvojeno 26.07.2019, *Council of Europe*, ACFC/OP/IV(2019)001, https://ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/cetvrti_periodicni_izvestaj_o_sprovođenju_okvirne_konvencije_za_zastitu_nacionalnih_manjina.doc, 18.04.2020.
- Todorović, Ž. (2014). Primjena sociološkog metoda u pravu. *Godišnjak Fakulteta pravnih nauka*, 4(4), 219–226.

Правни извори

- Akcioni plan za ostvarivanje prava nacionalnih manjina, https://ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/prilog_fajl/akcioni_plan_za_sprovođenje_prava_nacionalnih_manjina_-_sa_semaforom.pdf, 22.04.2020.
- Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni glasnik RS, br. 22/2009.

- Zakon o lokalnoj samoupravi, Službeni glasnik RS, br. 129/2007, 83/2014, 101/2016 i 47/2018.
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Službeni glasnik RS, br. 88/2017, 27/2018, 10/2019, 27/2018 i 6/2020.
- Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju, Službeni glasnik RS, br. 55/2013, 101/2017, 10/2019 i 27/2018.
- Zakon o potvrđivanju Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina, Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori, br. 6/1998.
- Zakon o predškolskom obrazovanju, Službeni glasnik RS, br. 18/2010, 101/2017, 113/2017, 95/2018 i 10/2019.
- Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta, Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 15/1990 i Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori”, br. 4/96 i 2/1997.
- OSCE (Organization for Security and Co-operation in Europe) Decision No. 566 Action plan on improving the situation of Roma and Sinti within the OSCE area, PC.DEC/566, 27 November 2003, <https://www.osce.org/odihr/17554?download=true>, 20.04.2020.
- Pravilnik o bližim uputstvima za ostvarivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje, Službeni glasnik RS, br. 74/2018.
- Pravilnik o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu, učeniku i odraslom, Službeni glasnik RS, br. 80/2018.
- Pravilnik o pedagoškom asistentu i andragoškom asistentu, Službeni glasnik RS, br. 87/2019.
- Pregovaračka grupa za poglavlje 23 (2015). Akcioni plan za poglavlje 23 – nacrt, <https://www.mpravde.gov.rs/files/Akcioni%20plan%20PG%2023%20Treci%20nacrt-%20Konacna%20verzija1.pdf>, 22.04.2020.
- Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2025. godine, Službeni glasnik RS, br. 26/2016.
- Strategija za unapređivanje položaja Roma 2009–2015, Službeni glasnik RS, br. 27/2009.
- Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020, Službeni glasnik RS, br. 102/2012.
- Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 98/2006.
- UN General Assembly, Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, 3 February 1992, A/RES/47/135, <https://www.refworld.org/docid/3ae6b38d0.html>, 17.04.2020.

EDUCATION OF ROMANI CHILDREN IN SERBIA – CHALLENGES AND PERSPECTIVES

By Ana BATRIĆEVIĆ, Andrej KUBIČEK

ABSTRACT

Education represents both a basic human right and a chance for earning a favourable social position, competencies and respect. Still, Roma children and the whole Roma community are facing many obstacles in their progress through system of education in Serbia and achievement of satisfactory outcomes, as is the case in all Eastern European countries. Causes of these difficulties are manifold and complex in their nature, encompassing legal, economic, social, cultural and other factors, accumulated during long historical processes. Thus, article aims to offer an analysis of this topic combining legal and sociological perspective. Authors offer a comprehensive description of international legal documents, constitutional and legal acts of the Republic of Serbia, together with by-laws, strategic documents and reports concerning the topic. Legal analysis is followed by comments and inquiry on how certain legal aspects correspond with social situation and processes in the field. Since ethnic identity, as individual and fluid symbolic category, forms the basis for application of most anti-discriminatory and inclusive measures, special attention is given to understand how personal or group's identification can alleviate or further aggravate educational chances and outcomes. In conclusion, it is suggested that existing legal framework should be applied with more diligence and with a larger scope. Considering mentioned complexity of problems faced by excluded communities, activities in the legislative field prove to be necessary, but not sufficient measures in order to alleviate them. The roles of civil sector, the media, and every individual also appear to be crucial.

Key words: Romani, education, human rights, discrimination, inclusion.

Љепосава ИЛИЈИЋ*
Институт за криминолошка и
социолошка истраживања, Београд

Прегледан рад
Примљено: 08.05.2020.
Прихваћено: 03.06.2020.

Оливера ПАВИЋЕВИЋ**
Институт за криминолошка и социолошка истраживања,
Београд

ОД СТАРЕ КА НОВОЈ ПЕНОЛОГИЈИ – О појединим импликацијама нове стратегије у корективној пракси –

Процес глобализације, уз пратећи развој друштва и неолибералне идеје, довео је и до промена у областима кривичног права и пенологије. Ранији концепт ресоцијализације, иако није у потпуности напуштен, уступио је место новом приступу који је редефинисао претходно важеће циљеве и сврху кажњавања, начине поступања према осуђеницима и начине управљања затворима. Нова пенологија, као скуп политика кривичног правосуђа, сада се фокусира на управљање ризиком и контролу преступника, а као стратегија успоставља се још од почека деведесетих година прошлог века. У стручној научној литератури, термином нова пенологија означен је заокрет с традиционално схваћене идеје рехабилитације ка новом приступу криминалу и циљевима кажњавања. Нова пенологија, између осталог, скренула је фокус са класичних питања кривичног закона и криминологије, које су усредсређене на појединца, и преусмерила га у актуарско разматрање група преступника. Практичне импликације новог приступа огледају се у другачијем приступу управљању затворима, другачијем приступу осуђеничкој популацији, вишеструкој класификацији, према процењеном нивоу ризика. Учинио се посматра као појединац који има одређени ризик, за будуће криминално понашање и за друштвену заједницу, а погодан третман треба тај ниво ризика да ублажи, или у потпуности елиминише, у циљу што боље заштите друштва и што боље социјалне реинтеграције преступника.

* E mail: lelalela_bgd@yahoo.com

** E mail: oliverapavicevic4@gmail.com

У овом раду ауторке настоје да прикажу трансформацију старе ка новој пенологији, као и практичне импликације које је нова стратегија оцртала на пољу кривичног права и пенолошке праксе.

Кључне речи: ресоцијализација, нова пенологија, осуђеници, процена ризика, контрола криминала

О трансформацији *старе* ка новој пенологији

Развој друштва, као и промене на глобалном политичком, друштвеном и економском плану, довео је до развоја нових идеја и концепата на пољу кривичног права и пенолошке праксе (Плијић, 2017). *Нова пенологија*, као скуп политика кривичног правосуђа, које се фокусирају на управљање ризиком и контролу преступника, приметна је као стратегија још од почека деведесетих година прошлог века (Ackerman, Sacks, & Furman, 2014). У стручној научној литератури усталио се термин „нова пенологија”, којим је означен заокрет с традиционално схваћене идеје рехабилитације ка новом приступу криминалу и циљевима кажњавања. Нова пенологија, између осталог, скренула је фокус са класичних питања кривичног закона и криминологије, које су усредсређене на појединца, и преусмерила га у актуарско разматрање група преступника. Овај помак у кривично правној и пенолошкој области, свакако, има неколико важних импликација – пре свега, олакшао је развој визије или модела нове врсте кривичног поступка који укључује веће ослањање на затворску казну и који спаја забринутости за надзор и притвор, али, такође, пребацује фокус са бриге за кажњавање појединаца на управљање групама опасних преступника, што је, у крајњој линији, утицало и на конкретну праксу затворских службеника (Feeley & Simon, 1992).

Анализом литературе уочавамо да су одступању од *старе* пенологије претходили бројни фактори (Ackerman, Sacks, & Furman, 2014). Рехабилитација је била доминантан модел кривично-правног система до средине седамдесетих година XX века (Travis, 2005), када су одређена истраживања закључила да рехабилитација није дала очекиване резултате у погледу ресоцијализације преступника (Bertrall, 2006; Martinson, 1975). Поред тога, расли су и докази о неједнакостима у изрицању казни, који су се појавили седамдесетих и осамдесетих година XX века (Ruback & Wroblewski, 2001; Tonry, 1996), уз изузетну забринутост активиста за грађанска права због разлика у изрицању и примени казни као последице расне и класне припадности (Tonry, 1996). Незадовољство због неуспеха рехабилитације, све већи докази о

неједнакостима у кажњавању, као и растућа стопа криминала, довеле су до јачања јавног покрета за оштрије казнено законодавство (Travis & Lawrence, 2002), а резултат се огледао у приметном удаљавању од модела рехабилитације и приближавању моделу контроле криминалитета и одмазди према учиниоцима (Auerhahn, 1999).

Колико год био значајан овај помак у политичкој валенцији казнене политике, он је само један део дубље промене концепције – дискурса, циљева и техника – у казненом процесу (Feeley & Simon, 1992). Упркос различитом пореклу, елементи ове нове концепције спојили су се у формирање онога што се може сматрати новом стратешком формацијом у казненом пољу, коју називамо новом пенологијом. Ове трансформације укључују измене у три различита подручја, а то су:

- 1) Појава нових дискурса, нарочито језика вероватноће и ризика, које све више замењују раније клиничке дискурсе дијагноза и ретрибутивних процена;
- 2) Формирање „нових” циљева система – који не подразумевају нужно и изворно нове циљеве, јер су неки од њих прилично традиционални, већ њихову, у извесном смислу, „систематизацију”. У том контексту, посебно се инсистира на повећаном примату који се даје ефикасној контроли процеса унутрашњег затворског система, уместо традиционалних циљева рехабилитације. Циљ казнене политике, попут смањења „рецидивизма”, увек је био садржан (иако обликован на различите начине) (Maltz, 1984), али, у савременом контексту, чини се да је умањен смисао за који је социјални референт уопште намењен овај универзални циљ. Некада један од главних циљева кривичноправног система – смањење рецидивизма, сада је надомештен ефикаснијим системом контроле преступника и контроле криминалитета (Ackerman, Sacks, Furman, 2014).
- 3) Примена нових техника (процене и класификације) које циљају преступнике као групе (усмереност на групе преступника) уместо традиционалних техника индивидуализације или прилагођавања појединачном преступнику.

Feeley и Simon (1992) сматрају да је нова пенологија послужила значајној функцији спајања неких спољних фактора који утичу на кривичноправни систем и утврђивања преовлађујућих одговора система. Ниједна друга чињеница не дефинише реално стање као масовни раст стопе затварања, у последње две деценије, током које

су стопе пријављеног криминала расле тек скромно, а стопе виктимизације константне или чак опадале. Конвенционално разумевање овог повећања стопе затварања повезује га са демографским променама, друштвеним променама (попут повећане употребе дрога), побољшањем ефикасности спровођења закона и повећањем опсега инкриминисаних понашања (Zimring & Hawkins, 1991). Поставке новог приступа уткале су идеју да се више може постићи са моделима који омогућавају контингентну интеракцију свих ових фактора (Zimring & Hawkins, 1991: 157). Међутим, чини се да је главни недостатак овог приступа што он, у ствари, одржава природу казненог подухвата, истовремено варирајући и балансирајући терет између спољних притисака и смене унутрашње политике (Feeley & Simon, 1992).

Чини се да обриси *stare* пенологије постају највидљивији тек када се размотри оно што је у савременим концепцијама и кривичном дискурсу заједничко у оченим линијама супротстављања (Feeley & Simon, 1992). Супротно „старој”, нова пенологија се знатно мање бави одговорношћу, грешкама, моралним сензибилитетом, дијагнозом или интервенцијом и поступањем према појединцу. Уместо тога, она се усмерила ка техникама за идентификовање, класификовање и управљање групама пореданим по степену опасности. Њен задатак је менаџерски, а не трансформативни (Cohen, 1985; Garland & Young, 1983; Messinger & Berescochea, 1990; Reichman, 1986). Она настоји да регулише нивое девијација, а не да интервенише или реагује на поједине девијанте или друштвене малформације (Feeley & Simon, 1992).

Иако је нова пенологија много више од „дискурса”, језик који она користи помаже нам да откријемо најизразитије промене. Више се не говори о „особама којима је потребно лечење или третман” или о морално неодговорним особама које треба да снесу одговорност за своје поступке. Уместо тога, нова пенологија следи системску рационалност и ефикасност у контексту система кривичног правосуђа. Стога, настоји сортирати и класификовати, одвојити мање опасне од опаснијих и рационално распоредити стратегије управљања свим категоријама. Алати који се користе за постизање овог циља су индикатори ризика, предикције и кретања одређених популација. У овим методама се индивидуализована дијагноза и одговор премештају помоћу групних класификационих система у сврху надзора, затварања и контроле (Gordon, 1991).

Нова пенологија у контексту кривичноправног система и глобалне казнене политике

У данашње време стручна и лаичка јавност је веома окупирана контролом криминалитета, док се о спречавању и сузбијању криминалитета све мање говори. Но, осврт на како концепцијска кретања у оквирима друштвене реакције на криминалитет тако и на трендове у пракси показује да се у савременом друштву – криминалитет заиста много више контролише, него што се спречава и сузбија (Soković, 2011: 213 наведено према: Stevanović & Pijić, 2019).

Поједини аутори наводе да су докази о промовисању нове пенологије видљиви у свим аспектима кривично-правног система, а концепт управљања ризиком представља тек сегмент индикатора преласка са старе на нову пенологију (Feeley & Simon, 1992).

Делимично неуспеле праксе шездесетих и седамдесетих година, које су биле усмерене на појединца, данас су (делимично или у потпуности) напуштене, а повратна реакција у новом концепту друштвене и кривично-правне реакције на криминал очитује се у померању фокуса на предвиђање опасности, степена опасности и ризика за рецидив, коришћењем метода надзора и контроле (Ackerman, Sacks, & Furman, 2014). Као резултат ове промене настала је масовнија употреба статистичких просека и агрегација за утврђивање и одмеравање фиксних казни. Многе шеме изрицања казни заснивају се на смерницама које користе тежину кривичног дела и претходну кривичну историју за одлучивање о опсегу казне (Feeley & Simon, 1992).

Према Auerhahn-у (1999), концепт онеспособљавања је компатибилан са концептом управљања ризиком, јер се оба ова конструкта, појединачно, могу постићи употребом оног другог. Политике усмерене ка селективном онеспособљавању починилаца кривичних дела фокусирају се на разликовање и селекцију преступника високог и преступника ниског ризика.

Модел политика за селективно онеспособљавање група преступника прешле су у први план кривичноправног система 1980-их година прошлог века. Ове политике настоје идентификовати и онеспособити преступнике са високом стопом извршених дела, на врхунцу криминалне каријере, у циљу смањења криминала (Von Hirsch, 1998). Утемељење или развој модела селективног онеспособљавања опасних преступника може се пратити кроз студију из Филаделфије коју су спровели Wolfgang, Figlio и Sellin (1972), у којој су аутори пратили

групу малолетника и закључили да је 51,9% свих кривичних дела починило само 6,3% малолетника из целе групе. Резултати поменуте студије поставили су темеље за развој схватања о „каријерним преступницима”, али такође су скренули пажњу и на значај селективног онеспособљавања¹.

Проблем са политиком селективног онеспособљавања каријерних преступника јесте постојање забрињавајућег ризика да процене (каријерних преступника, као високоризичних) нису увек тачне (Ayerhahn, 1999). Конкретно, ситуацијама када су преступници високе стопе ризика погрешно означени преступницима ниског ризика угрожена је јавна безбедност, као и када су преступници ниске категорије ризика погрешно означени као преступници високог ризика. Другим речима, постоји ризик од неправилног категорисања и непримерног затварања или кажњавања.

Feeley и Simon (1992) наводе да је ширење „мреже кажњавања” омогућено повећаном употребом система онеспособљавања, али и система пробације и условног отпуста, што представља још један аргумент да је дошло до приметног померања ка циљу – управљања ризиком. У том смислу, и ширење корекције и третмана у заједници је метода за дугорочну контролу опасне/ризичне популације. Категорија рецидивизма се некада третирао као неуспех, али у тренутном пенолошком оквиру опозив условног отпуста значи да је спровођење закона успешно идентификовало ризик и да се њиме може управљати дугорочно.

Као што се примећује, савремени кривичноправни систем карактерише и више кажњавања и више превенције истовремено. Све присутније строже кажњавање прати истовремено увођење већег броја мера неинституционалног, алтернативног карактера, као и тзв. „продужена формална контрола” (Stevanović, & Ilijić, 2019), као и повећана поузданост у електронски надзор одређених категорија преступника (Simon & Feeley, 1992).

Формирање новог модела у оквиру кривичноправног система, који се може пратити од осамдесетих година двадесетог века (Soković, 2011), огледа се и у губљењу идеје рехабилитације преступника где,

¹ Даља истраживања покренуте теме од стране Greenwood и Abrahamse (1982) развила су популарност политика за селективно онеспособљавање одређених категорија преступника. Аутори су анализом досијеа осуђених пљачкаша и провалника утврдили да је одређени број преступника извршио врло велики број кривичних дела пре хапшења. На основу ових налаза, аутори су закључили да ће идентификовање и затварање преступника који су починили вишеструке преступе дуготрајно смањити укупну стопу криминала.

уместо рационално схваћене хуманости и рехабилитације учинилаца кривичних дела у основи формалне реакције на криминалитет, примат све више заузимају емоционално обојена стања страха и несигурности, а јачају захтеви за ефикаснијом применом закона и строжим кажњавањем. Присутан је повратак веровања у оправданост и сврсисходност затварања преступника, уз придавање већег значаја јавној безбедности, али и извесна трансформација криминолошких схватања о криминалитету, као нормалној појави савременог друштва – коју сада треба контролисати, а не сузбијати. Свакако, јачају идеје превенције, политизације злочина и нови популизам (Garland, 1996), али и потреба укључивања цивилног друштва у контролу криминала, афирмација права жртве, уз акценат на безбедности заједнице уз стално осећање кризе (Zedner, 2002).

Стопе имовинског криминала и насилног криминала, које су историјски без преседана у постмодерном периоду, постале су признато и уобичајено обележје друштвеног искуства. Са њим су уско повезани и феномени широко распрострањеног страха од криминала, свеприсутни медијски и културни прикази криминала и политизација контроле криминала. Упркос чињеници да криминал има неуједначену друштвену дистрибуцију, и да је високи ризик виктимизације концентрисани феномен, криминал се широко доживљава као значајна чињеница модерног живота. За већину људи криминал више није аберација или неочекивани, абнормални догађај. Уместо тога, претња криминалом постала је рутински део савремене свести, свакодневни ризик који треба да се процени и да се њиме управља – још једна модерна опасност која је рутински „нормализована” током времена. Високе стопе криминала постепено су постале стандардна карактеристика савременог живота – узета као здраво за готово и као саставни елемент постмодерног друштва (Garland, 1996: 446 наведено према: Stevanović & Илијић, 2019).

У том контексту, криминал као нормална појава се мора предвидети, а његови негативни утицаји минимизовати (Slingeneuer, 2007). Циљ кажњавања више није корекција криминалног понашања већ управљање ризиком који криминал представља за друштво (Feeley & Simon, 2003: 79; Vacheret et al., 1998: 43). Као што наводе поједини аутори, циљ казненог система није више настојање за „смањивање јаза између маргиналног појединца (преступника) и амбијенталне норме, већ класификовање појединаца или групе с обзиром на ове нормативе празнине, без стварне бриге за појединачну трансформацију

понашања (Qvirion, 2006: 146 наведено према: Slingeneyer, 2007). Нова пенологија заштиту друштва спроводи првенствено кроз надзор и контролу ризичних група, те је питање „како надгледати“ постало централно питање. Институционална средства више или мање интензивне контроле планирају се за криминалце на основу друштвеног ризика који они представљају (Robert, 2001: 77).

Нова пенологија у контексту затворског система

Нова пенологија у контексту затворског система дефинисана је као управљање, надзор и контрола одређених група људи (Feeley & Simon, 1992). Аспект нове оријентације подразумева прелазак на различите методологије рада које су усмерене ка процени потреба осуђеника и ризика за будуће криминално понашање. Практичне импликације новог пенолошког приступа у пракси се највише огледају кроз другачији приступ управљању затворима, вишеструкој класификацији унутар завода, као и програмима поступања који су циљано усмерени ка категорији осуђеника са одређеним степеном ризика (Плијић, 2017).

Као што је претходно наведено, другачији приступ у управљању затворима подразумева усмереност првенствено ка менџерском приступу организације рада и управљања затворима.

Идеја која је у основи ових промена избегава наглашавање етичког, моралног контекста проблема извршења затворске казне, док, са друге стране, потенцира „рационалне“ и научне елементе управљања затвором као друштвеном структуром. Један од првих практичара ове идеје био је David Breiton, управник затвора *Stateville Penitentiary* у држави Illinois у САД. Основна идеја управника Breitona је била да се не усмерава на кажњавање затвореника за повреде дисциплинских правила већ на ограничавање затвореника који се могу сматрати опасним и који могу угрозити безбедност институције. Breiton је тежио да успешно води затвор, без освртања на сврху кажњавања, смисао постојања затвора или садржаје програма ресоцијализације. У ствари, настојао је да следи идеале бирократског управљања према којима се управља без страсти, искључиво према законским одредбама и, што је у његовом почетном концепту најважније, према професионалним максимама (Кнежевић, 2008 наведено према: Stevanović, 2009: 150).

Практичан менаџерски приступ у процесу извршења затворске казне усмерен је на прикупљање што већег броја информација које омогућавају доношење одлука у процесу извршења казне. Те информације морају бити стандардизоване и бирократски уређене, како би могле да се користе и размењују унутар казненопоправног система, што и јесте крајњи идеал менаџерског приступа у извршењу затворске казне (Stevanović, 2009). Овакав приступ управљања затвором у потпуности занемарује етичку страну друштвених односа у које ступа осуђеник доласком у затвор. Управљање се базира на научним схватањима савременог менаџмента и захтева знање и вештину у процесу управљања. Улога стручњака постаје кључно питање успешног функционисања затворских установа, а питање сврхе кажњавања више није значајно и њиме се не треба посебно бавити. Заступници ове концепције у модерној пенологији тврде да је менаџмент, сам по себи, без обзира на природу институције, неутралан у односу на циљеве система којим управља. Управо због тих карактеристика могуће је да се пракса управљања затвором ослободи етичких дилема и да се усмери у највећој могућој мери ка „примерима добре праксе“, како би се могло говорити о његовом успеху (Stevanović, 2009).

Разматрајући основу на којој почива савремени приступ у управљању затвором, јасно уочавамо да он захтева јасно и прецизно дефинисане циљеве деловања, предвидљиве резултате предузетих активности и у оквирима постављених рокова за реализацију. У зависности од степена остварених циљева, допуштено је да се технике, методи и рокови, уз сталну контролу реализације циљева, ревидирају и примењују само оне које дају најбоље резултате, јер је процена резултата једино мерило успешности управљања. Свакако, треба имати у виду да овакав приступ управљању затворима не искључује у потпуности корективне, као ни кажњавајуће елементе унутар концепције управљања ризиком, јер неке од њих и наглашавају елементе ресоцијализације, али она није више примарни циљ којем су све активности подређене, као што је то био случај код претходних концепата ресоцијализације и корекције.

Наредна карактеристика нових тенденција у затворском контексту односи се на вишеструку класификацију унутар завода и подразумева класификацију по више критеријума (полу, старости, врсти кривичног дела, здравственом стању, очуваним капацитетима осуђеника итд.), али и на основу утврђеног нивоа ризика за рецидивизам, потреба и капацитета које треба јачати код осуђеног (Ilijić, 2016).

Свакако, адекватна класификација подразумевала је конституисање и евалуацију инструмената за процену ризика од рецидивизма, потреба и капацитета осуђеника. Класификација и третман осуђених у односу на ризик и потребе данас је значајан аспект рада са осуђеницима у пенолошкој пракси (Mair, Вурке, & Taylor, 2006), а у затворским системима развијених земаља данас је у употреби трећа генерација инструмената за процену ризика који се базирају на откривању динамичких (променљивих) и статичких (непроменљивих) криминогенних фактора (Mears et al., 2003).

Фокусирање на криминогене потребе, које служи као основа процене ризика, у потпуности је у складу са кретањима у социјалном и пенолошком раду, у којем се на основу *понашања престаупника одређује врста интервенције*, а не на основу узрока тог понашања, процењује се начин на који престаупници управљају агресијом, више него утврђивањем узрока који су довели до агресивног понашања (Lancaster & Lamb, 2006: наведено према: Илијić, 2013). Истраживачи су идентификовали променљиве (динамичке) и непроменљиве (статичке) факторе ризика за криминално понашање. У литератури се најчешће наводи седам динамичких ризика фактора који су блиско повезани са криминалним понашањем, а који могу бити у одређеној мери кориговани кроз ефикасне интервенције. То су: *антисоцијална личности – склоности* (импусивност, авантуристичко задовољство, агресивно и раздражљиво понашање), *зашим прокриминални ставови* (рационализација злочина и негативни ставови према закону), *социјална погрешка за криминално понашање* (изолација од просоцијалних пријатеља, дружење са криминалцима), *злоупотреба дрога и алкохола*; *неприкладни и сиромашни брачни и породични односи*; *неуспех у школовању и раду* (низак ниво задовољства послом) и *негодшајак просоцијалних рекреативних активности* (Public Safety Performance Project, 2011, наведено према: Илијić, 2016).

С друге стране, истраживачи су идентификовали и низ статичких² фактора ризика који могу да утичу на предикцију будућег криминалног понашања, а то су *стајарост извршиоца при првом хапшењу*, као и број ранијих осуда и прекршаја (Austin, 2006). Постоје и мишљења да поред низа динамичких фактора, који се врло често називају и „цен-

² Статички фактори ризика најчешће описују историју криминалног понашања и по својој природи су непроменљиви, за разлику од динамичких фактора ризика који су подложни променама под утицајем адекватних интервенција.

тралним” факторима ризика, ипак најважнију улогу у процјени рецидива игра статички фактор – *историја антисоцијалној йонашања* (Andrews, Bonta, & Wormith, 2006).

Бројне студије указују на податак да добар инструмент за процену ризика тачно прави разлику између осуђеника са врло високим, високим, средњим или ниским нивоом ризика за рецидивизам. Другим речима, појединци класификовани у категорију високог ризика рецидивирају у већем проценту, за разлику од осуђеника класификованих у категорију ниског ризика (Andrews, Bonta, & Wormith, 2006). У пракси то значи да ће, сходно утврђеном степену ризика, појединачни осуђеник бити усмерен ка одређеним програмима третмана који су адекватни процењеном нивоу ризика и који тај ризик треба да умање. Кључ успешног третмана лежи у добро осмишљеним садржајима програма, али и чињеници да је за успех неопходно и упућивање појединаца са одређеним потребама ка циљаном програму третмана (Илијћ, 2017), као и адекватна сарадња свих учесника у затворској и социјалној средини.

Уместо закључка

Нова пенологија, иако устаљена међу практичарима кривичног правосуђа и истраживачком заједницом, ипак се није појавила као потпуно нова, хегемонистичка стратегија за криминал и политику криминала, већ као нови приступ у решавању старих проблема у борби са криминалом. За разлику од прилично идеалистичних циљева претходних концепција и приступа у пенолошком и кривичноправном сегменту, нова пенологија поставља мање аспиративне циљеве, али захтева јасне резултате у процесу контроле криминала и надзора ризичних преступника.

Нова пенологија се знатно мање бави одговорношћу, грешкама, моралним сензибилитетом, дијагнозом или интервенцијом и поступањем према појединцу. Уместо тога, она се бави техникама за идентификовање, инструментима за класификовање и управљање преступника груписаним по степену по опасности. А њен менаџерски и управљачки, а не трансформативни задатак донео је промене и на пољу управљања затвором и, сходно томе, нове улоге стручних радника.

Литература

- Ackerman, A., Sacks, M., & Fyrman, R. (2014). The New Penology revisited: The Criminalisation of Immigration as Pacification Strategy. *Justice Policy Journal*, 11(1): 1–20
- Andrews, D. A., Bonta, J. & Wormith, J. S. (2006). The Recent Past and Near Future of Risk and/or Need Assessment, *Crime Delinquency*, 52(1): 7–27.
- Ayerhahn, K. (1999). Selective incapacitation and the problem of prediction. *Criminology*, 37, 703–734.
- Aystin, J. F. (2004). The Proper and Improper Use of Risk Assessment in Corrections, *Federal Sentencing Reporter*, 16 (2004): 1–6.
- Bertrall, Ross L. (2006). Reconciling the Booker conflict: A substantive Sixth Amendment in a real offense sentencing system. *Cardozo Public Law, Policy & Ethics Journal*, 4, 725–778.
- Cohen, S. (1985). *Visions of Social Control: Crime, Punishment and Classification*. Oxford: Polity Press.
- Feeley, M. & Simon, J. (1992). The New Penology: Notes on the Emerging Strategy of Corrections and Its Implications. *Criminology*, 30(4): 449–472.
- Garland, D. & Young, P. (eds.) (1983). *The Power to Punish: Contemporary Penalty and Social Analysis*. London: Heinemann.
- Gordon, D. R. (1991). *The Justice Juggernaut: Fighting Street Crime, Controlling Citizens*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Greenwood, P. W. & Abrahamse, A. (1982). *Selective Incapacitation*. Santa Monica, CA: Rand.
- Ilijić, Lj. (2013). Savremene penološke tendencije – o konceptu procjene rizika i potreba. Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, br.1. str. 167–176.
- Ilijić, Lj. (2016). *Uticaj obrazovanja i profesionalnog osposobljavanja na redukciju rizika recidivizma kod osuđenih lica. Doktorska disertacija*. Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu.
- Ilijić, Lj. (2017). Praktične implikacije savremenog penološkog pristupa na institucionalni tretman osuđenika – osvrt na tretman zavisnika. U: Macanović, N., Petrović, J., & Jovanić, G. (Ur.) Društvene devijacije – Anomija društva i posljedice. Centar modernih znanja, Banja Luka, str. 362–371.
- Mair, G., Burke, L. & Taylor, S. (2006). The Worst tax form you've ever seen? Probation Officers' views about OASys. *Probation Journal-The Journal of Community and Criminal Justice*, 53(1): 7–23.
- Maltz, M. (1984). *Recidivism*. Orlando, Fla.: Academic Press.

- Martinson, R. (1975). What works-questions and answers about prison reform. *The Public Interest*, Vol. 35. pp. 22–54.
- Mears, D. P., Winterfield, L., Hunsaker, L., Moore, G. E., & White, R. M. (2003). *Drug Treatment in the Criminal Justice System: The Current State of Knowledge*. Urban Institute Justice Policy Center.
- Messinger, S. & Berecochea, J. (1990). Don't stay too long but do come back soon. Proceedings, Conference on Growth and Its Influence on Correctional Policy. Center for the Study of Law and Society, University of California at Berkeley.
- Reichman, N. (1986). Managing crime risks: Toward an insurance-based model of social control. *Research in Law, Deviance and Social Control*, 8: 151–172.
- Robert D., (2001). "Transformations récentes de la législation fédérale sur la mise en liberté sous condition au Canada. Une lecture à la lumière des écrits sur la notion de risque", *Criminologie*, 34(1): 73–99.
- Ruback, R. B., & Wroblewski, J. (2001). The federal sentencing guidelines psychological and policy reasons for simplification. *Psychology, Public Policy, and Law*, 7: 739–775.
- Slingenev, T. (2007). The new penology: a grid for analyzing the transformations of penal discourses, techniques and objectives. *Champ pénal/ Penal field*, Vol. IV
- Soković, S. (2011). Savremene globalne tendencije u kontroli kriminaliteta. *Crimen*, (II) 2/2011, стр. 212–226.
- Stevanović, Z. (2009). Nove tendencije u upravljanju zatvorima. Revija za kriminologiju i krivično pravo, 47(2), 147–159.
- Stevanović, I. & Ilijić, Lj. (2019). Kaznena politika kao mehanizam za smanjenje kriminaliteta. U: Bejatović, S. & Simović, M. (Ur.), Kaznena politika i prevencija kriminaliteta. IX međunarodna naučna konferencija. str. 423–441.
- Tonry, M. (1996) *Sentencing Matters*. New York: Oxford University Press.
- Vacheret, M., Dozois, J., Lemire, G. (1998). „Le système correctionnel canadien et la nouvelle pénologie: la notion de risque”, *Déviance et Société*, 37–49.
- Von Hirsch, A. (1998). Selective incapacitation: Some doubts. In: von Hirsch, A. and Ashworth, A. (eds.) *Principled Sentencing: Readings on Theory and Policy*, 2nd edition. Oxford: Hart.
- Wolfgang, M. E., Figlio, R. M., & Sellin, T. (1972). *Delinquency in a Birth Cohort*. Chicago: University of Chicago Press.
- Zedner, L. (2002). Danger of dystopias in penal theory. *Oxford Journal of Legal Studies*, 22 (2): 341–366.

Zimring, F. & Hawkins, G. (1991). *The Scale of Imprisonment*. Chicago: University of Chicago Press.

FROM OLD TO NEW PENOLOGY

– On certain implications of the new strategy in corrective practice –

By Ljeposava ILIJIĆ, Olivera PAVIĆEVIĆ

ABSTRACT

The process of globalization, along with the accompanying development of society and neoliberal ideas, has led to changes in the areas of criminal law and penology. The earlier concept of resocialization, although not completely abandoned, gave a way to a new approach that redefined the previously valid goals and purpose of punishment, ways of treating convicts and ways of managing prisons. The new penology, as a set of criminal justice policies, now focuses on risk management and offender control, and has been established as a strategy since the early 1990s. In the professional scientific literature, the term new penology denotes a turn from the traditionally understood idea of rehabilitation, towards a new approach to crime and the goals of punishment. The new penology, among other things, diverted the focus from the classic questions of criminal law and criminology, which focused on the individual, and shifted it to the actuarial consideration of offender groups. The practical implications of the new approach are reflected in a different approach to prison management, a different approach to the prison population, multiple classification, according to the assessed level of risk. The offender is seen as an individual who has a certain risk for future criminal behavior and for the community, and appropriate treatment should be the level of risk to mitigate or completely eliminate, in order to better protect the community and better social reintegration of offenders.

In this paper, the authors try to present the transformation of the old towards the new penology, as well as the practical implications that the new strategy outlined in the field of criminal law and penological practice.

Key words: resocialization, new penology, convicts, risk assessment, crime control.

Марија НЕШИЋ*

Прегледан рад

Примљено: 25.05.2020.

Прихваћено: 03.06.2020.

КЉУЧНЕ ОДРЕДНИЦЕ КОНСТРУКТА РЕЗИЛИЈЕНТНОСТИ

Корени проучавања резилијентности, као једног од представника модела позитивног развоја, везују се за изучавање успешног развоја деце у ситуацијама ризика или недаћа. У том смислу, резилијентност се представља путем успешне адаптације појединца у ситуацијама ризика. Сложеност овог конструкта довела је до његовог различитог дефинисања, операционализовања и приступа од стране бројних аутора који су се тиме бавили. Циљ рада је да сумира обимну литературу, те укратко представи фазе научног проучавања резилијентности и прикаже различите приступе у дефинисању овог конструкта. Посебна пажња посвећена је једном од савремених приступа, дефинисању резилијентности као процеса, и у оквиру тога његовом социјално-еколошком разматрању.

Кључне речи: резилијентност, позитиван развој, ризици, недаће

Увод

Модел позитивног развоја, у оквиру којег је проучаван конструкт резилијентности, појавио се као одговор на модел дефицита. Модел дефицита био је фокусиран на негативне исходе развоја, те је посматрао младе из перспективе проблема којима треба управљати. Како би се проблеми спречили, откривани су различити ризични фактори као предиктори њиховог настанка. За разлику од тога, модел

* Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Република Србија; e-mail: marija87markovic@yahoo.com

позитивног развоја посматра младе као ресурсе које треба развијати. Студије вулнерабилне деце имале су важну улогу у моделу позитивног развоја, али и почетним разматрањима резилијентности. Указивале су да ризични фактори предвиђају проблеме понашања и различите психопатологије. Емпиријски су потврђене ситуације да појединци који су изложени ниском нивоу ризика достижу повољне исходе, док они са високим ризиком имају неповољне исходе (Tiet & Huizinga, 2002). Међутим, бројна истраживања у окриљу модела позитивног развоја утврдила су да постоје појединци који су изложени високом ризику, а достижу повољне исходе. Управо су такви налази подстакли даља истраживања резилијентности, те су се студије резилијентности фокусирали на подгрупе појединаца који су изложени високом ризику, али ипак постижу повољне исходе. У том смислу, модел дефицита био је усмерен на утврђивање разлика између појединаца који су изложени високом ризику а достижу неповољне исходе и оних изложених ниском ризику али имају повољне исходе, те су практична настојања ишла ка смањењу нивоа ризика зарад постизања позитивних исхода. Нешто другачије, модел позитивног развоја базира се на истицању разлика између појединаца са високим ризиком и неповољним исходима и високим ризиком а повољним исходима, те покушава да утврди које снаге и предности појединци имају када, упркос ризику, достижу позитивне исходе (Fergus & Zimmerman, 2005).

Сложеност конструкта резилијентности довела је до многих изазова приликом његовог дефинисања и разматрања. Током последњих пет деценија феномен резилијентности изучаван је кроз различите истраживачке праксе и приступе. Прегледом обимне литературе и анализом досадашњих сазнања у раду ће бити укратко представљена основна сазнања о конструкту резилијентности, а која се односе на фазе његовог научног проучавања и различите приступе у дефинисању, при чему ће пажња бити посвећена једном од приступа, резилијентности као процесу, и у оквиру тога његовом социјално-еколошком разматрању.

Фазе научног проучавања резилијентности

Корени проучавања резилијентности везују се за студије вулнерабилности и дефицита деце која су одрасла у условима високог ризика. Међу првим студијама су лонгитудинална студија којом је

проучавано одрастање деце рођене у неповољним социјалним условима на Хавајима (Werner & Smith, 1992), студија којом је испитиван допринос низа генетских и фактора окружења у развоју шизофреније (Garmezy, 1971) и студија којом је указивано на међугенерациски пренос сиромаштва и неповољности (Rutter, 1998). Резултати ових студија указали су да вулнерабилност, која је укључивала читав низ фактора (породична историја менталних болести, тешкоће у пренаталном и неонаталном периоду, проблеми у породичном и ширем друштвеном окружењу), стоји у вези са каснијим негативним исходама у домену менталног здравља, али и физичким, социјалним и интелектуалним развојем. Значајан налаз ових студија био је да однос између вулнерабилности и негативних исхода није универзалан. Иако су многа деца услед ризика имала негативне исходе, нису овакви исходи забележени код свих. Одређена деца која су се „опоравила”, односно испољила мање или нимало погоршања у функционисању или чак постигла више нивое функционисања него раније, названа су „непобедива”, „нерањива”, „резилијентна” (Masten, 2001). Под утицајем ових сазнања, истраживачи различитих дисциплина, а посебно из области психологије, психијатрије, педагогије и образовања, почињу да улажу напоре да објасне разлике међу појединцима који постижу различите исходе у ситуацијама ризика, односно објасне шта је то што чини децу резилијентном на ризике.

У оквиру научног проучавања феномена резилијентности разликују се четири фазе или таласа (Masten & Barnes, 2018). Прву фазу карактеришу студије случаја усмерене на дескрипцију особа које су, упркос високом ризику за развијање проблема, добро функционисале. Ове особе упоређиване су са другима који имају сличне профиле ризика, али су, према различитим критеријумима, мање успешни, као и са онима који имају сличне успехе, али мање ризика. Као резултат ових студија идентификовани су бројни протективни фактори који могу да објасне позитивну адаптацију појединаца који одрастају у ситуацијама ризика или недаћа (Masten & Obradovic, 2006). У другој фази истраживачи преусмеравају пажњу са дескрипције протективних фактора на идентификацију и објашњење специфичних протективних процеса који могу довести до позитивних исхода. Другим речима, истраживачи настоје да разумеју начин на који идентификовани фактори доприносе позитивној адаптацији. Налази студија указали су да ови фактори могу да делују у два правца, да компензују ефекте ризика или да мењају везу између ризика и исхода. Трећа фаза обележена

је напорима истраживача да, на основу сазнања о факторима и процесима који доводе до позитивне адаптације, дизајнирају интервенције којима би се могао унапредити развој особа које одрастају у ситуацијама ризика (Prince-Embury, 2013). Као резултат ове фазе креиране су бројне интервенције усмерене на унапређивање резилијентности, чија је ефективност тестирана у различитим студијама (Masten & Obradovic, 2006). Четврту фазу карактеришу напори истраживача да разумеју резилијентност на више нивоа међусобно повезаних и комплексних адаптивних система, од молекуларног до социокултурног. У овим студијама интегрише се биолошка, психолошка и социјална перспектива на основу научних доказа прикупљених из прва три таласа истраживања резилијентности (Masten & Barnes, 2018).

Током ове четири фазе диференцирана су два истраживачка модела којима је могуће изучавати варијације у исходима код деце која су изложена ризицима. Први је „модел усмерен на особу” који подразумева идентификацију појединца међу високоризичним групама који показује успех у односу на друге који су у мањој мери успешни. Други је „модел усмерен на варијабле” којим се испитују везе између ризика, развојних исхода и фактора који могу посредовати, сузбијати или модерирати ефекте ризика на развојне исходе (Masten, 2001; Masten & Barnes, 2018).

Приступу у дефинисању резилијентности

Резилијентност се у студијама операционализује на различите начине, тако да не постоји опште прихваћена дефиниција. Могуће је разликовати три кључна приступа према којима се резилијентност дефинише као исход, црта личности или процес.

Резилијентност као исход. Према овом приступу, резилијентност се дефинише као добар развојни исход упркос присуству ризика, односно „стабилна трајекторија здравог функционисања након неповољног догађаја” (Southwick, Bonnano, Masten, Panter-Brick, & Yehuda, 2014). Особа се оцењује резилијентном уколико оствари добре исходе упркос постојању ризика (Van Breda, 2018).

Резилијентност као црта личности. Резилијентност се, према овом приступу, дефинише као црта личности, односно сет индивидуалних снага или квалитета који омогућавају појединцу да се опорави од трауме и суочи са недаћама (Connor & Davidson, 2003; Ong,

Bergeman, Bisconti, & Wallace, 2006). Првобитно се, у оквиру овог приступа, сматрало да су резилијентне особе изузетне и да ова особина (тзв. его-резилијентност) није доступна свима. То је подразумевало да одређени појединци немају оно што им је потребно да превладају недаће и да су сами одговорни за негативан исход (Masten et al., 1990, према Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000). Након оштре критике оваквог става, аутори закључују да резилијентност није особина која је карактеристична само за одређене појединце, већ да је општег карактера. Аутори почињу да трагају за факторима који се налазе не само у личности већ и у окружењу детета. Тако се конципирају листе протективних фактора које обухватају како унутрашње снаге детета тако и спољашње ресурсе (Cicchetti, 2010; Ozbay, Fitterling, Charney, & Southwick, 2008).

Резилијентности као процес. Према овом приступу, резилијентност се дефинише као динамичан процес позитивне адаптације упркос изложености ризику или недаћи (Luthar et al., 2000). Фокус истраживача помера се са изучавања фактора који доприносе позитивном исходу упркос ризицима на факторе који могу да мењају ефекте ризика на развојне исходе. Истовремено се конципирају три модела који објашњавају интеракцију између ризика и протективних фактора: компензаторни, протективни и модел изазова (Fergus & Zimmerman, 2005). Према компензаторном моделу, протективни фактори директно остварују позитиван утицај на исходе, независно од ризика и својим деловањем могу да компензују и неутралишу ефекте ризика. Према протективном моделу, протективни фактори ублажују или смањују негативне ефекте ризика на исход, имају модераторску улогу у вези између ризика и исхода. Према моделу изазова, умерени нивои ризика доводе до развијања протективних фактора. Изложеност ризицима пружа појединцу прилику да увежба и активира своје квалитете који му могу бити од користи у превазилажењу будућих ризика (Fergus & Zimmerman, 2005).

У циљу избегавања конфузије у дефинисању резилијентности аутори из англосаксонског говорног подручја предлажу коришћење различитих термина у складу са изабраним приступом (Luthar et al., 2000). Термин *resiliency* се користи за резилијентност као црту личности, *resilience* за резилијентност као процес и *resilient* за резилијентност као исход. Међутим, у нашем говорном подручју применљив је искључиво термин резилијентност, те је неопходно назначити да ли се резилијентност посматра као исход, црта личности или процес.

Компонентне резилијентности као процес

Упркос различитим приступима у дефинисању резилијентности, међу ауторима постоји консензус да резилијентност обухвата две, односно три кључне компоненте: 1) присуство ризика или недаћа као претње доброј адаптацији, 2) добри развојни исходи као резултат успешне адаптације (Luthar et al., 2000; Masten, 2001) и, када је у питању приступ који дефинише резилијентност као процес, 3) фактори који омогућавају добру адаптацију у ситуацијама ризика, тзв. протективни фактори (Masten & Reed, 2002; Van Breda, 2018).

Ризици или недаће

Ризици или недаће, као претња доброј адаптацији, подразумевају опасност која има потенцијал да поремети нормативни развој појединца (Masten, 2001). У питању су различите врсте ризика које делују на индивидуално функционисање и развој, као што су, нпр., превремено рођење, развод, малтретирање, малолетничка трудноћа, историја психопатологије родитеља, сиромаштво, бескућништво, ратна траума и природна катастрофа (Masten & Reed, 2002). За ове ризике постоје добри докази да делују у правцу повећавања вероватноће јављања једног или више проблема у развоју и понашању деце (Masten & Reed, 2002).

Иницијално, истраживачи су се фокусирали на испитивање утицаја појединачних ризика. Међутим, убрзо је установљено да се ризици јављају удружено, истовремено, да се временом нагомилавају и да различити ризични фактори често предвиђају сличне проблеме. Као резултат ових сазнања истраживачи почињу да проучавају кумулативне ризике за које се показало да су снажно повезани са већим степеном нежељених исхода мерених према различитим критеријумима (Masten, 2014). Разликују се два приступа у истраживањима кумулативног ризика. Први је фокусиран на бележење броја ризичних фактора присутних у животу особе, при чему се под ризичним фактором подразумева мерљива карактеристика групе, појединца или ситуације која предвиђа негативан исход у будућности. У том случају, скор кумулативног ризика представља суму броја ризичних фактора (Masten & Reed, 2002; Wright, Masten, & Narayan, 2013). Други приступ подразумева израчунавање нивоа изложености стресним догађајима и

искуствима, било сумирањем негативних животних догађаја у одређеном временском периоду или на други начин квантификањем тежине изложености потенцијалним штетним животним искуствима (Masten, 2014).

Када су у питању недаће (енгл. *adversity*) могуће је разликовати две категорије: хроничне и акутне (Van Breda, 2018). Хроничне недаће јављају се у дужем временском периоду и могу имати утицај на све сегменте у животу особе. У односу на њихов почетак могу бити дисталне и проксималне. Дисталне недаће немају јасан почетак у искуству особе (нпр., сиромаштво, насиље у породици), док проксималне имају дефинисану почетну тачку (нпр., рат, природна катастрофа). Са друге стране, акутне недаће имају дефинисану почетну тачку, релативно кратко трајање и ограничени утицај на живот појединца (нпр., саобраћајна незгода, напад).

Развојни исходи

Под развојним исходима, у студијама резилијентности, подразумева се квалитет адаптације појединаца у ситуацијама ризика или недаћа (Wright et al., 2013). За процену развојних исхода користе се различити критеријуми који се односе на екстерну и интерну адаптацију (Masten & Reed, 2002). У развојној литератури, добри исходи се дефинишу на основу процене успешности испуњавања развојних задатака. Развојни задаци односе се на друштвено очекивана понашања детета на различитим узрастима и у одређеним ситуацијама (Masten & Reed, 2002; Wright et al., 2013).

У студијама резилијентних младих, углавном се укључују више-струки показатељи добрих исхода као што су академско постигнуће (нпр., школски успех, завршетак школовања, похађање школе), поштовање правила, прихватање од стране вршњака и пријатељства, нормативно ментално здравље, учешће у активностима прилагођеним узрасту (нпр., ваннаставне активности, спорт, услуге у заједници), осећање среће или задовољства животом или одсуства показатеља антисоцијалног понашања, одсуство интернализованих и екстернализованих проблема, криминалног или ризичног понашања (Masten & Reed, 2002).

Већина истраживача испитује исходе у нормативном опсегу, односно настоје да разумеју како појединци одржавају или поново

достигу нормативне нивое функционисања и избегавају значајне проблеме упркос недаћама (Masten & Reed, 2002).

Протективни фактори

Протективни фактори су квалитети појединца и социјалног окружења који омогућавају да, у ситуацијама ризика или недаћа, постигне добре исходе. Разликују се две групе ових фактора. Прву групу чине фактори који континуирано остварују позитивне ефекте на развој појединца и њихово деловање није условљено присуством ризика. У ситуацијама појаве ризика ови фактори, директним деловањем на исходе, могу да неутралишу односно компензују негативне ефекте ризика. Ови фактори називају се предности, снаге, ресурси, компензаторни или промотивни фактори. Другу групу чине фактори који се активирају искључиво у ситуацијама ризика, а од посебног су значаја када су високи нивои ризика у питању. Они ублажују или смањују деловање ризика и мењају везу између ризика и исхода (модераторски процеси). Ови фактори називају се „прави” протективни (Masten & Reed, 2002; Žunić-Pavlović, Popović-Čitić, & Pavlović, 2010; Wright et al., 2013). Поједини аутори ове факторе називају факторима резилијентности (Van Breda, 2018).

Мастен и Барнс (Masten & Barnes, 2018) су креирали кратку листу промотивних и протективних фактора значајних за резилијентност. Првобитну листу чинили су само индивидуални фактори резилијентности, али су касније додати фактори окружења. Листа обухвата следеће промотивне/протективне факторе: брига и нега од стране чланова породице; блиски односи, емоционална сигурност и припадање породици; ефективно родитељство; мотивација за адаптацијом и управљањем догађајима; вештине решавања проблема и планирања; вештине саморегулације и регулације емоција; самоефикасност, позитиван идентитет; нада, вера и оптимизам; опажање значења и смисла; рутине и ритуали; ангажовање у школи; повезаност са заједницом.

Социјално-еколошко разматрање резилијентности

Резилијентност као процес одраније је предмет дискусије у литератури о развоју деце од стране истраживача као што су Мастен

(Masten, 2001), Рутер (Rutter, 1998), Лутар (Luthar, 1991) и Ангр (Ungar, 2011) који су своје разматрање резилијентности базирали на Бронфенбренеровом (Bronfenbrenner, 1979) раду о развоју детета. Ови аутори и остали заговорници резилијентности као процеса уважили су, поред индивидуалних фактора, и факторе окружења, односно њихову међусобну интеракцију. Социјално-еколошко дефинисање резилијентности базира се на теорији еколошких система (Bronfenbrenner, 1979), Као што је Бронфенбренер у својој теорији преусмерио схватање развоја детета са појединца на интеракцију детета и окружења током развоја, тако је и социјално-еколошко схватање резилијентности померило фокус са појединца на окружење истичући значај интеракције између детета и његовог окружења. Другим речима, у овом схватању резилијентности истиче се да адекватно окружење повећава вероватноћу и ствара прилике у којима унутрашње снаге појединца доприносе успешним развојним исходима (Ungar, 2011; Ungar, Liebenberg, Landry, & Ikeda, 2012).

Један од аутора који се подробно бавио разматрањем резилијентности са социјално-еколошког становишта јесте Мајкл Ангр (Michael Ungar, 2011). Његова дефиниција резилијентности наглашава процес у којима појединци и групе појединаца (нпр. породица, вршњачке групе, заједница) обезбеђују себи психолошке, социјалне и физичке ресурсе који чине развој успешнијим у контексту неповољних животних догађаја. Према томе, у ситуацијама неповољних животних догађаја појединци треба да успеју да користе спољашње снаге, односно ресурсе на свом путу развоја. Резилијентност ће се јавити само онда када окружење (формалне и неформалне социјалне мреже) поседује капацитет да обезбеди ресурсе појединцу на начин који је културно значајан. Ангар је предложио дефиницију резилијентности која обухвата сву комплексност процеса и контекстуалне и културне факторе који су повезани са позитивним развојем под неповољним околностима (Ungar, 2008; Ungar, 2011). Уместо да се резилијентност дефинише само као способност појединца да се успешно прилагоди стресним околностима, ова дефиниција наглашава капацитет оба чиниоца, и индивидуе и њеног окружења, као и њихову међусобну интеракцију (Ungar, 2013). Према Ангару (Resilience Research Centre, 2016, Ungar, 2011), резилијентност представља капацитет појединца да се креће, односно „навигира” своје кретање до ресурса неопходних за одржавање позитивног функционисања услед неповољних животних

догађаја, као и капацитет окружења појединца да обезбеди те ресурсе и на крају и капацитет појединца, породица и заједница да преговарају о пружању ресурса на културно значајан начин. Капацитет појединца да „навигира” и „преговара” за оним што му треба зависи од капацитета и воље особа из његовог социјалног окружења да задовоље те потребе (Ungar, 2013).

Пренаглашени индивидуални фактори у тумачењу резилијентности претпостављају да појединци успевају да превазиђу ризике или недаће само због позитивног става или одређене особине што, према социјално-еколошком схватању, није могуће без удела окружења (Ungar, 2011; Ungar 2013). Студије у популацијама које су изложене високим нивоима стреса и неповољним догађајима (нпр. злостављана или маргинализована деца) јасно указују да унутрашње снаге имају мање удела у позитивним развојним исходима у односу на спољашње које су много утицајније (Ungar, 2011). Унутрашњи фактори који се односе на особине појединца (као што је темперамент, когнитивне вештине, интелигенција и сл.) објашњавају мање варијансе у исходима деце у односу на факторе окружења (као што је породица, школа или заједница) (Ungar, 2013). Сматра се да што је дете изложеније неповољним догађајима то ће јављање резилијентности више зависити од квалитета средине, односно од спољашњих снага које су доступне за подстицање позитивног развоја. Без обзира што социјално и физичко окружење може да угрожава развој детета, истовремено може бити и извор капитала, односно ресурса који су потребни деци да преброде ризике и опораве се. Према Ангару (Ungar, Ghazinour, & Richter, 2013), могуће је издвојити пет врсти капитала. То су социјални капитал детета (односи са неговатељима, осећај поверења, културна прилагођеност), људски капитал (способност учења, играња и рада), финансијски/институционални капитал (програм социјалне заштите, здравствене заштите, подршка у школи, менторски програми), природни капитал (земљиште, вода, биолошка разноврсност) и грађевински капитал (сигурне улице, јавни превоз, рекреативне активности, становање и школе). Социјално-еколошко разматрање резилијентности наглашава процесе у којима се деци омогућава приступ овим врстама капитала.

Социјално-еколошко схватање резилијентности децентрише појединца како би се избегло његово окривљавање за неуспех у развоју када му је пружено мало могућности за приступ ресурсима. Ово схватање има наглашену културну осетљивост у смислу да су ресурси

корисни само ако су вредновани у датој култури. Унутрашње снаге резилијентности се јављају онда када је окружење пружио могућност олакшаног приступа ресурсима и када су они који контролишу ресурсе спремни да обезбеде све што је појединцу потребно на начин који је у складу са његовом културом.

Принципи социјално-еколошке интервенције резилијентности

Како би се боље разумео социјално-еколошки конструкт резилијентности у литератури су представљена четири принципа (Ungar, 2011): децентрализам, комплексност, атипичност и културна релевантност. Комбиновањем сва четири принципа пружа се оквир за разумевање резилијентности као процеса у коме се индивидуални фактори активирају у оној мери у којој постоји капацитет окружења детета који олакшава процесе који га штите од ризика и промовишу позитиван развој.

Први принцип децентрализма указује на значај померања фокуса са индивидуе или њеног окружења на процесе путем којих окружење обезбеђује ресурсе за постизање позитивних развојних исхода, као и процесе путем којих индивидуа на себи својствен начин те доступне ресурсе користи. Децентрирањем детета постаје много јасније да се, када одрасте у неповољним животним околностима, промена не приписује само детету или окружењу, већ процесима у којима окружење даје детету ресурсе. У вези са тим, студије које су се бавиле проучавањем заједнице сугеришу да се деца мењају не само због онога што раде, већ као последица онога што њихово окружење пружа (Ungar, 2011). То се може објаснити чињеницом да индивидуални ресурси, попут смисла за хумор, оптимизма или високог коефицијента интелигенције зависе од капацитета окружења да омогући и олакша њихову експресију и примену у свакодневном животу појединца.

Принцип комплексности објашњава да су протективни процеси који доводе до позитивног развоја, упркос изложености неповољним околностима, превише сложени и комплексни да би се могла предвидети једна развојна путања. Лонгитудиналне студије које се баве децим развојем сугеришу да класификација појединаца искључиво на резилијентне и вулнерабилне (нерезилијентне) није поуздана током времена, због тога што током развоја долази до различитих развојних промена и промена у окружењу. Конкретније речено, дете са бољом подршком неће нужно бити успешно у свакој ситуацији током развоја

(Ungar, 2011). У оквиру овог принципа наглашава се потреба развоја контекстуално и временски специфичних модела који ће објаснити исходе који се односе на резилијентност (Ungar, 2011; Ungar, 2015).

Принцип атипичности наглашава да протективни процеси повезани са резилијентношћу не морају нужно да резултују дихотомним исходима (нпр. једно понашање је искључиво добро, друго лоше) већ да зависе од контекста у коме се јављају. На пример, једно истраживање је показало да је насилно понашање адолесценткиња из урбаних кинеских подручја у емотивним партнерским односима функционално у смислу суочавања и одбране од културално укореваних родних предрасуда и стереотипа, као и задржавања личних вредности и самопоуздања (Wang & Ho, према Ungar, 2011). Може се закључити да су атипични обрасци понашања културолошки и контекстуално специфични и да једнако као типични обрасци понашања доприносе позитивном развоју.

На крају, принцип културолошке релативности наглашава да се један исти развојни исход или особина може посматрати другачије, зависно од значења и вредности коју јој је одређена култура доделила. Наиме, једно истраживање у Кини показало је да се услед деценијских економских промена и убрзаног тржишног развоја лична карактеристика стидљивости, из некада вреднованог атрибута, сада третира као предиктор слабог школског постигнућа (Chen et al., према Ungar, 2011). Истраживања попут овог сугеришу да веће подударане између детета и културолошки релевантних очекивања условљава већу вероватноћу да ће дете бити резилијентно.

Закључак

Истраживања резилијентности се данас интензивно реализују у популацији деце и младих. За разлику од одраслих, деца имају мање активну улогу у постизању позитивних резултата током развоја. У вези са тим, сматра се да су позитивни исходи деце углавном резултат постојања подржавајућег окружења који деци пружа потенцијал за постизањем позитивних исхода. Упркос бројним изазовима у дефинисању резилијентности, неспоран је њен допринос у остваривању позитивног развоја детета. Прегледом литературе новијег датума примећује се све већи број доказа који помажу у разумевању процеса који

води позитивном развоју деце у ситуацијама суочавања са недаћама. Новије студије указују на потребу оријентације на процесе, а мање на дете у разумевању резилијентности. У вези са тим, уочава се потреба бољег разумевања и даљег проучавања окружења у коме се развој детета одвија, односно условима који доприносе добром развоју у ситуацијама недаћа.

Литература

- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments in nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Cicchetti, D. (2010). Resilience under conditions of extreme stress: a multi level perspective. *World Psychiatry*, 9(3), 145–154.
- Connor, K. M., & Davidson, J. R. T. (2003). Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety*, 18(2), 76–82.
- Fergus, S., & Zimmerman, M. A. (2005). Adolescent resilience: A Framework for understanding healthy development in the face of risk. *Annual Review of Public Health*, 26, 399–419.
- Garnezy, N. (1971). Vulnerability research and the issue of primary prevention. *American Journal of Orthopsychiatry*, 41(1), 101–116.
- Luthar, S. S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000). The Construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71(3), 543–562.
- Luthar, S. (1991). Vulnerability and resilience: A study of high-risk adolescents. *Child Development*, 62, 600–616.
- Masten, A. S., & Barnes, A. J. (2018). Resilience in Children: Developmental Perspectives. *Children*, 5(7), 98.
- Masten, A. S. (2014). *Ordinary magic: resilience processes in development*. New York, NY: Guilford Publications.
- Masten, A. S., & Obradović, J. (2006). Competence and resilience in development. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1094, 13–27.
- Masten, A. S., & Reed, M. G. (2002). Resilience in Development. In C. R. Snyder. & S. J. Lopez (Eds.), *The Handbook of Positive Psychology* (pp. 74–88). New York, NY: Oxford University Press.
- Masten, A. S. (2001). Ordinary Magic: Resilience Processes in Development. *American Psychologist*, 56(3), 227–238.

- Ong, A. D., Bergeman, C. S., Bisconti, T. L., & Wallace, K. A. (2006). Psychological resilience, positive emotions, and successful adaptation to stress in later life. *Journal of Personality and Social Psychology, 91*(4), 730–749.
- Ozbay, F., Fitterling, H., Charney, D., & Southwick, S. (2008). Social support and resilience to stress across the life span: A neurobiologic framework. *Current Psychiatry Reports, 10*(4), 304–310.
- Prince-Embury, S. (2013). Translating Resilience Theory for Assessment and Application with Children, Adolescents and Adults: Conceptual Issues. In: S. Prince-Embury & D. H. Saklofske (Eds.), *Resilience in Children, Adolescents, and Adults: Translating Research into Practice* (pp. 9–16). New York, NY: Springer Science+Business Media.
- Resilience Research Centre (2016). *The Child and Youth Resilience Measure (CYRM) Youth Version: user's manual*. Halifax, NS: Resilience Research Centre.
- Rutter, M. (1998). Developmental Catch-up, and Deficit, Following Adoption after Sever Global Early Privation. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 39*(4), 465–476.
- Southwick, S. M., Bonnano, G. A., Masten, A. S., Panter-Brick, C., & Yehuda, R. (2014). Resilience definitions, theory, and challenges: interdisciplinary perspectives. *European Journal of Psychotraumatology, 5*(1), 25–338.
- Tiêt, Q. Q., Huizinga, D. (2002). Dimensions of the construct of resilience and adaptation among inner-city youth. *Journal of Adolescent Research, 17*(3), 260–276.
- Ungar, M., Ghazinour, M., & Richter, J. (2013). What is resilience within the ecology of human development? *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 54*, 348–366.
- Ungar, M. (2011). The Social Ecology of Resilience: Addressing Contextual and Cultural Ambiguity of a Nascent Construct. *American Journal of Orthopsychiatry, 81*(1), 1–17.
- Ungar, M., Liebenberg, L., Landry, N., & Ikeda, J. (2012). Caregivers, Young People with Complex Needs, and Multiple Service Providers: A Study of Triangulated Relationships. *Family Process, 51*(2), 193–206.
- Ungar, M. (2008). Resilience across Cultures. *British Journal of Social Work, 38*, 218–235
- Ungar, M. (2013). Resilience, Trauma, Context, and Culture. *Trauma, Violence, & Abuse, 14*(3), 255–266.

- Ungar, M. (2015). Practitioner review: diagnosing childhood resilience—a systemic approach to the diagnosis of adaptation in adverse social and physical ecologies. *Journal of child psychology and psychiatry*, 56(1), 4–17.
- Van Breda, A. D. (2018). A critical review of resilience theory and its relevance for social work. *Social Work*, 54(1), 1–18.
- Werner, E. E., & Smith, R. S. (1992). *Overcoming the Odds: High Risk Children from Birth to Adulthood*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Wright, M. O. D., Masten, A. S., & Narayan, A. J. (2013). Resilience Processes in Development: Four Waves of Research on Positive Adaptation in the Context of Adversity. In S. Goldstein & R. B. Brooks (Eds.), *Handbook of Resilience in Children* (pp. 15-37). New York, NY: Springer Science+Business Media.
- Žunić-Pavlović, V., Popović-Čitić, B., Pavlović, M. (2010). *Programi prevencije poremećaja ponašanja u školi*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

KEY DETERMINANTS OF THE RESILIENCE CONSTRUCT

By Marija NEŠIĆ

ABSTRACT

The roots of resilience research, as one of the representatives of the model of positive development, are related to the study of the successful development of children in situations of risk or adversity. In this sense, resilience is presented through the successful adaptation of the individual in risk situations. The complexity of this construct has led to its different definition, operationalization and approach by numerous authors who have dealt with it. The aim of this paper is to summarize the extensive literature and briefly present the phase of scientific study of resilience and different approaches in defining this construct. Special attention is paid to one of the modern approaches, defining resilience as a process, and within that its socio-ecological consideration.

Key words: resilience, positive development, risks, adversity.

Марија КУЗМАНОВИЋ
Казнено-поправни завод
у Сремској Митровици

Оригиналан емпиријски рад
Примљено: 11.05.2020.
Прихваћено: 22.06.2020.

ЕФЕКАТ ПРИМЕНЕ ТРЕТМАНА „СТВАРАЊЕ БОЉЕГ ЖИВОТА” ПРЕМА СЕКСУАЛНИМ ПРЕСТУПНИЦИМА

Сексуално насиље представља сложен друштвени и криминолошки проблем који привлачи пажњу бројних научника и истраживача. Утврђивање и развој фактора ризика рецидивизма допринело је проналажењу адекватних специјализованих третмана намењених одређеним категоријама извршилаца кривичних дела. Данас се у свету користе бројни специјализовани облици третмана намењени сексуалним преступницима, а резултати евалуација наведених третмана указују на ефикасност примењених програма у редукцији ризика рецидивизма.

Предмет овог рада су сексуални преступници који се налазе на извршењу казне затвора. Циљ рада је испитивање ефикасности специјализованог пеналног третмана „Добар животни план” (The Good Lives Model-GLM) у редукцији ризика рецидивизма код осуђених због извршених сексуалних преступа.

У овом раду приказани су резултати ефикасности примене специјализованог пеналног третмана у редукцији ризика рецидивизма код осуђених због извршених сексуалних преступа. Узорак истраживања, које је спроведено 2015. године, чиниле су особе мушког пола, осуђене за кривична дела против полне слободе и налазе се на извршењу казне затвора у Казнено-поправном заводу у Сремској Митровици. Пре почетка и по окончању истраживања коришћен је Професионални водич за процену ризика сексуалног насиља-20 (Sexual Violence Risk-20, SVR-20).

Ефикасност примене специјализованог пеналног третмана сагледана је кроз промену скоро ризика рецидивизма током извршења затворске казне. До промена је дошло на све три супскеале инструмента SVR-20, Психолошко прилагођавање, Историја

сексуалних престапа и Планови за будућност само у експерименталној групи. Резултати истраживања указују да се применом овог модела у третману ставља фокус на помоћ појединцима да значајне и вредне животне циљеве остваре на просоцијалне начине.

Кључне речи: сексуални преступник, рецидивизам, третман сексуалних преступника, специјализовани пенални третман, SVR-20

Увод

Област криминалитета која је одувек била предмет интересовања и посебне пажње великог дела научне и стручне јавности, и то не само у законодавној регулативи него и у изучавању облика понашања и размишљања, обухвата кривична дела против полне слободе. Подаци о сексуалном насиљу обично се прикупљају из разних извора. Однос између прикупљених података из ових извора и глобалног проблема сексуалног насиља може се посматрати као врх леденог брега (Kron, 1992; Jewkes, 2002).

Истраживања преваленције криминалитета сексуалног насиља вршена су у многим земљама. Резултати истраживања које је спроведено у САД указује да је 14,8% особа женског пола старијих од 17 година пријавило да су током свог живота силоване, 2,8% жена је искусило покушај силовања и 0,3% жена је силовано у години пре вршења истраживања (Tjaden & Thoennes, 1998). Студије (2002) вршене на узорку жена старосне доби између 18 и 49 година у три покрајине Јужне Африке закључили су да је 1,3% жена било физички или физичким и вербалним претњама присиљено на сексуалне односе (Jewkes & Abrahams, 2002). У истраживању узорка опште популације старије од 15 година у Чешкој, 11,6% жена су пријавиле присилни сексуални контакт, а 3,4% су пријавиле да се то догодило више од једног пута (Weiss & Zverina, 1999). Најчешћи облик контакта био је присилан вагинални однос. Истраживање извршено у Боцвани, Намибији, Јужној Африци и Зимбабвеу, на узорку који је обухватио 591 особу, утврдило је да су 31,1% особа имале искуство принудног секса, од тог броја 14,9% жртви су били мушкарци, 6,6% жртве су биле жене и 9,6% као жртве су евидентирани и мушкарци и жене (Vetten, 2014).

Једна од битних карактеристика сексуалних преступника је процена степена ризика рецидивизма. Циљ програма третмана сексуалних преступника је смањење ризика рецидивизма (Gelb, 2007). Важно је извршити идентификацију степена ризика, као и чињенице повезане са ризицима од понављања кривичног дела (Hanson, Sheahan &

VanZuylen, 2013). Највећи број истраживања када је у питању рецидивизам у извршењу кривичних дела забележен је у Северној Америци и Канади. Поврат код сексуалних преступника који су били укључени у специјализовани третман разликује се од истраживања до истраживања и креће се у распону од 10% до 19% осуђених који су били учесници специјализованих програма, а код осуђених који нису били укључени у третман поврат се креће од 27% до 40%. Рецидивизам сексуалних кривичних дела у Србији, према подацима добијеним у истраживању извршеном 2015. године у Казнено-поправном заводу у Сремској Митровици, осуђених за кривична дела против полне слободе показује да су у 44% рецидивисти, од којих су 14% осуђених били специјални рецидивисти (Kuzmanović, 2018).

Сексуалном насиљу могу бити изложене особе оба пола, како одрасли тако и деца. Такође, извршиоци ових кривичних дела могу бити пунолетне и малолетне особе оба пола. Кривична дела која врше малолетници су мање истраживана. Истраживање поврата малолетника у Северној Америци који су били укључени у специјализовани пенални третман указује да је стопа поврата 5,2% за сексуално понашање, 18,9% насилног понашања и 20,7% генерално поново вршило кривична дела. Поврат нетретираних малолетних делинквената износи 17,8% за сексуални деликт, 32,2% за насилно понашање и 50% је извршило генерални поврат.

Сексуално злостављање према одраслим мушкарцима мање се истражује. Гађоли (2014) истиче да су нарочито слабије истраживана силовања и други облици сексуалне присиле усмерене против мушкарца и дечака који се одвијају у војсци, рату, затвору и полицијском притвору (Gaggioli, 2014). У затворима се присилни секс може десити међу затвореницима како би се успоставила хијерархија, поштовање и дисциплина (Russell, 2007).

Истраживањем обележја сексуалних преступника дошло се до податка да су то углавном млађи или средовечни мушкарци. Посебно се запажа учешће мушких извршилаца кривичних дела у доби након стицања пунолетства, до 24. године. Образовна структура упућује на особе са ниским образовним нивоом. Са завршеном основном школом је 65%, а са средњом завршеном школом је 26% испитаника. У браку је било 40–50% извршилаца. Када је у питању злоупотреба супстанци, нарочито алкохола, 40% испитаника кривично дело је извршило у стању алкохолисаности (Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović i Kostić, 2009).

Резултати истраживања о ефикасности пеналног третмана сексуалних преступника

Прегледом истраживања која су вршена на тему ефикасности пеналних третмана доказано је да адекватан третман ефикасно утиче на смањење ризика рецидивизма скоро код свих категорија преступника. Третман може произвести жељене промене, најпре уколико се примарно утврди који третман је најадекватнији за различите категорије осуђених (Marshall, 2012). Поставља се питање да ли сексуални преступници представљају групу извршилаца кривичних дела која се у основи разликује од осталих извршилаца кривичних дела и да ли због тога захтевају различит теоријски приступ, процену и третман? Сем по начину извршења кривичног дела, поставља се и питање да ли се сексуални преступници још по чему разликују од осталих извршилаца кривичних дела као што је личност, понашање, когниција и ставови (Муџинић & Вукота, 2010)? Основна питања се односе пре свега и на дужину трајања затворске казне због сексуалног преступа, као и да ли примена психолошког третмана у затвору утиче на редукацију ризика рецидивизма (Kersting, 2003).

Метаанализе су показале да третман ефикасно утиче на смањење ризика рецидивизма код скоро свих категорија осуђеника. Третман сексуалних преступника указује да се сви сексуални осуђеници често третирају на исти начин, упркос чињеници да имају различите потребе у третману. Ендруз и Бонта (1998) су у метаанализи издвојили три принципа: принцип ризика, потреба и респонзивности. Ови принципи уочени су и у интервенцијама према сексуалним преступницима у затворима (Andrews & Bonta, 2010; Yates, 2013). Највише користи од третмана имају сексуални преступници са високим и умереним степеном ризика.

Распрострањено је уверење да сексуални осуђеници неминовно рецидивирају. Третирани сексуални осуђеници који се враћају у затвор изврше мањи број сексуалних преступа у односу на нетретираних осуђенике (Brampton, 2010). Истраживања указују да је рецидив нетретираних око 17% (Cohen & Jeglic, 2007).

У раду са осуђеним сексуалним преступницима примењује се већи број различитих програма. На Новом Зеланду (1983–1987), у затвору „Крајстчрч“ (Christchurch), реализован је програм „Кија Марама“ на узорку од 284 сексуална преступника. Прегледом резултата различитих демографских и криминогених варијабли (нпр. етничка

припадност, број претходних сексуалних осуђујућих пресуда) и различите дужине праћења, анализа је показала значајну разлику између третмана групе сексуалних преступника који су завршили учешће у програму Киа Марама и групе која није била у третману (Bakker, Hudson, Wales, & Riley, 1998). Број оних који су рецидивирали након завршеног учешћа у програму износи 10% за разлику од 23% испитаника који нису учествовали у програму.

Програми засновани на примени когнитивно-бихејвиоралне терапије остварују значајне ефекте код третираних сексуалних преступника. Анализом ефикасности код 4.939 третираних и 5.448 нетретираних сексуалних преступника уочили су релативно смањење рецидивизма за 26,3% код третираних у односу на нетретиране преступнике. Уочена је боља ефективност третмана у заједници у поређењу са институционалним третманом (Schmucker & Lösel, 2015). Потребу за применом третмана показало је и истраживање извршено 2005. године од стране истих истраживача (Lösel & Schmucker, 2005).

Анализирајући укупно 17 студија које укључују 3.659 третираних сексуалних преступника и 3022 нетретирана преступника који су припадали контролној групи (Soldino & Carbonell-Vaya, 2017) истраживачи су закључили да су стопе поврата третираних сексуалних, насилних и општих повратника ниже од оних који су припадали нетретираним сексуалним, насилним и општим рецидивистима. Сексуални рецидивизам износи: 13,12% наспрам 17,94%, $p < 0,001$; насилни рецидивизам износи: 25,5% наспрам 29,1%, $p < 0,01$ и општи рецидивизам: 46,53% наспрам 52,41%; $p < 0,001$. Добијени резултати су веома слични добијеним резултатима у претходним метаанализама (Soldino & Carbonell-Vaya, 2017).

У раду са преступницима програми третмана треба да буду усмерени на идентификовање криминогених потреба које представљају проблеме или услове код којих је преступницима потребна помоћ, с обзиром на то да криминогене потребе утичу на рецидивизам који комбинује статичке и динамичке факторе вршења кривичних дела. У литератури су идентификоване следеће најзначајније потребе: анти-социјални ставови, ниска самоконтрола, дисфункционално породично окружење, проблеми запослења, злоупотреба супстанци и постојање стручних и/или образовних потреба (Ilijić, 2016). Најзаступљенији третман који се примењује према сексуалним преступницима у свету заснован је на примени когнитивно-бихејвиоралне терапије (Муџинић & Vukota, 2010; Yates, 2013). У овом раду биће приказани резултати

примене специјализованог пеналног третмана „Стварање бољег живота” (Good Life Model – GLM).

Стварање бољег живота (Good Life Model – GLM)

Један од критеријума по коме се сексуални преступници међусобно могу разликовати је ризик поновног вршења кривичног дела. Будуће понашање се с апсолутном сигурношћу не може предвидети, нарочито када је у питању сексуални преступ. Међутим, у последње време научна литература бележи резултате који указују на могућност предвиђања сексуалног рецидивизма применом инструмената који процењују статичке и динамичке факторе ризика. Да би се смањио степен ризика рецидивизма развијају се и различити програми рада са овом популацијом осуђених (Kuzmanović, 2018).

Програм који је коришћен у овом раду је „Стварање бољег живота” (Good Life Model-GLM), један је од новијих модела третмана сексуалних преступника и настао је као резултат недостатака модела Ризика, потреба и узајамности (Risk, Need, Responsivity-RNR) (Ward & Brown, 2004; Ward & Gannon, 2006). RNR модел је критикован због фокуса на ризик и криминогене потребе преступника, дефицит и избегавање циља, као и због недовољне мотивисаности клијената да се промене (Jovanić, Kuzmanović i Petrović, 2020; према Ward & Gannon, 2006).

GLM сугерише да су и сексуални преступници, попут других људи, усмерени ка одређеним циљевима и настоје да стекну основна, примарна људска добра као што су акције, искуства и активности (Ward & Gannon, 2006; Ward & Stewart, 2003). Примери основних људских добара, која се називају и општи животни циљеви (Yates, Prescott & Ward, 2010), обухватају везе и пријатељства, срећу и сексуално задовољство, независност и благостање, тј. емоционалну равнотежу. GLM тврди да су сексуални преступници резултат неприлагођених стратегија (тзв. секундарних или инструменталних добара) које појединци користе за постизање ових животних циљева (Luković i Petrović, 2017). Према GLM, проблем није у животним циљевима сваког појединца већ у начинима на које покушавају да остваре ове циљеве, што доводи до животних проблема, као и сексуалних и других преступа (Yates, Kingston & Ward, 2009).

У третману коришћењем приступа GLM фокус је на помоћи појединцима да остваре значајне и вредне животне циљеве на про социјалан начин (Yates et al., 2010). На пример, третман активно

помаже клијентима да остваре независност и самосталност без злоупотребавања других, да постигну интимност без уласка у сексуалне активности са децом, да доживе сексуално задовољство на адекватан, здрав начин (Mann, Hanson, & Thornton, 2010). Оно што је важно, GLM се не може реализовати без анализе и управљања ризицима и јасног циљања криминогених потреба у третману. Како би се осигурало укључивање фактора ризика и управљање ризицима, GLM је интегрисан са моделом саморегулације у свеобухватном приступу процени и третману (Yates et al., 2009; Yates et al., 2010).

Истраживања GLM приступа дају прелиминарну подршку овом моделу. У једном од првих емпиријских истраживања модела, група истраживача (2008) утврдила је да, у поређењу са RP приступом, преступници који су учествовали у третману базираном на GLM чешће завршавали третман, дуже остају у третману, више су мотивисани да учествују у третману, као и да су показали значајно боље вештине савладавања проблема након третмана (Simons, McCullar & Tyler, 2008).

У циљу одржавања напретка који је реализовањем одређених програма постигнут у затворској установи, од изузетног значаја је одржавање континуитета постигнутих резултата након отпуштања из установе. Одржавање континуитета услуга и надзора у заједници након отпуштања из затвора је важно за превенцију рецидивизма (Andrews, 2000; према Илијћ, 2016; Јованић, 2010а), а успех третмана је евидентан онда када се врши поређење између третираних и нетретираних сексуалних осуђеника. Хол (1995) у својој метаанализи износи податак да је рецидивизам пет година након отпуста код третираних сексуалних осуђеника евидентан у 19% случајева, а нетретираних 27% (Hall, 1995).

Циљ истраживања и метод рада

Истраживање које је спроведено у Казнено-поправном заводу у Сремској Митовици имало је за циљ да утврди ефикасност специјализованог третмана „Стварање бољег живота” у редуцији ризика рецидивизма сексуалних преступника. Узорак истраживања чинила су мушка пунолетна лица, осуђена за кривична дела против полне слободе. Рад у групи је био затворен.

Након осипања испитаника узорак је бројао 100 осуђених, старости између 21 и 70 година. Кривична дела за која су осуђени су дела из области против полне слободе од члана 178. до члана 185б. Кривичног законика Републике Србије („Сл. гласник РС”, бр. 85/2005,

88/2005-испр., 107/2005-испр., 72/2009 и 111/2009) и од члана 103. до члана 121. Кривичног закона Републике Србије из области против достојанства личности и морала („Сл. гласник РС”, бр.16/90-468, 49/92-1664, 23/93-817, 67/93-3110, 47/94-1465 и 17/95-529, 44/98 од 08.12, 10/02 од 01.03).

Узорак је подељен у три групе, једну експерименталну и две контролне. Према осуђеним из експерименталне групе (EG), у којој је почетком реализације третмана било 38 осуђених, примењен је третман „Добар животни план” (Good Lives Model-GLM). Учешће је завршило 30 испитаника. Према првој контролној групи (CG1), која је бројала укупно 31 осуђеног, примењен је општи пенални третман. Друга контролна група (CG2) обухватала је осуђене сексуалне преступнике према којима је реализован специјализовани пенални третман Програм контроле беса за зависнике и особе са менталним проблемима (Anger Management for Substance Abuse and Mental Health Clients-A Cognitive Behavioral Therapy-AM). Група је бројала 29 осуђених пре почетка реализације третмана. По окончању третмана у обе групе је дошло до промене броја испитаника, у првој контролној групи третман су завршила 22 осуђена, а у другој групи третман је завршило 48 осуђених. Узорак испитаника сагледан је кроз криминолошко-пенолошке карактеристике и резултати су приказани у Табели 1.

Табела 1. Основне криминолошко-пенолошке карактеристике испитаника

Група								
	Контролна 1		Контролна 2		Експериментална		Укупно	
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Претходне осуде за сексуална кривична дела								
Прва осуда	20	90,9	41	85,4	25	83,3		86
Једна пре	2	9,1	3	6,3	3	10,0		8
Две пре	–	–	2	4,2	–	–		2
Три + пре	–	–	2	4,2	2	6,7		4
Свега	22	100	48	100	30	100		100

Претходне осуде за несексуална кривична дела								
Прва осуда	16	72,7	32	66,7	22	73,3		70
Једна пре	4	18,2	6	12,5	5	16,7		15
Две пре	1	4,5	6	12,5	1	3,3		8
Три + пре	1	4,5	4	8,4	2	6,6		7
Свега	22	100	48	100	30	100		100

Рецидивизам као тема је од примарног значаја за ову врсту истраживања. Сагледано је кроз раније осуђивање. У нашем истраживању запажено је учешће 38% испитаника који су раније били осуђени за вршење кривичних дела у односу на податке које износи Јованић (2010), где је ова врста рецидивизма у свеукупној осуђеној популацији износила 53%. Подаци о ранијој осуђиваности за сексуалне преступе говоре у прилог чињеници да ова врста преступника не врши само кривична дела сексуалне природе, већ врше и друга кривична дела (Јованић, 2017а). У испитиваном узорку је свега 14 осуђених од 38 рецидивиста имало претходне осуде за сексуалне нападе. То значи да је преосталих 24 испитаника било осуђено за другу врсту кривичног дела. Ове чињенице говоре у прилог потреби планирања и реализације специјализованог пеналног третмана како за сексуалне преступнике тако и за рецидивисте уопште, јер је претходно кажњавање било неуспешно у правцу одвраћања од чињења нових кривичних дела.

Статистичка обрада података

Обрада података урађена је у програму SPSS 18 for Windows. Ратликовање група унутар узорка у односу на основне криминолошко-пенолошке карактеристике и анализа побољшања стања на скалама SVR-20 инструмента у односу на посматране групе испитаника анализирана је применом биваријантног χ^2 теста.

Инструменти

У овом истраживању коришћен је инструмент Професионални водич за процену сексуалног насиља, Ризик од сексуалног насиља-20, (енгл. Sexual Violence Risk SVR-20: Boer et al., 1997). У инструменту се процењује 20 ајтема разврстано у три супскеале, супскеале и укупан скор инструмента SVR-20. У првој супскали, Психолошка прилагођеност, је једанаест ајтема и то: Поремећај сексуалне преференције (парафилије), Жртва сексуалног злостављања, Психопатија, Тежи ментални поремећаји, Проблеми са злоупотребом супстанци, Самоубилачке/убилачке идеје, Проблеми односа или проблеми у вези, Проблеми запослења, Минули преступи несексуалног насиља, Минули ненасилни преступи и Опозвана условна осуда и/или условни отпуст. Друга супскеала, Историја сексуалних преступа, садржи укупно седам ајтема: Број извршених кривичних дела против полне слободе, Разноврсност сексуалних преступа, Физичке повреде нанете жртви/жртвама у сексуалним преступима, Употреба оружја или претња смрћу у сексуалним преступима, Ескалација у фреквенцији или тежини сексуалних преступа, Екстремно минимизирање/порицање сексуалних преступа и Ставови који подржавају или одобравају сексуалне преступе. Трећа супскеала, Планови за будућност, садржи два ајтема и то: Недостатак реалистичних планова и Негативан став према интервенцији.

Кодирање у упитнику захтева доношење два суда који подразумева одређивање присутности или одсутности сваког од двадесет фактора ризика и интегрисање информација везаних за свих двадесет ставки. Коначан закључак се односи на фактор ризика кроз стагнацију, побољшање или погоршање фактора ризика (Boer et al., 1997). SVR-20 није тест, већ је пре свега метода за процену ризика сексуалног насиља и не користи се за утврђивање раније осуђиваности за сексуални преступ, као и да ли се неко „уклапа у профил сексуалног преступника“. Фактори ризика у SVR-20 су повезани са ризиком од будућег насиља међу појединцима који су већ починили сексуални преступ (Boer et al., 1997: 28).

Већи број студија пружа податке о поузданости SVR-20 мерене преко интерне релиабилности (Boer, 1997; Hanson & Morton-Bourgon, 2009; Rettenberger, Boer & Eher, 2011). Резултати указују на добру предиктивност добијену ROC анализом која служи као метод процене предиктивне валидности (Receiver operating Characteristic Curve Analyses) при вредности AUC (Area Under the Curve) 0,72 у предвиђању сексу-

алног рецидивизма (Rettenberger et al., 2011). Поузданост SVR-20 у предикцији рецидивизма за групу силоватеља износи 0,71 и за групу злостављача деце износи 0,77. Аутори су резултат предикције SVR-20 интерпретирали као добар (Rettenberger et al., 2011).

Процедура

Третман је реализован у трајању од шест месеци након формирања група. Испитаници су долазили у објекат Школа у ком се реализовао третман. Учесници експерименталне и прве контролне групе третмански су припадали затвореном делу завода, а испитаници друге контролне групе припадали су како затвореном тако и спољњем делу завода. Реализатори специјализованог пеналног третмана су биле особе мушког и женског пола. Реализација програма је почела са кратким упознавањем и представљањем водитеља програма са циљем стицања поверења међу испитаницима.

Општи третман је подразумевао реализацију пеналних активности као што су радно ангажовање, укључивање у наставне активности, слободне активности и друго. Реализација се одвијала у затвореном и спољним деловима завода. У овој групи осуђеници су могли да користе и слободне изласке у град и одлазак на викенд одсуство у место пребивалишта.

GLM је подразумевао укључивање у програм који се реализовао кроз дванаест тематских целина, реализованих једном недељно у трајању од 90 минута, у временском периоду од јуна до децембра 2015. године. Рад се реализовао кроз сагледавање десет уобичајених животних циљева кроз дванаест тематских целина. Животни циљеви су: Живот – живљење и преживљавање, Знање – учење и сазнавање, Успех у послу и игри, Лични избори и независност, Душевни мир – безбрижност, Везе и пријатељства, Заједништво – бити део групе, Духовност – пронаћи сврху, Смисао живљења и Срећа и креативност.

Према осуђеним из прве контролне групе примењен је третман контроле беса (АМ), који се реализовао у затворским павиљонима у којима су испитаници били третмански смештени. Третман је водио психолог, запослена у КПЗ Сремска Митровица. АМ се састојао од дванаест сесија по 90 минута, једном недељно. Програм је трајао од јула 2015. до јануара 2016. године. У раду са овом групом примењена су четири типа когнитивно-бихејвиоралних интервенција (КВТ) које се најчешће користе приликом третмана везаних за испољавање

беса: Релаксација; Когнитивне интервенције; Учење комуникативних вештина и Комбиноване интервенције које интегришу две или више КБТ интервенција (Јованић, Кuzмановић, Petroвић, 2019; Кuzмановић, 2018).

Резултати истраживања

Примарно мерење извршено је након формирања група, а секундарно мерење након завршеног третмана. У овим анализама је припадност једној од група осуђених био непоновљени фактор, а период тестирања (пре и након третмана) био је поновљени фактор, док су зависне варијабле, тј. критеријуми били појединачни ајтеми, па по том супскале и на крају укупан скор на скали SVR-20.

Редукција степена ризика на укупном скору инструмента SVR-20

У циљу испитивања разлика између група осуђених у степену ризика рецидивизма сексуалних кривичних дела, пре примене третмана, примењен је сет једносмерних анализа варијансе. Анализе су спроведене на нивоу појединачних ајтема, супскала SVR-20 и укупног скорa скале.

Табела 2. Дескриптивни подаци и разлике у SVR-20 пре и након третмана

Прво мерење	Општи термин		Контрола беса		Експериментална група		F(2,97)	N=	
	АС	СД	АС	СД	АС	СД		АС	СД
Психолошка прилагођеност	11,73	4,78	7,90	4,68	10,67	3,98	6,72**	9,57	4,76
Историја сексуалних престапа	6,86	3,11	5,31	2,60	5,90	3,03	2,25	5,83	2,89
Планови за будућност	3,45	0,86	2,56	1,25	2,97	0,81	5,52	2,88	1,10
SVR-20 укупно	22,05	7,01	15,77	6,83	19,53	5,82	7,63**	18,28	7,01
Друго мерење	Општи термин		Контрола беса		Експериментална група		N=		
	АС	СД	АС	СД	АС	СД		АС	СД
Психосоцијално прилагођавање	9,50	4,51	6,48	4,10	8,33	3,54	7,70	7,70	4,19
Сексуални престапи	6,82	3,16	5,31	2,60	4,90	2,99	5,52	5,52	2,91
Будући планови	2,27	0,94	2,56	1,25	1,50	0,68	2,18	2,18	1,13
SVR-20 укупно	18,59	7,01	14,35	6,24	17,73	5,35	15,4	15,4	6,35

Напомена: Болдоване су вредности за групу која остварује значајно више скорове.

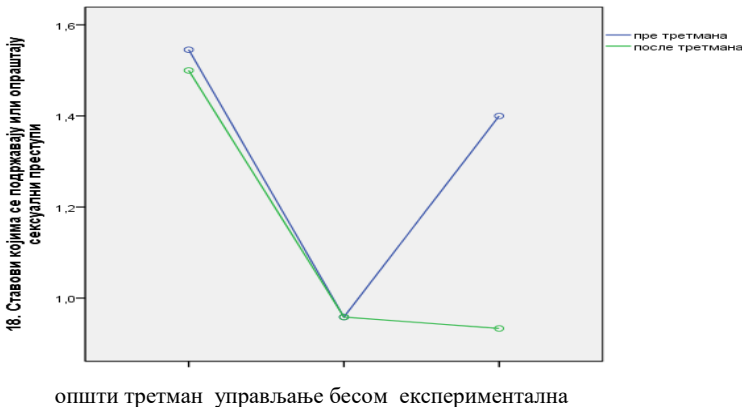
** $p < 0,01$, * $p < 0,05$.

Као што се може видети из Табеле 2, уочене су значајне разлике између три групе осуђених у односу на укупни скор на скали SVR-20. Може се видети да ове разлике првенствено потичу од супскале која се односи на психосоцијално прилагођавање, али забележене су и разлике између група у подржавајућим или опраштајућим ставовима према сексуалним преступима из домена историје сексуалних преступа и у недостатку реалистичних планова из домена будућих планова. У оба случаја осуђени из експерименталне и из контролне групе на корекцији агресије показују виши скор на процени ризика у односу на осуђене из контролне групе према којима је примењен општи пенални третман.

Редукција степена ризика на појединачним ајтемима инструмента SVR-20

У неким од преосталих ајтема забележена је значајна интеракција између периода тестирања и припадности једној од група. С обзиром на то да је интеракција значајна, резултати ће бити интерпретирани у односу на добијену интеракцију. Резултати ајтема број 18 – Ставови којима се подржавају или опраштају сексуални преступи у супскали Историја сексуалних преступа приказани су у Графикону 1.

Графикон 1. Група

У случају ајтема број осамнаест забележена је значајна интеракција између периода тестирања и припадности групи ($F(2,97) = 24,51$, $p < 0,001$). Као и у претходном случају, до значајне промене је дошло

само код експерименталне групе (Графикон 1). После третмана код експерименталне групе приметан је пад скорова на ставци која се односи на подржавајуће ставове према сексуалним преступима. Другим речима, осуђени из експерименталне групе након третмана склони су мањем подржавању сексуалних преступа. Овај ефекат није забележен код преостале две групе. Овај фактор може бити каузално повезан са будућим сексуалним насиљем. Према неким социо-психолошким теоријама извесни ставови могу утицати на одлуке које доносе појединци који посматрају сексуално насиље редуковањем вероватноће или жестине повређивања себе или других. Ајтем је, може се претпоставити, повезан са вероватноћом, фреквенцијом и неминовношћу даљњег сексуалног насиља. Он може спречити предвиђање специфичне природе и жестине било ког будућег сексуалног насиља (Boer et al., 1997). Овај фактор може бити каузално повезан са будућим сексуалним насиљем.

Дискусија резултата

Како наводе Лоз и Маршал (2003), најранији објављен извештај о покушају лечења сексуалне девијације је извештај почетком 1880. године у третирању хомосексуалности. Међутим, први озбиљнији третман сексуалних преступника био је регулисан законом о сексуалном психопати који је усвојен у САД крајем тридесетих година прошлог века (Laws & Marshall, 2003; према Brampton, 2011). Маршал и Лоз (2003) наводе да су до краја седамдесетих година прошлог века програми третмана сексуалних преступника наставили да се шире и у периоду осамдесетих година, а нарочито развојем Вермонт програма за лечење сексуалних злостављача (Vermont Programme for the Treatment of Sexual Abusers) и калифорнијског програма за сексуално насиље и евалуацију третмана (Californian Sex Offender Treatment and Evaluation Programme-SOTEP) (Mužinić & Vukota, 2010).

Од тог периода развој третмана сексуалних преступника забележио је већи број различитих модела специјализованих програма који се могу примењивати у раду са сексуалним преступницима као што су психотерапија, кастрација, фармаколошке интервенције, неурохирургија и други (Jovanić, Kuzmanović i Petrović, 2019).

У овом истраживању проверавано је да ли након примене специјализованг затворског третмана (GLM) може да дође до редукације

ризика рецидивизма код сексуалних преступника кроз поређење ефикасности различитих третмана који се примењује према сексуалним преступницима који су за потребе овог истраживања подељени у три групе. Пре почетка и по окончању третмана извршена је процена степена ризика рецидивизма применом инструмента SVR-20 (Jovanić, Kuzmanović i Petrović, 2019).

Након примењеног специјализованог пеналног третмана (GLM) резултати показују да је у експерименталној групи дошло до статистички значајног смањења скорa ризика рецидивизма. Међутим, потребно је нагласити да један број аутора (Looman & Abrascen, 2013) показују одређен степен опреза у оцени ефикасности GLM третмана, уз истицање недостатака квалитетних истраживања (Looman & Abrascen, 2013). За разлику од ових аутора, други истичу одређене предности GLM третмана у примени према сексуалним преступницима (Ryan, McCauley & Walsh, 2018). С обзиром на то да сексуални преступници изазивају снажне емотивне реакције друштва, захтева се да почињоци буду на неодређено време затворени или да буду у третману све док се друштво не осети сигурнијим. Међутим, последњих година кренуло се ка позитивном приступу у лечењу заснованом на моделу добрих живота (GLM), који описује процес извршења кривичног дела, факторе који су препознати као кључни за промену и перципиране добити овим приступом (Ryan, McCauley & Walsh, 2018).

Закључак

Примена специјализованог пеналног третмана према сексуалним преступницима на територији Републике Србије до сада се није примењивала. Углавном се користе уобичајене процедуре у раду са сексуалним преступницима које се примењују и према другим осуђеницима. Настојања у правцу редукције сексуалног насиља усмерена су једним делом на спречавање виктимизације, а другим на превенцију извршења. Оба приступа имају заједнички циљ, а то је да заједницу учине безбедном. Примарна превенција подразумева континуитет активности које развојно пружају одговарајуће вештине за промену понашања током животног века (Rape Prevention and Education Program, 2011).

Као и сваки други рад, и овај су пратила одређена методолошка ограничења. Ограниченост у раду са овом популацијом је немогућност

укључивања породице и супервизора, односно службеника за условни отпуст у заједници. Укључивањем ових лица осуђени могу директно добити информације које су битне за њих везане за период након изласка из затвора. Супервизором терапеут добија помоћ у раду.

Ограничење се односило и на примену SVR-20 који је први пут примењен на овим просторима. Упитник није стандардизован имајући у виду могућност међукултуралне употребе. Међутим, било би пожељно радити на стандардизацији за овај простор, с обзиром на то да су то већ урадиле неке земље Европе као што је Немачка.

За доношење квалитетнијих закључака потребно је извршити шире истраживање обухватајући већи број осуђених из других затвора. Међутим, резултати до којих се дошло у овом истраживању, имајући у виду да је први пут примењен специјализовани пенални третман и да је први пут коришћен упитник, указују на неопходност примене овог специјализованог пеналног третмана јер је сврсисходан и усмерен на одређене проблеме, а дао је резултате у виду смањења скорa ризика рецидивизма.

Литература

- Andrews, D. A., & Bonta, J. (2010). *The psychology of criminal conduct* (Fifth Edition). Cincinnati, OH: Anderson Publishing.
- Bakker, L., Hudson, S., Wales, D., & Riley, D. (1998). *And there was light: Evaluating the Kia Marama Treatment Programme for New Zealand Sex Offenders Against Children*. Wellington, New Zealand: Psychological Service Report, Department of Corrections.
- Boer, D. P., Hart, S. D., Kropp, P. R., & Webster, C. D. (1997). *Manual for the Sexual Violence Risk – 20: Professional Guidelines for Assessing Risk of Sexual Violence*. Vancouver: The Mental Health, Law, & Policy Institute.
- Brampton, L. L. (2011). *Working with Sexual Offenders: the training and support Needs of SOTP facilitators* (Doctoral dissertation, University of Birmingham). Available from: http://etheses.bham.ac.uk/1394/1/Brampton_11_PhD.pdf.
- Cohen, M., & Jeglic, L. E. (2007). Sex Offender Legislation in the United States: What Do We Know? *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 51(4), 369–383. doi: 10.1177/0306624X06296235.

- Gaggioli, G. (2014). Sexual violence in armed conflicts: A violation of International humanitarian law and human rights Law, *International Review of the Red Cross*, 96(894), 503–538. doi:10.1017/S1816383115000211. Available from: <https://www.icrc.org/en/download/file/.../irrc-894-gaggioli.pdf>.
- Gelb, K. (2007). *Recidivism of Sex Offenders. Research Paper*. Melbourne Victoria Australia: Sentencing Advisory Council. Available from: <https://www.sentencingcouncil.vic.gov.au/sites/default/files/publication-documents/Recidivism%20of%20Sex%20Offenders%20Research%20Paper.pdf>.
- Hall, G. C. N. (1995). Sexual offender recidivism revisited: A meta-analysis of recent treatment studies. *Consulting and Clinical Psychology*, 63(5), 802–809.
- Hanson, R. K., Sheahan, C. L., & VanZuylen, H. (2013). Static-99 and RRASOR predict recidivism among developmentally delayed sexual offenders: A cumulative meta-analysis. *Sexual Offender Treatment*, 8(1), 1–14.
- Hanson, R. K., & Morton-Bourgon, K. (2009). The Accuracy of Recidivism Risk Assessments for Sexual Offenders: A Meta-Analysis of 118 Prediction Studies. *Psychological Assessment*, 21(1), 1–21. doi:10.1037/a0014421.
- Илијић, Љ. (2016). *Утицај образовања и професионалној оспособљавања на редукацију ризика рецидивизма код осуђених лица*. Докторска дисертација. Београд: Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
- Jewkes, R., & Abrahams, N. (2002). The epidemiology of rape and sexual coercion in South Africa: an overview. *Social Science & Medicine*, 55(7), 1231–1244.
- Jewkes, R. (2002). Commentary: Infant rape in South Africa. *The Lancet*, 359(9303), 274–275.
- Јованић, Г. (2010а). Потребе за третманом и његова реализација у пенитерсијарним условима, У: В. Жунић-Павловић и М. Ковачевић-Лепојевић (Ур.), *Превенција и шрејман поремећаја њонашања* (стр. 257–276), Београд: Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
- Jovanić, G. (2010). Krivično-pravni i penološki recidivism osuđenih lica. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 9(2), 271–281.
- Jovanić, G. (2017а). *Kazni, zatvori, zaposli*. Београд: Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

- Jovanić, G., Kuzmanović, M. i Petrović, V. (2019). Efektivnost specijalizovanog penalnog tretmana seksualnih prestupnika u redukciji rizika recidivizma. *Defendologija MNE*, 4(7–8), 23–41. ISSN 2337-0920.
- Константиновић-Вилић, С., Николић-Ристановић, В. и Костић, М. (2009). *Криминологија*, Ниш: Пеликан принт.
- Kersting, K. (2003). New hope for sex offender treatment, Research suggests psychological treatment helps reduce recidivism among convicted sex offenders. *American Psychological Association*, 34(7), 52–53. Available from: <http://people.uncw.edu/bruce/psy%20265/pdfs/sexoff1.pdf>.
- Кузмановић, М. (2018). *Утицај специјализованог пеналног третмана на редукацију ризика рецидивизма код сексуалних делинквената*. Докторска дисертација. Београд: Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
- Кривични закон Републике Србије. Службени гласник РС (2002). (бр. 72/09, 111/2009, 121/2012). Доступно на: http://adattar.adatbank.transindex.ro/Szerbia/Krivicni_zakon_Srbije.pdf.
- Кривични законик Републике Србије. Службени гласник РС (2016). (бр. 85/2005, 88/2005, испр., 107/2005, испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019). Доступно на: https://www.paragraf.rs/propisi_download/krivicni_zakonik.pdf.
- Крон, Л. (1992). *Сексуално насиље над децом: могућности истраживања, контроле, превенције и клиничког третмана*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Langan, P. A., Schmitt, E. L., & Durose, M. R. (2003). *Recidivism of sex offenders released from prison in 1994*. Bureau of Justice Statistics. Washington, DC: U.S. Department of Justice.
- Luković, M. i Petrovic, V. (2017). Modeli tretmana seksualnih prestupnika. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*. 16(3). 337–370, UDK: 343.848:343.54 Stručni rad doi: 10.5937/specedreh16-13752.
- Lösel, F., & Schmucker, M. (2005). The effectiveness of treatment for sexual offenders: A comprehensive meta-analysis. *Journal of Experimental Criminology*, 1(1), 117–146. doi: 10.1007/s11292-004-6466-7.
- Mann, P. E., Hanson, R. K., & Thornton, D. (2010). Assessing Risk for Sexual Recidivism: Some Proposals on the Nature of Psychologically Meaningful Risk Factors. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 22(2), 191–217. doi: 10.1177/1079063210366039.

- Marshall, W. L. (2012). *Treatment of sexual offenders and its effects*, Ontario, Canada. Available from: http://www.unafei.or.jp/english/pdf/RS_No72/No72_12VE_Marshall.pdf.
- Mužinić, L., & Vukota, Lj. (2010). *Tretman seksualnih delinkvenata i zaštita zajednice*, Zagreb: Medicinska naklada i psihijatrijska bolnica Vrapče.
- Reilly, P. M., Shopshire, M. S., Durazzo, T. C., & Campbell, T. A. (2002). *Anger Management for Substance Abuse and Mental Health Clients: Participant Workbook*. Rockville, MD: Center for Substance Abuse Treatment.
- Rettenberger, M., Boer, D. P., & Eher, R. (2011). The Predictive Accuracy of Risk Factors in the Sexual Violence Risk-20 (SVR-20). *Criminal Justice and Behavior*, 38(10), 1009–1027.
- Russell, W. (2007). Sexual violence against men and boys. *Forced Migration Review*, 27, 22–23.
- Simons, D. A., McCullar, B., & Tyler, C. (2006). *Evaluation of the good lives model approach to treatment planning*. Paper presented at the 25th Annual Association for the Treatment of Sexual Abusers Research and Treatment Conference, Chicago, IL.
- Schmucker, M., & Lösel, F. (2015). The effects of sexual offender treatment on recidivism: An international meta-analysis of sound quality evaluations. *Journal of Experimental Criminology*, 11(4), 597–630. Available from: <https://doi.org/10.1007/s11292-015-9241-z>
- Soldino, V., & Carbonell-Vayá, E. J. (2017). Effect of treatment on sex offenders' recidivism: a meta-analysis. *Anales de psicología*, 33(3), 578-588. Available from: http://scielo.isciii.es/pdf/ap/v33n3/psicologia_clinica3.pdf. Doi: 10.6018/analesps.33.2.267961.
- Tjaden, P., & Thoennes, N. (1998). *Prevalence, Incidence, and Consequences of Violence against Women: Findings from the National Violence against Women Survey*. Research in Brief Washington, DC: National Institute of Justice, Office of Justice Programs.
- Vetten, L. (2014). *Rape and other forms of sexual violence in South Africa*. Policy Brief. Institute for security studies. Available from: <https://is-safrica.s3.amazonaws.com/site/uploads/PolBrief72.pdf>.
- Ward, T., & Brown, M. (2004). The good lives model and conceptual issues in offender rehabilitation. *Psychology, Crime & Law*, 10, 243-257. doi:10.1080/10683160410001662744.
- Ward, T., & Gannon, T. A. (2006). Rehabilitation, etiology, and self-regulation: The comprehensive good lives model of treatment for sexual

- offenders. *Aggression and Violent Behavior*, 11(1), 77–94. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2005.06.001>.
- Ward, T., & Stewart, C. A. (2003). The treatment of sex offenders: Risk management and good lives. *Professional Psychology: Research and Practice*, 34(4), 353–360. <https://doi.org/10.1037/0735-7028.34.4.353>
- Ware, J., Frost, A., & Hoy, A. (2010). A review of the use of therapeutic communities with sexual offenders. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 54(5), 721–742, doi: 10.1177/0306624X09343169.
- Weiss, P., & Zverina, J. (1999). Experiences with sexual aggression within the general population in the Czech Republic. *Archives of Sexual Behavior*, 28(3), 265–269.
- Willis, G. M., Prescott, D. S., & Yates, P. M. (2013). The Good Lives Model (GLM) in Theory and Practice. In K. Seidler (Ed.), *Sexual Abuse in Australia and New Zealand*, 5(1), 3-10.
- Willis, G. M., Ward, T., & Levenson, J. S. (2014). The Good Lives Model (GLM): An Evaluation of GLM Operationalization in North American Treatment Programs. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*. 26(1), 58–81. Available from: https://www.researchgate.net/publication/236061236_The_Good_Lives_Model_GLM_An_Evaluation_of_GLM_Operationalization_in_North_American_Treatment_Programs.
- Yates, P. M. (2013). Treatment of Sexual Offenders: Research, Best Practices, and Emerging Models. *International Journal of Behavioral Consultation and Therapy*, 8(3-4), 89-95. Available from: <http://psycnet.apa.org/journals/bct/8/3-4/89.pdf&productCode=pa>.
- Yates, P. M., & Prescott, D. S. (2011). *Building a Better Life: a good lives and self – regulation workbook*. Brandon, Vermont: Safer Society Press.
- Yates, P. M., Kingston, D. A., Ward, T. (2009). *The self-regulation model of the offense and re-offense process: Volume III: A guide to assessment and treatment planning using the integrated good lives/self-regulation model of sexual offending*. Pacific Psychological Assessment Corporation, Victoria, British Columbia, Canada.
- Yates, P. M., Prescott, D., & Ward, T. (2010). *Applying the good lives and self-regulation models to sex offender treatment: A practical guide for clinicians*. Safer Society Press.

EFFECT OF SPECIALIZED PENAL TREATMENT “GOOD LIVES MODEL” (GLM) ON SEXUAL OFFENDERS

By Marija KUZMANOVIĆ

ABSTRACT

Sexual violence is a complex social and criminological problem which attracts attention of many scientists and researchers. Determining and refining risk-factors of recidivism contributed to development of adequate specialized treatment intended for specific categories of offenders. Today, many specialized forms of treatment intended for sexual offenders are being conducted and results of evaluations of mentioned treatments show the efficacy of these applied treatments when it comes to reduction of recidivism.

Subjects in this paper are male sexual offenders, which are currently serving their prison sentence. Goal of the paper is examination of efficacy of specialized penal treatment “Good life Model” (GLM) in reducing the risk of recidivism within population of offenders sentenced for sexual offences.

Results of the efficacy of applying specialized penal treatment in reduction of risk of recidivism on inmates sentenced for sexual offences are shown in this paper. Sample for this research, which was conducted in 2015, was made up of males sentenced for sexual freedom crimes and are serving their prison sentence in Penal and Correctional Institution in Sremska Mitrovica. Results in this paper are from research conducted on sexual offenders in Penal and Correctional Institution in Sremska Mitrovica. Sexual Violence Risk-20 (SVR-20) was used before and after the research.

Effects of applying this specialized penal treatment was measured through change in scores in risk of recidivism during the execution of their prison sentence. There were changes on all three sub-scales SVR-20 Psychological adjustment, History of sexual offences, and Future plans only in experimental group. Results of this research imply that by model in treatment, focus is on helping individuals to realize important life goals through pro-social behavior.

Key words: sexual offenders, recidivism, treatment of sexual offenders, specialized penal programs, SVR-2.

Наталија НЕДЕЉКОВИЋ*
Мастер правник и докторанд
Правног факултета Универзитета у Нишу

Прегледан рад
Примљено: 15.03.2020.
Прихваћено:
10.08.2020.

Република Србија

КРИТИЧКИ ОСВРТ НА УРЕЂЕЊЕ НАДЗОРА НАД ВРШЕЊЕМ РОДИТЕЉСКОГ ПРАВА У ПРАВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

У праву Републике Србије, суштина надзора над вршењем родитељског права је у предузимању одређених мера, којима се родитељима омогућава вршење родитељског права или којима се исправљају у његовом вршењу, како, у крајњем, не би дошло до одвајања детета од родитеља, одн. потпуног или делимичног лишења родитељског права, као најтеже породичноправне санкције. Надзор над вршењем родитељског права у функцији је остваривања права деце да живе са родитељима и да се они о њима старају пре свих других, обезбеђењем најбољих могућих животних и здравствених услова за њихов правилан и потпун развој. Предмет рада су основни нормативни елементи установе надзора над вршењем родитељског права, пре свега, у позитивном праву Републике Србије. У раду су приказани и модели остваривања надзора над вршењем родитељског права у позитивном праву Аустрије и Немачке, због сличности са српским правом у регулисању ове установе, у нади да ће њихова решења помоћи благом побољшању позитивних српских прописа, уместо драстичној измени истих. Циљ рада је да се критички сагледају прописи којима је у српском правном систему регулисана установа надзора над вршењем родитељског права и начин његовог остваривања, како би се указало на прописе које треба изменити у циљу унапређења ефикасности и делотворности надзора над вршењем родитељског права. Па тако, нпр. закључено је да је потребно донети правила која би спречила дискрецију органа старатељства у опредељењу за предузимање

* nataly_n95@hotmail.com; natalija.nedeljkovic@prafak.ni.ac.rs

одређене мере, прописивањем критеријума за њихову примену и сл, и донети правила о трајању ових мера, јер би то допринело правној сигурности у контексту „начела најмањег посезања”, а потребно је и прецизније уредити садржину мера које су у функцији заштите имовинских интереса детета итд.

Кључне речи: надзор над вршењем родитељског права, орган старатељства, породица, породично право, права детета.

Уводне напомене

Нормирајући родитељско право, Породични закон¹ (у даљем тексту: ПЗ, одн. РЗ) предвиђа да је оно *изведено из дужности родитеља* и постоји само у мери која је потребна за заштиту личности, права и интереса детета.² Са друге стране, дете има право да живи са својим родитељима и да одржава личне односе са родитељем са којим не живи. Само судском одлуком се дете може одвојити од родитеља, одн. може се ограничити право детета да одржава личне односе са родитељем са којим не живи ако постоје разлози да се родитељ потпуно/делимично лиши родитељског права или у случају насиља у породици.³

Основно полазиште Конвенције о правима детета (у даљем тексту: КПД, одн. КРД) је да *родитељи деце сносе њим примарну и заједничку одговорност за децу*, а да је *држава дужна да се умеша у случају да родитељи неадекватно врше или уопште не врше права и дужности из садржине родитељског права*.⁴ Ако родитељи угрожавају/доведе у питање психофизички развој детета, држава мора уклонити дете из породице, али тек након неуспелих покушаја да родитељима *пружи подршку*, осим ако је из околности случаја јасно да је степен угрожености детета такав да се одмах морају применити најекстремније мере (Lindley, 1999: 197). Ово је у складу са принципом „најбољег интереса детета” (Vlašковић, 2014: 337–338). Тежиште старатељске заштите се помера на *превенцивну* заштиту породице као целине, институти породичног права се испуњавају социјалнозаштитним садржајима, а правна санкција се условљава/заменеује садржајима социјалне заштите (Janjić-Komar & Obretković, 1996: 107).

¹ Pородични закон, *Službeni glasnik RS*, br. 18/2005, 72/2011 – др. закон и 6/2015.

² Čl. 67 PZ.

³ Čl. 60, st. 1–3 i čl. 61, st. 1–3 PZ.

⁴ Čl. 18–19 Konvencije UN o pravima deteta. [Electronic version]; <https://www.uncf.org/serbia/media/3186/file/Konvencija%20o%20pravima%20deteta.pdf>, pristupljeno 3.2.2020.

У функцији пружања те подршке је и установа надзора над вршењем родитељског права, који у српском праву остварује центар за социјални рад (у даљем тексту: ЦСР) као орган старатељства. Међутим, претходни управни поступак надзора над вршењем родитељског права није прописан као услов за покретање поступка за лишење родитељског права (Vuјović, 2013: 156).

Предмет рада су основни нормативни елементи установе надзора над вршењем родитељског права, пре свега у позитивном праву Републике Србије. У раду су приказани и модели остваривања овог надзора у позитивном праву Аустрије и Немачке, због сличности са српским правом у регулисању ове установе, у нади да ће њихова решења помоћи *блаћом њобољшању* позитивних српских прописа, уместо драстичној измени истих. С обзиром на то да је функција ове установе спречавање одвајања детета од родитеља, одн. доношења одлуке о лишењу родитељског права, као најтеже породичноправне санкције,⁵ циљ рада је указивање на добра решења, али и на неопходност измена прописа о надзору над вршењем родитељског права у српском праву, како би се у што већем броју случајева остварила права деце да живе са родитељима и да се они о њима старају пре свих других, обезбеђењем најбољих могућих животних и здравствених услова за њихов правилан и потпун развој.⁶

Српски модел надзора над вршењем родитељског права је посматран, пре свега, с аспекта позитивног српског права (Породични закон), са освртом на бивши Закон о браку и породичним односима⁷ (у даљем тексту: ЗБПО), као и на измене предложене у Нацрту будућег српског Грађанског законика.⁸ Дати су и подаци из извештаја о раду ЦСР на нивоу РС из 2016–2018. г., а значајни су били и подаци добијени од Центра за социјални рад Општине Сврљиг из 2016–2018. г., који су навођени на одговарајућим местима.

⁵ У случају да родитељ *злоупотређује* права/*грубо занемарује* дужности из садржине родитељског права долази до потпуног лишења родитељског права. У случају да родитељ *несавесно врши* права или дужности из садржине родитељских права долази до делимичног лишења родитељског права (чл. 81–82 ПЗ).

⁶ Чл. 60, ст. 1, чл. 62, ст. 1 ПЗ.

⁷ Закон о браку и породичним односима. *Službeni glasnik SRS*, br. 22/80, 24/84, 11/88, + 22/93, 25/93, 35/94, 46/95, 29/01.

⁸ *Nacrt Građanskog zakonika RS*. [Electronic version]; www.mpravde.gov.rs/files/NA-CRT.pdf, pristupljeno 3.2.2020.

Остваривање надзора над вршењем родитељског права у праву Републике Србије

Према Породичном закону, центар за социјални рад,⁹ као орган старатељства, обавља послове заштите породице, помоћи породици и послове старатељства.¹⁰ То обухвата и остваривање превентивног и корективног надзора над вршењем родитељског права.

Када родитељи¹¹ своје родитељско право, одн. дужности, врше на неадекватан начин или их уопште не врше, ПЗ-ом су предвиђене одређене *мере*, које самостално доноси и спроводи¹² у складу са законом, ЦСР – орган старатељства, и то:

- 1) у остваривању превентивног надзора, у циљу *омогућавања* родитељима да врше родитељско право,¹³ и
- 2) у остваривању корективног надзора, у циљу *исправљања* родитеља у вршењу родитељског права.¹⁴

Притом, ЦСР не може донети одлуку о одвајању детета од родитеља, пошто је то резервисано за суд, као квалификованији (Коваček-Stanić, 2014: 349). Суд ту одлуку доноси у парничном поступку, који својом структуром пружа веће гаранције за правилност суђења. То потврђује принцип КПД да дете не треба одвајати од родитеља, осим ако је то у најбољем интересу детета.^{15, 16}

⁹ Центар за социјални рад, као јавна установа социјалне заштите, има бројна јавна овлашћења, у складу са законом, у области социјалне, породичноправне и заштите малолетника у сукобу са законом (čl. 4 Pravilnika o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad. *Službeni glasnik RS*, br. 59/2008, 37/2010, 39/2011 – dr. pravilnik i 1/2012 – dr. pravilnik). Њега оснива јединица локалне самоуправе (čl. 14, st. 2 Zakona o socijalnoj zaštiti. *Službeni glasnik RS*, br. 24/2011).

¹⁰ Čl. 12, st. 1 PZ.

¹¹ „Корективни надзор над вршењем родитељског права може се одредити *само родитељима малолетној деце*”, а не и неком другом, нпр. њиховој пунолетној кћери (Presuda Upravnog suda, 9 U. 16777/2010 od 29.4.2010. godine).

¹² „Суд није надлежан да налаже органу старатељства да спроводи корективни надзор над вршењем родитељског права.” (Presuda Apelacionog suda u Novom Sadu, Gž2. 318/2013(2) od 28.5.2013. godine).

¹³ Čl. 79 PZ.

¹⁴ Čl. 80, st. 1 PZ.

¹⁵ Čl. 9 КПД.

¹⁶ Упркос томе, македонско и право Републике Српске предвиђају могућност одузимања детета од родитеља од стране органа старатељства без судске одлуке као у чл. 136 бившег ЗБПО (čl. 97, st. 1 Pородичног закона Republike Srpske. *Službeni glasnik RS*, br. 54/2002, 41/2008, 63/2014 i 56/2019 – odluka US; čl. 87 Zakona za semeјstvoto Repub-

„Мере” у остваривању *привременог* надзора, када ЦСР *омоћућава* вршење родитељског права, су, најпре, одлуке којима се решавају неспоразуми/неслагања/недоумице/неискуство родитеља, нпр. неслагање око избора школе или хируршке интервенције над дететом итд. (Draškić, 2011: 309). Овде спадају и одлуке које су неопходан услов за пуноважно обављање неких права и дужности из садржине родитељског права, и то:

- 1) Одређивање личног имена детету – ово је изузетак од правила да то чине родитељи, и то: прво, одређивање *имена* детету од стране ЦСР ако родитељи нису живи, нису познати, ако у законском року нису одредили име детету,¹⁷ ако не могу да постигну споразум о имену детета,¹⁸ одн. ако су одредили погрдно име, име којим се вређа морал или је у супротности са обичајима и схватањима средине и, друго, одређивање *презимена* детету ако родитељи нису живи, нису познати или ако не могу да постигну споразум о имену детета.¹⁹
- 2) Претходна/накнадна сагласност за располагање дететовом непокретном имовином или покретном имовином велике вредности од стране родитеља²⁰ – ово се односи на *ошужење* (продајом, поклоном, давањем негативне наследничке изјаве...) или *оштерећење* (хипотеком итд.) дететове непокретне имовине, одн. покретне имовине *велике вредности*.²¹ Правни посао за који ЦСР није дао одобрење је ништав (Draškić, 2011: 434–435).

like Severne Makedonije. *Služben vesnik na RM*, br.153/14, 104/15, 150/15). У хрватском праву је центар за социјалну скрб дужан да у року од 72 сата од *žurnog izdvajanja* детета достави суду предлог да у ванпарничном поступку донесе решење о привременом поваравању детета *другој особи, удомителској обitelji, установи социјалне skrbi, одн. другој fizičkoj или pravnoj особи* (čl. 137, st. 4 *Obiteljskog zakona. Narodne novine*, br. 103/15 i 98/19).

¹⁷ Према подацима добијеним од ЦСР у Сврљигу, главни разлог неодређивања личног имена детету у законском року од 30 дана од дана рођења детета (čl. 54, st. 1 *Zakona o matičnim knjigama. Službeni glasnik RS*, br. 20/2009, 145/2014 i 47/2018) је управо незнање родитеља за дужину законског рока, па би требало информисати родитеље.

¹⁸ У предметима одређивања личног имена детету, у случајевима несугласности родитеља, ЦСР у Сврљигу је узео у обзир жељу родитеља који се успешно о детету непосредно стара.

¹⁹ Čl. 344, st. 4 i čl. 345, st. 3 PZ.

²⁰ Čl. 193, st. 3 PZ.

²¹ ЦСР у Сврљигу је водио рачуна да располагање дететовом имовином, пре свега, не угрожава његову егзистенцију, иако овај услов није прописан, што је пример доброг поступања и уважавања принципа и права на живот, опстанак и развој.

Важно је истаћи да се мере превентивног надзора односе на ситуацију у којој родитељи још увек заједнички и споразумно врше родитељско право, одн. врши га један родитељ без веће дисфункционалности (Draškić, 2011: 310).²² У Нацрту Грађанског законика РС је на више места као алтернатива у случајевима несагласности родитеља у погледу вршења овлашћења из садржине родитељског права предвиђен орган старатељства као доносилац одлука уместо суда.²³ Овакве одредбе нема у ПЗ и стиче се утисак да се превентивни надзор над вршењем родитељског права не схвата увек на прави начин. Зато, можда би боље решење било да је Нацртом предвиђено да је у овим случајевима несагласности родитеља предвиђен орган старатељства као *примарни доносилац одлука*, а да ће одлуку донети суд у поступку за вршење родитељског права²⁴ само ако међу родитељима постоји спор о вршењу родитељског права који орган старатељства не може отклонити (Draškić, 2011: 310).

У остваривању *корективног* надзора ЦСР *исправља* родитеље у вршењу родитељског права. Притом, не постоји условљеност мера – ЦСР може одмах предузети једну или више мера које су у ПЗ изричито наведене на једном месту.²⁵ Такође, ЦСР је дужан да уважи *начело најмањеће посезања* – не примењују се теже мере ако се блажим може постићи жељено дејство (Јанјić-Комар & Obretković, 1996: 108). У складу са општим начелима о ограничењу људских права, ради остварења најбољег интереса детета (допуштени циљ), потребно је да постоји *сразмера* између одабране мере и степена угрожености детета, како би се само у неопходној мери ограничила аутономија родитеља.²⁶

²² Пошто се ради о ситуацијама када нема веће дисфункционалности у погледу вршења права и дужности из садржине родитељског права, јасно је зашто је у чл. 2312 Нацрта Грађанског законика РС, као алтернатива синтагми „превентивни надзор”, предложена синтагма *помоћ при вршењу родитељског права*, чему је, вероватно, циљ превенција стварања отпора код родитеља због речи „надзор” у наведеном контексту.

²³ Чл. 2303, ст. 3 и алтернативу чл. 2310, алтернативу чл. 2311 ст. 5 Нацрта Грађанског законика РС.

²⁴ Чл. 264 ст. 1 ПЗ.

²⁵ Чл. 80, ст. 2 и 3 ПЗ. Али, нпр. овлашћење на покретање судских поступака се конкретизује нпр. у ПЗ код одређивања лица овлашћених на покретање поступка за лишење родитељског права.

²⁶ Ово начело је изричито предвиђено у чл. 103, ст. 2 ПЗ Републике Српске, у чл. 156 словеначког ДЗ и у чл. 128 хрватског ОЗ. Пример поступања у складу са овим начелом налазимо у пракси ЦСР у Сврљигу – у оба анализирана предмета где се изриче мера упозорења на недостатке у вршењу родитељског права, истовремено се упозоравају

Међутим, проблематично је, најпре, питање критеријума на основу којих се утврђује (степен) угрожености детета, што повлачи и питање која мера је у конкретном случају најадекватнија,²⁷ па би стручна служба ЦСР морала имати *инићерна йравила*,²⁸ којима би се руководила у раду, и стриктно дефинисана правила о одговорности због евентуалних злоупотреба, прекорачења надлежности и сл. (Свејић, 2000: 75).

Према ПЗ, постоје следеће мере корективног надзора:

- 1) Упозорење родитеља на недостатке у вршењу родитељског права – као најблажа мера, она се састоји у овлашћењу ЦСР да скрене пажњу родитељима на пропусте које чине у одгајању детета (нпр. дете неуредно посећује школу, запуштено је/агресивно, родитељ неуредно извршава обавезу издржавања детета итд.), али и да помогне родитељима да почну правилно подизати своје дете.²⁹ Начин на који ће се извршавати ова мера одређује ЦСР,³⁰ нпр. обавезивањем родитеља да редовно долазе

родитељи да ће ЦСР применити мере издвајања детета из породице, смештај у хранитељску породицу и покретање поступка за лишење родитељског права, ако одређена мера не покаже позитивне резултате – *става се у изглед* предузимање тежих мера, али се и пружа шанса да исправе своје понашање (градација мера). У оба случаја се са родитељима и претходно саветодавно радило.

²⁷ У праву Републике Српске је предвиђено да ће при избору „одговарајуће мјере старања” орган старатељства узети у обзир узраст детета, његову психофизичку развијеност, психичка својства, склоности и навике, дотадашње васпитање и одгајање, породичне и социјалне услове у којима је живео и друге релевантне околности (чл. 103, ст. 1 PZ Republike Srpske).

²⁸ У хрватском праву постоји *Pravilnik о мјерама заштите особних права и добробити дјетета (Narodne novine, br. 103/15)*, којим су, између осталог, прописани критеријуми за стручну процену угрожености детета и спровођење мера за заштиту личних права и добробити детета.

²⁹ Запажено је да се, у једном предмету из праксе ЦСР у Сврљигу у којима је изречена мера упозорења, у налазима и мишљењима образлаже потреба *холистичкој развоја дјетета* – ЦСР је препознао да развој детета мора бити сагледаван као свеобухватан процес, да то *није само задовољење дјететових биолошких йишреб*а ради физичког раста и развоја детета, *већ и старање о друћим аспектима дјететове личности, о емоционалном и социјалном развоју*, што је у складу са КПД. У оба предмета се наглашава потреба обезбеђења детету *стабилних услова за правилан йсихофизички развој*, па се водило рачуна и о одржавању личних односа детета са члановима уже породице, као једном од фактора стабилности.

³⁰ У пракси ЦСР у Сврљигу, у предметима у којима је изречена мера упозорења родитеља, план услуга и мера је детаљно разрађен, па пружа родитељима детаљне смернице у погледу очекиваног понашања од њих. Па тако, *брита о здрављу дјетета* подразумева ... *лоћоједски йрејшман... вакцинацију... конћроле код йејидијтра...*

у ЦСР по савете, обиласком родитеља у стану/на радном месту, одређивањем особе која ће надзирати вршење родитељског права, а може им се *предложити* и да редовно посећују предавања намењена оспособљавању родитеља за васпитни процес, да потраже савет стручњака итд. (Draškić, 2011: 310);³¹

- 2) Упућивање родитеља на разговор у породично саветовалиште или у установу специјализовану за посредовање у породичним односима – ова мера ће се изрећи уколико постоје озбиљнији пропусти који захтевају дуготрајнији рад, стручност и искуство ових служби у раду са родитељима (Свејић, 2009: 326). За разлику од претходне мере упозоравања родитеља, која се може састојати и у саветовању родитеља да се консултују са неким изван ЦСР, овом мером *родитељима се налаже, дакле, обавезни су да се обрате наведеним институцијама* (Draškić, 2011: 311);
- 3) Захтевање од родитеља да положи рачун о управљању имовином детета – родитељи ће, за разлику од старатеља, по захтеву ЦСР положити рачун *само када наступије околности које указују на недостатаке, тј. да родитељи несавесно и неодговорно управљају имовином детета*. Полагање рачуна подразумева обавезу родитеља да искажу приходе, расходе и коначно стање имовине детета (Draškić, 2011: 311). Ова мера је, по правилу, једнократна, али може бити и поновљена уколико је то потребно, нпр. као редовна – сваке године (Ponjavić, 2013: 257).³²

³¹ Према чл. 135 ЗБПО, орган старатељства је могао одредити стални надзор над вршењем родитељског права, који је могао обухватити повремено извештавање органа старатељства од стране родитеља, обиласке родитеља, чвршћу сарадњу социјалног радника са школом/послодавцем родитеља ради добијања информација итд. (Свејић, 2000: 76). Данас, судећи по ставовима у литератури и предметима из праксе ЦСР у Сврљигу, примећује се да садржина мере сталног надзора над вршењем родитељског права из чл. 80, ст. 2, тач. 1 ЗБПО може бити обухваћена мером упозорења родитеља на недостатке у вршењу родитељског права. Међутим, према подацима добијеним од стране ЦСР у Сврљигу запажа се следеће. Наиме, ЦСР је изрекао корективни надзор над вршењем родитељског права (као меру и вид контроле родитеља) заједно са мером упозорења родитеља, а требало је да изрекне само меру упозорења, зато што корективни надзор као мера није предвиђена у ПЗ, и зато што би мером упозорења могао бити обухваћен и неки начин контроле родитеља (**нпр. обиласком родитеља у стану**).

³² Када се одреди као редовна, ова мера је донекле слична могућности стављања родитеља у положај „стараоца” у погледу управљања дететовом имовином из бившег ЗБПО, где је орган старатељства имао овлашћење да покрене овакав судски поступак (чл. 138, ст. 3 ЗВРО). Такође, било је предвиђено и овлашћење органа старатељства да постави захтев суду за дозволу средстава обезбеђења на имовини родитеља (чл. 138, ст.

Претходне три мере се обично изричу за ограничено време, а по потреби продужавају, *иако њихово трајање није прописано* (Draškić, 2011: 311). Наиме, у српском праву није предвиђено минимално и/или максимално трајање мера, као ни обавеза праћења породичних прилика и састављања извештаја након престанка мере (нпр. у року од годину дана од дана престанка мере), за разлику од неких бивших југословенских република.³³

Нема значаја да ли су родитељи криви за угрожавање дететових интереса, нпр. алкохолизам, неодговорност итд, или се ради о неком разлогу објективне природе, нпр. тешка болест, несрећа, губитак посла, неискуство итд. (Draškić, 2011: 311–312).

- 4) Покретање судских поступака – кад ЦСР закључи да друге мере корективног надзора нису или не могу дати задовољавајуће резултате, те да мора да интервенише суд ради већег ограничавања родитељског права,³⁴ он, као орган старатељства, може да поднесе тужбу и тиме покрене следеће парничне поступке *као странка у функционалном смислу – у своје име, али у њуђем интересу* (Stanković, 2013: 3):³⁵ парнице за заштиту права детета, парнице за вршење, лишење, одн. враћање родитељског права, парнице за издржавање детета, парнице за заштиту од насиља у породици.³⁶

2 ZBPO). У словеначком праву суд може забранити родитељима да управљају издржавањем детета, другом имовином или забранити само овлашћење на располагање или оптерећење дететове имовине (čl. 171, st. 2 DZ).

³³ *Трајање мера* је предвиђено у словеначком (мере трајнијег карактера из чл. 169–176 словеначког DZ, где се изричито предвиђа доношење плана пружања помоћи/предузимање одговарајућих мера), у хрватском (*mjera stručne pomoći i potpore u ostvarivanju skrbi o djetetu i mjera intenzivne stručne pomoći i nadzora nad ostvarivanjem skrbi o djetetu* из чл. 140–148 хрватског OZ) и у праву Федерације БиХ (*nadzor nad ostvarivanjem roditeljskog staranja* из чл. 152 PZ Федерације БиХ), што доприноси правној сигурности у контексту „начела најмањег посезања”. Такође, у хрватском праву заштити детета доприноси то што је *Centar za socijalnu skrb dužan prije isteka godine dana od dana prestanka mjere... procijeniti obiteljske prilike i o tome sastaviti izvješće* (čl. 144 и 148 OZ).

³⁴ Овлашћење ЦСР да изрекне меру упућивања детета у организацију за васпитавање, која је била предвиђена чл. 137 ЗБПО, није предвиђено и у ПЗ. Таква мера представља ограничење слободе детета и зато може бити изречена само у судском поступку (Draškić, 2011: 312).

³⁵ Као странка у функционалном смислу (странка по дужности), ЦСР остварује своја процесна овлашћења *примарно или суисидијарно* (Stanković, 2013: 4).

³⁶ Čl. 263, st. 1 PZ, čl. 264, st. 1 PZ, čl. 264, st. 2 PZ, čl. 264, st. 3 PZ, čl. 278, st. 3 PZ i čl. 284, st. 2 PZ.

Према последњим подацима, у 2018. г. је на нивоу РС донето 601 решење о мерама корективног надзора и 925 решења о мерама превентивног надзора. Приметан је тренд смањења примене превентивног надзора у 2018. (са 992 у 2017, одн. у 2016. са 1029). Међутим, примена корективног надзора у 2018. расте (од 507 у 2017, одн. у 2016. од 518). Мера упозорења родитеља на недостатке у вршењу родитељског права чини 67% изречених мера корективног надзора у 2018. (405 решења). У периоду од пет година, упућивање корисника на саветодавне услуге (међу њима је и услуга породични сарадник) порасло је за 62,7%. Упућивање на медијацију стагнира, а на услуге породичне терапије опада.^{37,38} Интересантно је да су ЦСР из РС у 2018. покренули укупно 528 поступака за лишење родитељског права, па се бележи пораст броја поступака за лишење родитељског права у 2018. за 51,7% у односу на 2017, и за 50% у односу на 2016. год. Опредељење за покретање других врста поступака је знатно мање.³⁹

Правни режим остваривања надзора над вршењем родитељског права у појединим европским државама

Немачка

У немачком праву суд је овлашћен да предузима мере за заштиту личних/имовинских интереса детета ако родитељи не желе/нису у стању да спрече опасност.⁴⁰ Ове мере су дате *exempli causa*, па суд ужива широку дискрецију.⁴¹ Међутим, приликом одабира мере, суд се мора водити принципом пропорционалности између степена

³⁷ Republički zavod za socijalnu zaštitu, Deca u sistemu socijalne zaštite 2018, <http://www.zavodsz.gov.rs/media/1874/deca-u-sistemu-socijalne-zastite-2018.pdf>, pristupljeno 3.2.2020.: 46 i 49.

³⁸ Мера упућивања родитеља на разговор у породично саветовалиште/установу специјализовану за посредовање у породичним односима чини 21%, а мера захтевања од родитеља да положи рачун о управљању имовином детета 11% укупно броја мера корективног надзора у 2018. год. *Ibid.*: 46 и 50.

³⁹ *Ibid.*: 46 и 48.

⁴⁰ § 1666, para. 1 *Bürgerliches Gesetzbuch (BGB)*, [Electronic version]; <http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BJNR001950896.html>, pristupljeno 3.2.2020.

⁴¹ Commission on European Family Law, Parental Responsibilities, National report: Germany, <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Germany-Parental-Responsibilities.pdf>, pristupljeno 3.2.2020.: 54.

угрожености детета и мере.⁴² Па тако, пре одузимања родитељске одговорности у потпуности/делимично,⁴³ као крајње мере, канцеларије за заштиту младих (*Jugendamt*) пружају мере јавне подршке у погледу подизања и васпитања детета (*Erziehungshilfe*), нпр. саветима и др.⁴⁴ Суд може и заменити законски неопходну сагласност.⁴⁵ Одређена важна заступничка дела родитеља у имовинским стварима (нпр. продаја непокретности), поред сагласности другог родитеља, захтевају и *одобрење суда*.⁴⁶

Ради заштите дететове имовине, у Немачкој суд може наложити родитељима да доставе попис имовине детета и положи рачун о управљању имовином,⁴⁷ са потврдом да је попис тачан и потпун. Ако је поднесен попис неадекватан, суд може наложити да попис уради надлежни орган/службеник или *јавни бележник*.⁴⁸ Суд може наложити да се дететов новац инвестира на одређени начин и да је његово одобрење потребно за опозив тога.⁴⁹ Такође, суд може тражити од родитеља који угрожава имовину детета да пружи обезбеђење за имовину којом управља.⁵⁰

Аустрија

И у аустријском праву је суд овлашћен да предузима мере за заштиту интереса детета ако их родитељи својим понашањем угрожавају,⁵¹ и има слична овлашћења као у Немачкој – ове мере су дате

⁴² § 1666a BGB.

⁴³ § 1666, para. 3, таč. 6 BGB.

⁴⁴ § 1-3, § 17-18, § 27-35 *Sozialgesetzbuch VIII (Kinder- und Jugendhilfegesetz)*, [Electronic version], https://www.gesetze-im-internet.de/sgb_8/BJNR111630990.html, pristupljeno 3.2.2020.

⁴⁵ § 1666, para. 3, таč. 5 BGB. Упор. са овлашћењем суда да пренесе право на одређивање презимена детета на једног родитеља из § 1617, para. 2 BGB.

⁴⁶ § 1643 BGB.

⁴⁷ Попис је обавезан за имовину коју је дете стекло *mortis causa* начином, осим ако вредност имовине не прелази 15.000 евра или је тестаментом одређено да то није потребно (§ 1640 BGB).

⁴⁸ § 1667, para. 1 BGB.

⁴⁹ § 1667, para. 2 BGB.

⁵⁰ § 1667, para. 3 BGB.

⁵¹ § 181, para. 1 *Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch (ABGB)*, [Electronic version]; <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=1000162>, pristupljeno 3.2.2020.

exempli causa, па суд ужива широку дискрецију.⁵² Међутим, и овде важи принцип пропорционалности: суд може ограничити аутономију родитеља само у мери која је неопходна да би се обезбедила добробит детета.⁵³ Такође, пре одузимања родитељске одговорности у потпуности/делимично,⁵⁴ као крајње мере, канцеларије за заштиту младих (*Jugendamt*) пружају мере јавне подршке у погледу подизања и васпитања детета (*Erziehungshilfe*) путем савета и др.⁵⁵ Суд може и заменити законски неопходну сагласност ако родитељ неразумно одбија давање исте.⁵⁶ Одређена заступничка дела родитеља у имовинским стварима која нису део редовног управљања (нпр. продаја непокретности), поред сагласности другог родитеља, захтевају и *одобрење суда*.⁵⁷

Ради заштите дететове имовине, у Аустрији суд може родитељу наложити *полагање рачуна о управљању имовином* само из посебних разлога, као што је спречавање опасности по интересе детета.⁵⁸ *Ако постоје индикације да дете има значајну имовину суд мора ex officio истражити и, ако постоји, надгледати управљање њоме* ради спречавања угрожавања интереса детета.^{59,60} „Значајна имовина” подразумева да су у саставу имовине непокретности или да вредност имовине/годишњи приход прелази износ од 15.000 евра.⁶¹ Такође, родитељ мора прикупљати *доказе о управљању имовином*, сачувати их до краја

⁵² Commission on European Family Law, Parental Responsibilities, National report: Austria, <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Austria-Parental-Responsibilities.pdf>, приступљено 3.2.2020.: 35–36.

⁵³ § 182 ABGB.

⁵⁴ § 181, para. 1 ABGB.

⁵⁵ § 1-3, § 25-26 *Bundes-Kinder-und Jugendhilfegesetz 2013*, [Electronic version]; <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20008375>; https://www.parlament.gv.at/PAKT/VHG/XXIV/1/1_02191/fnameorig_291501.html, приступљено 3.2.2020.

⁵⁶ § 181, para. 1 ABGB. Ово овлашћење се примењује и код дужности родитеља да дају име детету, иако та дужност није споменута у ABGB. Commission on European Family Law, Parental Responsibilities, National report: Austria, <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Austria-Parental-Responsibilities.pdf>, приступљено 3.2.2020.: 6.

⁵⁷ § 167, para. 3 ABGB.

⁵⁸ § 135, para. 1 и 4 *Außerstreitgesetz (AußStrG)*, [Electronic version]; <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20003047>, приступљено 3.2.2020.

⁵⁹ § 133, para. 1 *AußStrG*.

⁶⁰ Суд може издати налоге родитељу, прибавити информације од лица која су обавезна да их дају, наложити процену, блокаду рачуна или судско чување докумената/покретне имовине и привремене мере (§ 133, para. 4 *AußStrG*).

⁶¹ § 133, para. 2 *AußStrG*.

његовог управљања том имовином и обавестити суд ако се прибави „значајна имовина”.⁶² *Када је неопходно да се сиречи ојасности која директно угрожава интересе дејетца, суд врши надзор над ујрављањем дејетцовом имовином без обзира да ли је у ијишању значајна имовина.*⁶³

Закључак

Анализа прописа Републике Србије о остваривању надзора над вршењем родитељског права у контексту упоредних законских решења показује да постоји потреба за њиховим унапређењем како би ова значајна установа остварила своју функцију јачања породичних снага.

Најпре, ради остварења правне сигурности у контексту „начела најмањег посезања”, морају се донети интерна правила стручне службе ЦСР (подзаконски акт) која би спречила дискрецију ЦСР, прописивањем критеријума за стручну процену (степен) угрожености детета, критеријума за одређивање и спровођење најадекватније мере, као и одговорност због злоупотреба, прекорачења надлежности итд.

У истом циљу, требало би предвидети минимално и/или максимално трајање мера, као и обавезу праћења породичних прилика и састављања извештаја након престанка мере (нпр. у року од годину дана од дана престанка мере).

Уместо што је на више места као алтернатива у случајевима несасгласности родитеља у погледу вршења родитељског права предвиђен орган старатељства као доносилац одлука уместо суда, требало је Нацртом Грађанског законика РС предвидети да је орган старатељства *јримарни доносилац одлука* и, ако се после његове интервенције установи да међу родитељима постоји спор који орган старатељства не може отклонити, да ће одлучити суд у поступку за вршење родитељског права.

Потребно је и детаљније и прецизније уредити мере које су у функцији заштите имовинских интереса детета. У том смислу, било би корисно да се, по угледу на немачко право, предвиди могућност сачињавања пописа од стране родитеља, а ако је тај попис „неадекватан” (нпр. непрописно састављен, сумњив и сл.), да се наложи да попис дететове имовине сачини јавни бележник.

⁶² § 135, para. 3 *AußStrG*.

⁶³ § 133, para. 3 *AußStrG*.

Такође, требало би предвидети и решење слично аустријском праву: *ex officio* „истрагу“ од стране суда/ЦСР о постојању и надгледање управљања дететовом „значајном имовином“ која би обухватала непокретну имовину и покретну имовину „велике вредности“; прописивање тачне вредности покретне имовине „велике вредности“; обавезу прикупљања доказа о управљању имовином ради обавештавања суда/ЦСР у случају прибављања „значајне имовине“; као и надзирање управљања дететовом имовином без обзира да ли је реч о „значајној имовини“ ако је неопходно да се спречи опасност која директно угрожава интересе детета.

Литература

- Commission on European Family Law, Parental Responsibilities, National report: Austria, <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Austria-Parental-Responsibilities.pdf>, pristupljeno 3.2.2020.
- Commission on European Family Law, Parental Responsibilities, National report: Germany, <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Germany-Parental-Responsibilities.pdf>, pristupljeno 3.2.2020.
- Cvejić Jančić O. (2009). *Породично право*. Нови Сад: Правни факултет Универзитета у Новом Саду.
- Cvejić Jančić O. (2000). *Породично право*, knj. 2, Родитељско и старатељско право. Нови Сад: Правни факултет Универзитета у Новом Саду.
- Draškić M. (2011). *Породично право и права детета*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
- Janjić-Komar M., Obretković M. (1996). *Права детета – права човека*. Београд: Досије, Удружење правника Србије за социјално право.
- Kovaček-Stanić G. (2014). *Породично право: партнерско, деље и старатељско право*. Нови Сад: Правни факултет Универзитета у Новом Саду.
- Lindley B. (1999). *State intervention and Parental Autonomy in Children's Cases: Have We Got the Balance Right?*. U: A. Bainham, S. D. Sclater and M. Richards (Eds.), *What is a Parent? A SocioLegal Analysis* (197-215). Oxford – Portland: Hart Publishing.
- Ponjavić Z. (2013). *Породично право*. Крагујевац: Правни факултет Универзитета у Крагујевцу.
- Републички завод за социјалну заштиту, *Deca u sistemu socijalne zaštite 2018*, <http://www.zavodsz.gov.rs/media/1874/deca-u-sistemu-socijalne-zastite-2018.pdf>, pristupljeno 3.2.2020.

- Stanković G. (2013). Procesni položaj centra za socijalni rad kao organa starateljstva u građanskom sudskom postupku, referat sa Stručnog skupa „Procesni položaj centara za socijalni rad pred sudovima”, 26. i 27.9.2013, Divčibare. [Electronic version]; http://www.asocijacijsr.org/prof_dr_gordana_stankovic.pdf, pristupljeno 3.2.2020.
- Vlašковић V. (2014). Načelo „najboljeg interesa deteta” u porodičnom pravu (doktorska disertacija). Kragujevac: Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu.
- Vučković Šahović N., Petrušić N. (2015). Prava deteta. Niš: Pravni fakultet Univerziteta u Nišu.
- Vujović R. (2017). Postupak za lišenje roditeljskog prava (doktorska disertacija). Niš: Pravni fakultet Univerziteta u Nišu.

Извори

- Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch, [Electronic version]; <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001622>, pristupljeno 3.2.2020.
- Außerstreitgesetz, [Electronic version]; <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=2003047>, pristupljeno 3.2.2020.
- Bundes-Kinder-und Jugendhilfegesetz 2013, [Electronic version]; <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20008375>;
- https://www.parlament.gv.at/PAKT/VHG/XXIV/I/I_02191/fnameorig_291501.html pristupljeno 3.2.2020.
- Bürgerliches Gesetzbuch, [Electronic version]; <http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BJNR001950896.html>, pristupljeno 3.2.2020.
- Družinski zakonik, *Uradni list RS*, št. 15/17, 21/18–ZNOrg, 22/19 in 67/19 – ZMatR-C.
- Konvencija UN o pravima deteta. [Electronic version]; <https://www.unicef.org/serbia/media/3186/file/Konvencija%20o%20pravima%20deteta.pdf>, pristupljeno 3.2.2020.
- Nacrt Građanskog zakonika RS. [Electronic version]; www.mpravde.gov.rs/files/NACRT.pdf, pristupljeno 3.2.2020.
- Obiteljski zakon Republike Hrvatske. *Narodne novine*, br. 103/15 i 98/19.

- Porodični zakon Crne Gore. *Službeni list RCG*, br. 1/2007 i *Službeni list CG*, br. 53/2016.
- Porodični zakon Federacije BiH. *Službene novine FBiH*, br. 35/2005, 41/2005 – ispr., 31/2014 i 32/2019 – odluka US.
- Porodični zakon Republike Srbije. *Službeni glasnik RS*, br. 18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015.
- Porodični zakon Republike Srpske. *Službeni glasnik RS*, br. 54/2002, 41/2008, 63/2014 i 56/2019 – odluka US.
- Pravilnik o mjerama zaštite osobnih prava i dobrobiti djeteta. *Narodne novine*, br. 103/15.
- Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad. *Službeni glasnik RS*, br. 59/2008, 37/2010, 39/2011 – dr. pravilnik i 1/2012 – dr. pravilnik.
- Sozialgesetzbuch VIII (Kinder-und Jugendhilfegesetz), [Electronic version], https://www.gesetze-im-internet.de/sgb_8/BJNR111630990.html, pristupljeno 3.2.2020.
- Ustav Republike Srbije. *Službeni glasnik RS*, br. 98/2006.
- Zakon o braku i porodičnim odnosima. *Službeni glasnik SRS*, br. 22/80, 24/84, 11/88, + 22/93, 25/93, 35/94, 46/95, 29/01.
- Zakon o matičnim knjigama. *Službeni glasnik RS*, br. 20/2009, 145/2014 i 47/2018.
- Zakon o socijalnoj zaštiti. *Službeni glasnik RS*, br. 24/2011.
- Zakon za semeјstvoto Republike Severne Makedonije. *Služben vesnik na RM*, br.153/14, 104/15, 150/15.

Судска пракса

- Presuda Apelacionog suda u Novom Sadu Gž2. 318/2013(2) od 28.5.2013. godine.
- Presuda Upravnog suda 9 U. 16777/2010 od 29.4.2010. godine.

A CRITICAL ANALYSIS OF LEGAL REGULATION ON THE SUPERVISION OVER THE EXERCISE OF PARENTAL RIGHTS IN THE LEGAL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF SERBIA

By Natalija NEDELJKOVIC

ABSTRACT

In Serban legal system, the essence of supervision over the exercise of parental rights lies in taking certain measures that enable parents to exercise their parental rights or correct parents in exercising them, so that, ultimately, the separation of the child from the parent or deprivation of parental rights, as the most severe sanction in family law, doesn't happen. The subject of the paper are, primarily, the basic normative elements of the institution of supervision over the exercise of parental right in the positive law of the Republic of Serbia. The models of realization of the supervision over the exercise of parental rights in the positive law of Austria and Germany are also presented, because of the similarity with Serbian law in the regulation of this institution hoping that their solutions will help to slightly improve the positive Serbian regulations, instead of drastically changing them. The objective of this paper is to critically review the regulations on the supervision over the exercise of parental rights in the Serbian legal system and the manner of its realization in order to point out the regulations that need to be amended in order to improve the efficiency and effectiveness of the supervision over the exercise of parental rights. For example, it was concluded that it is necessary to adopt rules that would prevent the discretion of the guardianship authority in deciding to take a certain measure, by laying down criteria for their use etc, and the duration of these measures should be regulated, because all of this would contribute to the legal certainty in the context of the "least-reaching principle", and also, it's necessary to regulate more precisely the measures that are in the function of protecting the child's property interests etc.

Key words: supervision over the exercise of parental rights, guardianship authority, family, Family law, rights of the child.

Виолета ТАДИЋ*
Докторанд
Факултет безбедности, Београд

Оригиналан емпиријски рад
Примљено: 04.07.2020.
Прихваћено: 06.08.2020.

МЕДИЈСКО НАСИЉЕ И АГРЕСИВНО ПОНАШАЊЕ КОД МЛАДИХ

На пригодном узорку од 121 испитаника, студената Факултета безбедности, испитана је изложеност студената медијском насиљу, њихови ставови о утицају истог, те повезаност између медијског насиља и агресивног понашања. Такође, испитана је структура агресивности на датом узорку испитаника. За истраживање агресивности коришћен је ревидирани Упитник агресивности, док је за истраживање изложености медијском насиљу и испитивање ставова о утицају медијског насиља конструисана скала за ову намену. У анализи података, поред дескриптивне статистике, коришћена је и мултиваријантна статистика. Факторском анализом изоловано је три фактора агресивности: Хостилност ($\alpha=.81$), Физичка агресија ($\alpha=.80$) и Вербална агресија ($\alpha=.74$). Резултати истраживања су показали да су студенти, иако умерено, изложени медијским садржајима у којима се приказује насиље, те да сматрају да медијско насиље остварује негативан утицај на понашање. Такође, истраживањем је потврђена повезаност између изложености медијском насиљу и наведених фактора агресивности. Сазнања добијена овим истраживањем могу допринети бољем разумевању утицаја који медијско насиље може имати на понашање младих и послужити као основ истраживачима за наредне студије ради нових сазнања у датој области.

Кључне речи: медијско насиље, агресивно понашање, ставови, вербална агресија, хостилност, физичка агресија

Увод

Утицај медијског насиља на понашање деце и адолесцената представља веома комплексну тематику, која је често била предмет истраживања, нарочито у иностраној научној литератури. Неспорно је да медији имају доминантну улогу када је реч о социјализацији младих. Наиме, млади данас живе у постмодерном добу, проводећи доста времена у гледању одређених медијских садржаја који могу у знатној мери утицати на њихово понашање, нарочито ако се узме у обзир да је реч о веома осетљивој популацији која је подложна различитим врстама утицаја, па тако и утицаја који долазе путем медија. Тако се њихова слика света, начин живота, понашање, као и систем вредности, формирају под утицајем истих (Mandarić, 2012). Имајући у виду да је све више негативних медијских садржаја који привлаче пажњу младих, пре свега видео-игрице, акциони филмови, криминалистичке серије, ријалити програми, којима се промовишу друштвено непожељна понашања, може се поставити питање какав утицај такви садржаји могу остварити. Пратећи наведене, особа може усвојити нове обрасце понашања, идентификовати се са моделом и бити склона имитацији виђеног понашања. На тај начин, ствара се интеракција између одређеног садржаја и гледаоца, која бива посредована психолошким факторима. Тако, особе које су изложене насилним садржајима могу и саме постати агресивније у стварном животу. У том контексту, истиче се оправданост испитивања утицаја који медијско насиље може имати на понашање студената.

Присутност насиља у медијима и утицај наведеног намеће потребу за термилошким одређењем како медијског насиља тако и агресивног понашања. Једно од главних питања које се поставља међу ауторима јесте, које садржаје је потребно укључити у одређење медијског насиља. Према Поттеру (Potter, 1999: 69), медијско насиље може се дефинисати као „повреда нечије физичке и емоционалне добробити”. Бавећи се појмовним одређењем медијског насиља, поједини аутори дефинисали су појам безразложно приказивање насиља, подразумевајући под тим „емитовање порука, речи и слика, чији су садржаји или презентација насилни у мери која није оправдана у датом контексту” (Glomazić & Pavićević, 2016: 73). Неки аутори покушали су приказати насиље у медијима кроз разне класификације. Тако је Валковић (2010) указао на неке од могућих подела. Аутор наводи да је могуће

разликовати медијски инсценирано насиље (насиље које је прилагођено и намењено публици) и медијски обрађено насиље (информативни садржаји, репортаже, и сл.). Затим, аутор разликује конкретно, реално насиље и насиље које се приказује на медију. Као посебан вид медијски инсценираног насиља, које данас знатно привлачи пажњу истраживача, издваја се насиље које се приказује у ријалити програмима (Valković, 2010).

Последњих неколико година агресивно понашање, као један од значајних социјалних проблема савременог друштва, постало је веома заступљено као истраживачка тема, па је тако приметно постојање бројних концептуализација овог феномена. Према једној од дефиниција, агресивно понашање се може одредити као било које понашање усмерено ка другој особи, предузето с намером да се та особа повреди (психички или физички) (Aronson, Wilson, & Akert, 2005). Како би постигла задати циљ, особа се најчешће користи разним степенима силе, па се тако под агресивним понашањем могу подразумевати различити поступци, од наговарања, до угњетавања или физичког напада.

Када је реч о валидацији агресивности, поједини аутори утврдили су постојање различитог броја фактора агресивности. Тако Жужул (1989) заступа структуру коју чини пет фактора: Вербална манифестна агресивност (склоност појединца да у провоцирајућим ситуацијама реагује директном вербалном агесијом усмереном ка извору провокације, што у конкретном случају подразумева псовање, викање и претње), Физичка манифестна агресивност (склоност појединца да у провоцирајућим ситуацијама реагује директном физичком агесијом усмереном ка извору провокације, што укључује саплитање, ударање, и сл.), Индиректна агресивност (посредно испољена агесија, усмерена на објекте или особе који нису првобитни циљ агесије), Вербална латентна агресивност (латентна, прикривена тенденција појединца за вербалним нападом на извор провокације), Физичка латентна агресивност (латентна, прикривена тенденција појединца за физичким нападом на извор провокације). Динић, Митровић и Смедеревац (2014) су, пак, утврдили четворофакторску структуру агресивности, која обухвата: Бес (склоност ка учесталом доживљавању и лошој контроли беса), Осветољубивост (склоност ка осветничком подухвату), Доминација (склоност да се намеће властито мишљење и да се покрећу и воде расправе) и Хостилност (непријатељски став према другим људима).

Са појавом медија почео је да се истражује и њихов утицај на гледаоце. Евалуационе студије које се баве испитивањем повезаности медијског насиља и агресивног понашања показале су да насиље у медијима има директан утицај на понашање младих. Нека од истраживања показала су како деца која на телевизији виде више насилног садржаја у већој мери испољавају насилно понашање у периоду детињства и адолесценције (Bilić, 2010; Tosun, 2014; Bushman & Anderson, 2002; Huesmann, Moise-Titus, Podolski, & Eron, 2003). И бројне друге студије су, такође, показале да медији могу допринети агресивној култури, те да постоји повезаност између насиља приказаног у медијима и стварног насиља (Bartholow, Busman, & Sestir, 2006; Savage 2004; Marinović 2013).

Поједина истраживања бавила су се питањем утицаја видео-игрица на агресивно понашање и физиолошку узбуђеност, као и питањем десензитизације услед играња наведених. Дата истраживања показала су како ниво хостилности, агресивности и фрустрације расте након играња видео-игрица, као и да су млади који играју видео-игрице чешће непријатељски расположени (Anderson & Ford 1986; Funk, Flores, Bushman, & Germann, 1999). Да играње насилних видео-игрица повећава физиолошку узбуђеност показало је истраживање које су спровели Џентајл и сарадници (Gentile, Bender, & Anderson, 2017). Истраживање које је имало за циљ да испита утицај играња видео-игрица на десензитизацију на насилне садржаје спровели су Андерсон и сарадници (Anderson, Bushman, & Carnagey, 2006). Налази до којих су аутори дошли показали су да испитаници који су играли насилне видео-игрице приликом приказивања сцена реалног насиља имају спорији рад срца, као и да су мање спремни да помогну жртви. Тезу о десензитизацији потврдила су и друга истраживања (Bartholow, Bushman, & Sestir, 2006; Anderson & Bushman, 2009).

У овом раду жели се испитати да ли су студенти изложени медијском насиљу, као и какви су њихови ставови о утицају истог. Такође, настоји се утврдити структура агресивности на испитаном узорку, те испитати повезаност између изложености медијском насиљу и агресивног понашања.

Метод

Узорак

Истраживање је спроведено на пригодном узорку студената Факултета безбедности. Укупан узорак чинио је 121 испитаник, од чега 71,1% чине особе женског пола, док мушки испитаници чине 28,9% узорка. Старост испитаника се кретала од 19 до 23 године ($AS=20,12$).

Инструменти

Истраживање је спроведено употребом упитника, са петостепеном Ликертовом скалом. За истраживање агресивног понашања коришћен је ревидирани Упитник агресивности (AQ; Buss & Perry, 1992) који мери четири варијабле (бес, хостилност, физичка и вербална агресија). За истраживање медијског насиља конструисана је скала за ову намену. Скала је конструисана тако да покрије две области у складу са циљем истраживања. Прву област чини изложеност испитаника медијском насиљу, док другу област представљају ставови испитаника о утицају медијског насиља. Поузданост скале изложености медијском насиљу износи ($\alpha=.72$), док је поузданост скале утицаја медијског насиља ($\alpha=.85$).

Резултати

Факторска анализа

Факторском анализом резултата добијених на тврдњама Упитника агресивности, методом главних компоненти (са Promax ротацијом и Kaiser нормализацијом), изоловано је три фактора агресивности која објашњавају укупно 45,738% варијанси. Први фактор као најјачи објашњава 24,230%, други фактор 11,783%, а трећи 9,724%. Анализа поузданости, мерена Кронбаховим алфа коефицијентом, показује задовољавајуће поузданости фактора ($\alpha=.813$, $\alpha=.797$, $\alpha=.740$).

Први фактор, *Хостилности*, окупља тврдње које се односе на постојање импулсивности, сумњичавости и неповерења у друге људе, као и осећаја неправде, а у смислу постојања уверења да други људи увек боље прођу у животу (Табела 1).

Табела 1. Засићеност првог фактора – Хостилност

Тврдње упитника	Засићеност
23 Питам се зашто сам понекад тако огорчен у вези неких ствари.	0,728
26 Дешава се да ме изједа љубомора.	0,715
28 Некад осећам да ми се људи смеју иза леђа.	0,714
29 Чини ми се да други људи увек боље прођу у животу.	0,635
22 Понекад изгубим контролу без доброг разлога.	0,635
27 Понекад имам утисак да ми ништа не иде од руке.	0,599
21 Понекад се осећам као да ћу да експлодирам.	0,516
30 Знам да ме „пријатељи” оговарају иза леђа.	0,507

Други фактор, *Физичка агресија*, представља склоност особе да сукобе решава путем претњи и упуштања у физичке обрачуне, као и употребу физичке силе у циљу заштите сопствених права. Такође, овај фактор укључује и осветољубивост (Табела 2).

Табела 2. Засићеност другог фактора – Физичка агресија

Тврдње упитника	Засићеност
44 Чешће се потучем него други људи.	0,817
38 Понекад не могу да се суздржим да неког не ударим.	0,764
43 Неки људи су ме толико изнервирани да смо се потукли.	0,693
39 Претио сам људима које познајем.	0,656
37 Дешавало ми се да се толико разбесним да почнем ра разбијам ствари.	0,652
40 Могу некога да ударим ако ме довољно испровоцира.	0,628
36 Ако је потребно, спреман сам да употребим силу како бих заштитио своја права.	0,608
42 Ако ме неко удари вратим.	0,429

Трећи фактор, *Вербална агресија*, односи се на отворено исказивање беса и неслагања са другим особама, што подразумева склоност ка свађалачком понашању (Табела 3).

Табела 3. Засићеност трећег фактора – Вербална агресија

Тврдње упитника	Засићеност
33 Када ме неко изнервира кажем му све у лице.	0,709
18 Брзо планем, али се и брзо смирим.	0,645
20 Када ме нешто изнервира отворено то показујем.	0,621
32 Када се људи не слажу са мном не могу да се суздржим од расправе.	0,621
31 Када се не слажем са пријатељима отворено им то кажем.	0,607
19 Тешко контролишем своју нарав.	0,489
35 Моји пријатељи кажу да сам склон свађи.	0,364
34 Често сам у ситуацији да се не слажем са другим људима.	0,350

Дескриптивна статистика изолованих фактора

У Табели 4 може се видети да су вредности скала умерено до ниско изражене. Димензија која је остварила највећу просечну вредност јесте Вербална агресија ($AS=3.11$), док је нешто мању просечну вредност остварила Хостилност ($AS=2.81$). Најмању просечну вредност остварила је Физичка агресија ($AS=1.63$).

Табела 4. Дескриптивна статистика фактора

	Min.	Max.	AS
Хостилност	1,00	4,75	2,81
Физичка агресија	1,00	4,00	1,63
Вербална агресија	1,71	4,57	3,11

Изложеност испитаника медијском насиљу

Првим циљем настојало се испитати да ли су студенти изложени медијским садржајима у којима се презентује насиље. У Табели 5 приказане су просечне вредности одговора на тврдње за целокупан узорак. Испитаници процењују као углавном тачну тврдњу која говори о гледању акционих, трилер филмова, и као тачним тврдње које се односе на гледање криминалистичких серија, те често праћење документарних емисија (хроника). Испитаници процењују као више нетачно него тачно да су изложени презентовању насиља у медијским садржајима које прате, те да на телевизији, у серији или филму, прате садржаје у којима се користи непристојан и вулгаран речник и приказује физичко насиље, повређивање других и самоповређивање. Испитаници се не слажу са тврдњом која говори о томе да чешће бирају медијске садржаје који приказују опасно и штетно понашање, него едукативне и забавне садржаје.

Табела 5. Изложеност испитаника медијском насиљу

Тврдње упитника	AS
1. Изложен сам презентовању насиља у медијским садржајима које пратим.	2.78
2. Чешће бирам медијске садржаје који приказују опасно и штетно понашање него едукативне и забавне садржаје.	1.88
3. При одабиру филмова које ћу гледати често бирам акционе, трилер филмове.	3.45
4. При одабиру серија које ћу гледати често бирам криминалистичке серије.	3.89
5. Често пратим документарне емисије (хронике) које се баве извештавањем и реконструкцијом кривичних дела.	3.66
6. На телевизији, у серији или филму, често пратим садржаје у којима се користи непристојан и вулгаран речник (псовке, увреде, итд.).	2.54
7. На телевизији, у серији или филму, често пратим садржаје у којима се приказује физичко насиље, повређивање других и самоповређивање.	2.68

T-тестом утврђена је статистички значајна разлика према полу у погледу изложености медијском насиљу, при чему су мушкарци ти који су изложенији медијском насиљу (3.42) од девојака (2.80).

Ставови о утицају медијског насиља

У даљем тексту биће приказане одређене тврдње које се тичу ставова испитаника о утицају медијског насиља. У Табели 6 приказане су просечне вредности одговора на тврдње за целокупан узорак. Већина испитаника процењује да је имуна на утицај медијског насиља. Са друге стране, испитаници сматрају да медијско насиље негативно утиче на понашање деце, док у мањој мери сматрају да утиче на понашање њихових вршњака. Такође, испитаници оцењују као углавном тачно да медијско насиље утиче на формирање мишљења о томе шта је добро, а шта лоше, јављање агресивних мисли и осећаја, те на опонашање виђеног насилног понашања. Даље, испитаници процењују као углавном тачно да медијско насиље изазива емоционалну узнемиреност, као и да дуготрајно излагање медијском насиљу води ка десензитизацији.

Табела 6. Просечне вредности одговора на тврдње упитника

Тврдње упитника	AS
1. Медијско насиље утиче на формирање мишљења о томе шта је лоше, а шта добро.	3.33
2. Медијско насиље негативно утиче на моје понашање.	1.70
3. Медијско насиље негативно утиче на понашање мојих вршњака.	3.20
4. Медијско насиље негативно утиче на понашање деце.	4.02
5. Медијско насиље подстиче јављање агресивних мисли и осећаја.	3.45
6. Медијско насиље подстиче на опонашање виђеног насилног понашања.	3.61
7. Медијско насиље изазива емоционалну узнемиреност.	3.57
8. Дуготрајно излагање медијском насиљу повећава толеранцију на насиље и смањује спремност за реаговање у циљу спречавања истог.	3.31

Повезаност међу димензијама

Утврђене су статистички значајне повезаности, средњег интензитета, између медијског насиља и агресивног понашања. Наиме, Изложеност медијском насиљу је у позитивној корелацији средњег интензитета са факторима Хостилност ($r=.264$), Физичка агресија ($r=.365$) и Вербална агресија ($r=.387$)

Табела 7. Корелације

	Хостилност	Физичка агресија	Вербална агресија
Изложеност медијском насиљу	.264 ^{**}	.365 ^{**}	.387 ^{**}

Напомена: ^{**} $p < .01$

Дискусија

Резултати бројних истраживања показали су како гледање насилних садржаја у медијима погодује појави агресивног понашања у реалном животу (Bilić, 2010; Tosun, 2014; Bushman & Anderson, 2002; Jevtić & Savić, 2013; Marinović, 2013; Bartholow et al., 2006). Такви налази значајни су за разумевање резултата до којих се дошло овим истраживањем. Наиме, овим истраживањем настојано је испитати повезаност између изложености медијском насиљу и агресивног понашања. Поред тога, истраживањем се настојало испитати да ли студенти прате медијске садржаје у којима се приказује насиље, те испитати њихове ставове о утицају истог и утврдити структуру агресивности на испитаном узорку.

Најпре ће се поћи од приказа добијене структуре агресивности. Досадашњим истраживањима је утврђено постојање различитог броја фактора агресивности. У овом истраживању издвојена су три фактора агресивности која су показала задовољавајуће поузданости: Хостилност, Физичка агресија и Вербална агресија. Оно што добијени модел разликује од модела Баса и Перија (1992), чији је упитник агресивности коришћен за потребе овог истраживања, јесте што издваја три фактора агресивности, те фактор Хостилност и Вербална агресија обједињују ајтеме Басовог и Перијевог фактора Бес.

Добијена структура се делимично поклапа са структуром Динић, Митровић и Смедеревац (2014). Повезаност се остварује између фактора Доминација и Бес и, у добијеном моделу, фактора Вербална агресија. Фактор Физичка агресија, у добијеном моделу, остварује слабију корелацију са фактором Осветољубивост. Такође, фактор Вербална агресија остварује повезаност са фактором Доминација, из петофакторског модела, који се односи на директну вербалну агресију (Gallo & Smith, 1997). Добијени модел се слабо поклапа са петофакторском структуром Жужула (1989).

Пошто је приказана добијена структура агресивности, биће коментарисана изложеност испитаника медијском насиљу. Као што је и претпостављено, студенти су, иако умерено, изложени медијским садржајима у којима се приказује насиље. Дати налаз потврђују и резултати сличних истраживања која се баве питањем изложености испитаника сценама насиља у медијима, те истичу да је већина испитаника, иако не често, изложена приказивању насиља у медијима (Маринковић, 2013). Наиме, резултати овог истраживања су показали да већина испитаника прати документарне емисије, односно хронике, те да при одабиру филмова и серија које ће гледати често бира акционе, трилер филмове и криминалистичке серије. У наведеним садржајима приказују се углавном опасна и штетна понашања, односно сцене насиља, повређивање других, као и бројна криминална понашања, што говори у прилог изложености испитаника медијском насиљу. Управо, уколико узмемо у обзир неке од најпопуларнијих, како холивудских тако и српских филмова, и то оних који су намењени адолесцентима, попут филма "Skyfall" или, пак, филма „Јужни ветар”, можемо приметити да исти обрађују теме везане за свет криминала, обрачуне, сукобе и слично.

Пријемчивост таквих садржаја за младе може бити условљена изузетно реалистичним и стварним приказивањем истих, као и карактеристикама самих гледалаца. У конкретном, како су испитаници студенти, који су још млади, те још увек не теже миру и стабилности, пријемчивост наведених садржаја може бити условљена потребом за одређеним нивоом побуђености и стимулације. Тако се преференција ка новим и интензивним искуствима и потреба за емоционалним узбуђењем, адреналином и ризиком управо може задовољити путем гледања медијских садржаја који приказују „лоше приче”, насилне и „емотивно набијене”. Потреба за изазовима, ризиком и узбуђењем нарочито је изражена код мушкараца, који су, за разлику од девојака,

склонији да задовољење истих траже у наведеним медијским садржајима, те су самим тим у већој мери изложени медијском насиљу, што је показало и ово истраживање. То се поклапа са резултатима студија које доводе у везу пол, агресивност и разлике у садржајима које прате, указујући да су дечаци ти који гледају акционе филмове (Bilić, 2010; Sesar, 2011; Sindik 2012).

Када се посматрају резултати у погледу изложености медијском насиљу, може се приметити одређен степен контрадикторности. Прецизније, поред претходно изнетих налаза у погледу праћења документарних емисија (хроника), акционих, трилер филмова и криминалистичких серија, резултати су показали и да су испитаници у мањој мери оценили да су изложени презентовању насиља у медијским садржајима које прате, те да на телевизији, у серији или филму углавном незнатно прате садржаје у којима се користи непристојан и вулгаран речник и приказује физичко насиље, повређивање других и самоповређивање. Такође, испитаници се не одлучују чешће за опасне и штетне садржаје, него за едукативне и забавне садржаје. Овакви налази не поклапају се у потпуности са претходно изнетим, уколико се доведе у везу чињеница да се управо путем гледања документарних емисија (хроника), акционих, трилер филмова и криминалистичких серија сусрећу са свим претходно наведеним садржајима и бивају изложени презентовању насиља. Међутим, овакви налази не побијају претпоставку о изложености испитаника медијском насиљу, те могу бити резултат потребе испитаника да дају социјално пожељне одговоре, као и недовољне обавештености о концепту медијског насиља.

Резултати овог истраживања показали су како испитаници процењују да медијско насиље највише негативно утиче на понашање деце. Тезу о негативном утицају медијског насиља на понашање деце потврдила су бројна истраживања (Bilić, 2010; Tosun, 2014; Bushman & Anderson, 2002). Наиме, ово је очекиван резултат, уколико имамо у виду да деца, услед неразвијених когнитивних способности, немају могућност разликовања стварности од маште, односно насиља приказаног у медијима и стварног насиља, па су самим тим подложнија утицају наведеног. Тако, приказивање насилног садржаја може водити ка усвајању нових образаца понашања и имитацији виђеног понашања. Често се може видети како се мала деца идентификују са цртаним јунацима или филмским глумцима, опонашајући их у свакодневном животу. Тако се може видети како се дечаци играју „рвања” са својим вршњацима, или, пак, може се узети пример играња „опасних игара”

виђених у филму и сл. С тим у вези, деца и одрасли који су изложени насилним садржајима у медијима могу и сами постати агресивнији у стварном животу.

У прилог претходно наведеном говоре и ставови испитаника да медијско насиље негативно утиче на понашање њихових вршњака, као и да подстиче јављање агресивних мисли и осећаја и опонашање виђеног насилног понашања. Такође, испитаници процењују да медијско насиље утиче на формирање мишљења о томе шта је добро, а шта лоше, изазива емоционалну узбуђеност, као и да дуготрајно излагање насиљу може водити ка десензитизацији. Тезу о десензитизацији потврдила су бројна досадашња истраживања (Myrtek & Scharff, 2000, према Kunczik & Zipfel, 2007; Cline, Croft, & Courier, 1973, према Aronson, Wilson, & Akert, 2005; Anderson & Bushman, 2009), као и тезу о утицају медијског насиља на емоционалну узбуђеност (Gentile et al., 2017).

Такође, резултати овог истраживања показали су да већина испитаника процењује да је имуна на негативан утицај медијског насиља. Дати налаз потврђују резултати сличног истраживања (Kuzmanović, Žunić Cićvarić & Cićvarić, 2019), које показује да су млади имуни на штетне садржаје у медијима и лажне вести. Овакав налаз представља занимљив резултат уколико се узму у обзир претходно наведени ставови испитаника који говоре у прилог вишеструког негативног утицаја медијског насиља. Међутим, ово се може објаснити тиме да ставови испитаника према утицају медијског насиља не морају нужно бити засновани само на личном искуству испитаника у вези са медијским насиљем, већ и искуствима особа из њиховог окружења или подацима изнетим у медијима, било позитивним или негативним, те да се дата знања и искуства могу одразити на доживљај и процену негативних утицаја. Овакав налаз се може објаснити и путем тзв. феномена „учинка треће особе”, према ком особа сматра да медији не утичу негативно на њено понашање, али сматра како остварују утицај на особе из њеног окружења (Eisermann 2001, према Kunczik & Zipfel, 2007).

Резултати овог истраживања показали су да постоји повезаност између медијског насиља и агресивног понашања. Истраживањем су утврђене посебне повезаности између изложености медијском насиљу и Хостилности, као и Физичке и Вербалне агесије. На основу тога може се закључити да особе које су изложене медијском насиљу могу бити физички и вербално агресивније, те непријатељски настројене према другима. Ранија истраживања такође потврђују повезаност

медијског насиља и агресивности (Huesmann et al., 2003; Bartholow et al., 2006; Savage, 2004; Anderson & Ford, 1986; Gentile et al., 2001). Ако се осврне на претходно изнети податак да испитаници често прате документарне емисије (хронике), акционе, трилер филмове и криминалистичке серије, који као крајњи епилог најчешће имају злочин и насиље, ефекти које такви садржаји могу остварити углавном су негативни. Тако особе које су изложене насилним садржајима могу и саме постати агресивније у стварном животу, при чему се та агресивност може манифестовати у виду хостилности, физичке или вербалне агресије.

Најпре ће се поћи од повезаности медијског насиља и Вербалне агресије, која је уједно на испитаном узорку најизраженија. Особе које су изложене насилним садржајима на телевизији, у серији или филму, нарочито оним у којима се јасно приказује директна вербална агресија, те се на провокације и неслагање реагује уласком у свађе, у којој се користе погрдне речи, могу бити склоне да у стварном животу отворено исказују бес и неслагање на идентичан начин. Такође, данас смо сведоци и утицаја који насилне видео-игре могу имати на младе, који управо бес, фрустрацију и раздражљивост насталу током играња истих испољавају кроз вербалну агресију усмерену ка особама из свог окружења. Како су испитаници студенти, популација младих људи која је још увек на прагу одрастања, када је изражен одређен ниво емоционалне нестабилности и склоност ка сталном мењању и прилагођавању многобројним утицајима, па тако и утицају медија, али и друштва у ком се негују негативне вредности и негативан начин комуникације, израженост вербалне агресије може представљати очекиван резултат.

Надаље, изложеност медијском насиљу повезана је са Физичком агресијом. Особе које прате медијске садржаје у којима се приказује физичко насиље и повређивање других, које не бива кажњено, наведено могу посматрати као друштвено прихватљиво средство за решавање сукоба, те тако настојати да сукобе решавају путем претњи и упуштања у туче, као и да своја права заштите употребом физичке силе. Такође, у том случају, особа може бити склона осветољубивости, те на насиље упућено према њој реаговати узвраћањем истог.

Изложеност медијском насиљу је, поред наведеног, повезана и са Хостилношћу. Наиме, особе које у медијима виде више насилног садржаја, при чему се може подразумевати и насиље у видео-играма, у већој мери ће испољавати хостилно, односно непријатељско пона-

шање. То се поклапа са резултатима сличних студија које истичу како ниво хостилности, агресивности и фрустрације расте након играња видео-игрица, као и да су млади који играју исте чешће непријатељски расположени (Anderson & Ford, 1986; Funk, Flores, Bushman, & Germann, 1999). У конкретном, особе које су изложене насилним садржајима могу бити импулсивне и несигурне, као и сумњичаве и неповерљиве у свет и људе око себе, па, самим тим, могу бити непријатељски настројене.

Оно што је потребно имати у виду јесте да је ово истраживање спроведено на мањем пригодном узорку, тако да се резултати не могу генерализовати на целу популацију, те их је потребно испитати неким наредним истраживањима спроведеним на већем узорку и на другој циљној групи. Такође, кроз нека од наредних истраживања могла би се испитати мотивација младих за гледање насилних садржаја (емисија, филмова, серија, итд.), у корелацији са особинама личности.

Закључак

Овим радом настојано је допринети бољем сагледавању и разумевању утицаја који медијско насиље може имати на понашање младих и пружити детаљнији увид у дату проблематику. Тако се истраживањем настојало испитати да ли су студенти изложени медијском насиљу, те какви су њихови ставови о утицају истог. Такође, настојано је испитати повезаност између изложености медијском насиљу и агресивности, која је данас веома распрострањена међу младима. Резултати истраживања потврдили су изложеност испитаника медијском насиљу. Показало се да већина испитаника често прати документарне емисије (хронике), да при одабиру филмова и серија које ће гледати често бира акционе, трилер филмове и криминалистичке серије. С друге стране, показало се да су испитаници у мањој мери оценили да су изложени презентовању насиља у медијским садржајима које прате, те да на телевизији, у серији или филму углавном незнатно прате садржаје у којима се користи непристојан и вулгаран речник и приказује физичко насиље, повређивање других и самоповређивање. Такође, показало се да се испитаници не одлучују чешће за опасне и штетне садржаје, него за едукативне и забавне садржаје.

Када се посматрају ставови испитаника о утицају медијског насиља показало се како испитаници сматрају да су имуни на утицај

медијског насиља, за које процењују да негативно утиче на понашање деце, као и њихових вршњака. Такође, испитаници процењују да медијско насиље подстиче јављање агресивних мисли и осећаја, као и опонашање виђеног насилног понашања, затим да утиче на формирање мишљења о томе шта је добро, а шта лоше, изазива емоционалну узбуђеност, као и да дуготрајно излагање насиљу може водити ка десензитизацији.

На крају, овим истраживањем настојано је испитати повезаност изложености медијском насиљу и агресивног понашања. Употребом упитника који мери агресивност испитана је структура агресивности, те су изолована три фактора агресивности која показују задовољавајуће поузданости: Хостилност, Физичка агесија и Вербална агесија. Затим је испитана повезаност између изложености медијском насиљу и датих фактора. Резултати овог истраживања показали су да постоји повезаност између изложености медијском насиљу и Хостилности, Физичке и Вебалне агесије. У складу са тим, особе које су изложене насилним садржајима могу и саме постати агресивније у стварном животу, при чему се та агресивност манифестује у виду хостилности, физичке или вербалне агесије.

Имајући у виду изнете налазе, може се дати препорука о покретању едукативних програма, односно тренинга медијске писмености, нарочито у току основног или средњег образовања, како би се млади упознали са концептом медијског насиља. На тај начин, млади би стекли одређене медијске компетенције и појачала би се њихова свест о утицају који медијско насиље може имати, а које не мора нужно бити негативно. Наведено би, у крајњем, могло допринети превенцији делинквентног понашања.

Литература

- Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2009). Comfortably numb: Desensitizing effects of violent media on helping others. *Psychological Science*, 20(3), 273–277.
- Anderson, C. A., & Ford, C. M. (1986). Affect of the game player: Short-term effect of highly and mildly aggressive video games. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 12(4), 390–402.
- Anderson, C. A., Bushman, B. J., & Carnagey, N. L. (2006). The effect of video game violence on physiological desensitization to real-life violence. *Journal of Experimental Social Psychology*, 43(3), 489–496.

- Aronson, E., Wilson, T. D., & Akert, R. M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate.
- Bartholow, B. D., Bushman, B. J., & Sestir, M. A. (2006). Chronic violent video game exposure and desensitization to violence: Behavioral and event-related brain potential data. *Journal of Experimental Social Psychology*, 42(4), 532–539.
- Bilić, V. (2010). Povezanosti medijskog nasilja s agresivnim ponašanjem prema vršnjacima. *Odgojne znanosti*, 12(2), 263–281.
- Bushman, B. J., & Anderson, C. A. (2001). Is it time to pull the plug on the hostile versus instrumental aggression dichotomy? *Psychological Review*, 108, 273–279.
- Buss, A. H., & Perry, M. (1992). The Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 452–459.
- Dinić, B., Mitrović, D. i Smederevac, S. (2014). Uпитnik BODH (Bes, Osvetoljubivost, Dominacija, Hostilnost): Novi uпитnik za procenu agresivnosti. *Primenjena psihologija*, 7 (2014), 297–324.
- Funk, J. B., Flores, G., Buchman, D. D., & German, J. N. (1999). Rating electronic games: Violence is in the eye of the beholder. *Youth and Society*, 30(3), 283–312.
- Gallo, L. C., & Smith, T. W. (1997). Construct validation of health-relevant personality traits: Interpersonal circumplex and five-factor model analyses of the aggression questionnaire. *International Journal of Behavioral Medicine*, 5, 129–147.
- Gentile, D. A., Bender, P. K., & Anderson, C. A. (2017). Violent video game effects on salivary cortisol, arousal, and aggressive thoughts in children. *Computers in Human Behavior*, 70, 39–43.
- Glomazić, H., & Pavićević, O. (2016). Mediji i nasilje: Nasilje u medijima ili nasilni mediji. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 35(3), 71–83.
- Huesmann, L. R., Moise-Titus, J., Podolski, C. L., & Eron, L. D. (2003). Longitudinal relations between children's exposure to TV violence and their aggressive and violent behavior in young adulthood: 1977–1992. *Developmental Psychology*, 39(2), 201–221.
- Jevtić, A., & Savić, M. (2013). Povezanost igranja nasilnih video-igrica i vršnjačkog nasilja kod adolescenata u Srbiji. *Psihološka istraživanja*, 16(2), 191–208.
- Kunczik, M., & Zipfel, A. (2007). Mediji i nasilje: aktualno stanje u znanosti. *Medianali*, 1(1), 1–26.

- Kuzmanović, D., Žunić Cicvarić, J., & Cicvarić, R. (2019). Izloženost mladih štetnim sadržajima i lažnim vestima u medijima. Užice: Užički centar za prava deteta. Preuzeto 20.06.2020. sa: <http://ucpd.rs/wp-content/uploads/2019/10/izloenost-dece-i-mladih-tetnim-sadrajima-i-lanim-vestima-u-medijima.pdf>
- Mandarić, V. (2012). Novi mediji i rizično ponašanje dece i mladih. *Bogoslovska smotra*, 82(1), 131–149.
- Marinović, A. (2013). Mediji i pojava agresivnog ponašanja kod maloletnika. *Gradovrh*, 10(10), 233–261.
- Potter, W. J. (1999). On media violence. London: SAGE Publications.
- Savage, J. (2004). Does viewing violent media really cause criminal violence? A methodological review. *Aggression and Violent Behaviour*, 10, 99–128.
- Sesar, K. (2011). Obilježja vršnjačkog nasilja. *Ljetopis socijalnog rada*, 18(3), 497–526.
- Sindik, J. (2012). Kako roditelji percipiraju utjecaj medija na predškolsku djecu? *Medijska istraživanja*, 18(1), 5–32.
- Tosun, N. (2014). The effects of the habits of playing computer games on the aggression levels of student-teachers. *International Journal of Academic Research*, 6(2), 201–214.
- Valković, J. (2010). Oblici i utjecaj televizijskog nasilja. *Nova prisutnost*, 8(1), 67–86.
- Žužul, M. (1989). Agresivno ponašanje: psihologijska analiza. Zagreb: Radna zajednica Republičke konferencije Saveza socijalističke omladine Hrvatske.

MEDIA VIOLENCE AND AGGRESSIVE BEHAVIOR AMONG YOUTH

By Violeta TADIĆ

ABSTRACT

An appropriate sample of 121 subjects, students from the Faculty of Security Studies, examined the students exposure to media violence, their attitudes about the impact of media violence, and connection be-

tween media violence and aggressive behavior. The aggression research was conducted using the Revised Aggression Questionnaire. A survey of exposure to media violence, and an examination of attitudes about the impact of media violence was conducted with questionnaire constructed for this purpose. Factor analysis isolated three factors of aggression: Hostility ($\alpha = .81$), Physical Aggression ($\alpha = .80$), and Verbal Aggression ($\alpha = .74$). The results showed that, although moderately, students are exposed to media content that portrays violence. Students believe that they are immune to the impact of media violence and that media violence adversely affects the behavior of children, and their peers. Also, students estimate that media violence encourages the emergence of aggressive thoughts and feelings, as well imitation of violent behavior seen, and that it influences the formation of opinions about what is good and what is bad, provokes emotional arousal, and leads to desensitization. It was confirmed that there was a connection between exposure to media violence and Hostility ($r = .26$), Physical aggression ($r = .36$), and Verbal aggression ($r = .38$). The results of this research can contribute to better understanding of the impact that media violence can have on youth behavior.

Key words: media violence, aggressive behavior, attitudes, verbal aggression, hostility, physical aggression.

Драгана САВИЋ*

Оригиналан емпиријски рад

Примљено: 20.05.2020.

Прихваћено: 01.07.2020.

МОДЕЛИ ИЗВЕШТАВАЊА ДНЕВНЕ ШТАМПЕ О ЦЕНТРИМА ЗА СОЦИЈАЛНИ РАД**

Процеси сензационализације и таблоидизације у дневној штампи, подстакнути бројним факторима попут оглашавања, власничке структуре медија и утицаја државе, захватају све сегменте извештавања. Социјална заштита је нарочито погођена овим тенденцијама, јер су корисничке групе којима се бави одувек биле у фокусу медијског интересовања. Досадашњи истраживачки напори фокусирали су се у највећој мери на кршења новинарског кодекса приликом извештавања о појединим корисничким групама социјалне заштите. Овај рад се бави односом дневне штампе према центрима за социјални рад, као кључним установама социјалне заштите, кроз идентификовање основних модела извештавања. Класификовање и утврђивање основних карактеристика извештавања о ЦСР доприноси бољем дефинисању уређивачких политика дневних новина, а помаже и професионалцима из социјалне заштите да направе адекватну комуникациону стратегију и поправе слику професије у јавном мњењу.

Кључне речи: дневна штампа, уређивачка политика, центар за социјални рад, модели извештавања

1. Увод

Питање медијског третирања центара за социјални рад у дневној штампи у Србији неопходно је разматрати у контексту суштински

* Мастер студије на Факултету политичких наука, draganas.office@gmail.com

** Студија случаја дневних новина Блиц, Данас, Вечерње новости и Политика у периоду од 1. октобра 2017. до 1. октобра 2018. године.

важних промена које су захватиле како медије тако и систем социјалне заштите, с краја XX и почетком XXI века. Уређивачка политика све више је под утицајем неколико кључних фактора, као што су „(...) политичка и економска ограничења, спречавања кодификације одговорности штампе, доминантно кроз утицаје формалних и неформалних центара моћи, кроз државу, односно њено присуство или одсуство у креирању медијских стратегија, кроз предоминантни утицај оглашивача и издавача и напослетку утицај комерцијалног, односно политичког поља и у оквиру њега служби за односе са јавношћу, па на тај начин и одређено успостављање ПР-а као легитимног модела пословања” (Кљајић, 2106: 9). Осим тога, сама природа организације и менаџмента медија данас тежи таквој подели посла у којој новинар шири квантитативни спектар послова, на рачун квалитетног, истраживачког новинарства, што се врло често „надокнађује” сензационализацијом и непровереним информацијама. „Иако су важне, ипак су у дневном извештавању запостављене информације о позадини неког збивања и односима који га одређују. То показује да дневно извештавање нема ништа са аналитичким новинарством” (Рус Мол & Кершер, 2014: 38).

С друге стране, све до пре неколико година социјална заштита је била у потпуности у надлежности државе, а приватни и цивилни сектор у овом пољу појављују се као равноправни актери тек са Законом о социјалној заштити из 2011. Као и неки други системи под државном јурисдикцијом – недовољно флексибилна и у значајној мери затворена ка јавности – социјална заштита није препознала значај комуникације и размене информација у ери свеопште медијатизације. Ако притом имамо у виду да је социјална заштита усмерена ка угроженим корисничким групама, као таква је *a priori* „лак плен” таблоидног новинарства. Последично, систем социјалне заштите најчешће долази под перо новинара у моментима када је делом нарушен или нефункционалан. То практично значи да се медијска истраживања у највећој мери баве начином извештавања о социјалној заштити у корелацији са истраживачки „атрактивнијим” питањима новинарског сензационализма, кршења кодекса, породичног насиља, дечијих права и сл. Оваква ситуација може имати за последицу и другу крајност, јер намеће „уверење” да се медији баве искључиво таблоидизацијом система социјалне заштите, што свакако не одговара стварности.

Имајући то у виду, аутор жели да покаже у којој мери и на који начин центри за социјални рад улазе у фокус дневне штампе у Србији

и каква слика о њима се шаље публици. Центри за социјални рад су изабрани као адекватан „лакмус папир“ за анализу медијског извештавања о систему социјалне заштите, јер „(...) представљају базичну стручно-институционалну нит социјалне заштите“ (Крговић, 2011: 251). Осим тога, летимичан преглед нормативног оквира довољан је да створи слику о комплексној делатности ЦСР. „Са изузетком земаља бивше СФРЈ, у Европи не постоје сличне локалне службе које у свој делокруг рада инкорпорирају овако широк спектар послова“ (Бркић, 2013: 47). Управо та сложеност представља „плодно тло“ за разноликост новинарских интерпретација. „Од тога се, без сумње, прави добар наслов. Али, тиме се у штампи клевета наша професија, приказује као неправедна и беспомоћна, што потпомаже доминантни наратив о социјалном раду као злокобној продуженој руци државе (...).”¹

Иако се чини да би степен незадовољства требало да произведе нову стратегију деловања, социјална заштита остаје пасивна и ћутљива у улози жртве, док медији реконструишу реалност без довољно информација и стручних саговорника. Магловите оптужбе које новинари и социјални радници размењују у јавном простору само јачају интензитет узајамног неразумевања. Овим радом аутор жели да да скромни допринос решавању проблема и то полазећи од одговора на прво питање – како, заправо, штампа извештава о центрима за социјални рад?

2. Методологија

Предмет рада представља анализа извештавања одабране дневне штампе у Србији о центрима за социјални рад у периоду од 1.10.2017. до 1.10.2018. Истраживачки узорак обезбеђен је од сертификоване clipping компаније², а садржи све објаве у новинама Блиц, Данас, Вечерње новости и Политика (и њиховим додацима) које су објављене у назначеном периоду и садрже кључну реч „центар за социјални рад“ (укупно 307 објава). Изабрани су референтни и утицајни дневни листови са вишедеценијским континуитетом и искуством у раду, који се

¹ „Искривљен поглед на социјални рад у медијима је непоштен – и опасан“, доступно на: <https://www.theguardian.com/social-care-network/social-life-blog/2018/may/16/media-social-work-press-state-children>, приступљено 23. новембра, 2018.

² Press clipping је урадила сертификована компанија Klipping d.o.o, <https://www.klipping.rs/>

обраћају значајној, али разноликој читалачкој публици. Осим тога, аутор се определио за новине са различитим уређивачким политикама, власничком структуром и односом према професионалним и етичким стандардима. Текстови су разврстани у две групе: прву (већу) групу чине текстови који нису ушли у даљи процес истраживања, с обзиром на то да се ЦСР само периферно спомиње или фигурира као пасивни актер без суштинске важности за тему текста; у другој групи ЦСР је идентификован као битан актер који игра активну улогу и овај корпус даље је испитан методом анализе садржаја.

Анализа садржаја обухватила је 113 јединица, односно новинских текстова. Аутор је формирао кодну листу која садржи 10 варијабли: име новине, датум објављивања текста, рубрика, жанр, да ли је текст на насловној страни, карактеристике наслова текста, конотација повода за текст, конотација ЦСР, да ли је контактиран неко из ЦСР и доминантна корисничка група социјалне заштите (Корисници социјалне заштите који доспевају у новине – овде се првенствено мисли на „црну хронику” – обично су са вишеструким проблемима, нарочито ако је реч о читавим породицама. Ти текстови често садрже и историју случаја, која укључује претходно деловање ЦСР. Ова варијабла се односи на једну, доминантну корисничку групу везану за конкретно, у датом моменту актуелно деловање ЦСР које је изричито наведено. Категорије, тј. корисничке групе, преузете су из члана 41. Закона о социјалној заштити³). Питање доминантне делатности ЦСР није истражено методом квантитативне анализе садржаја, већ о њему закључујемо на основу корисничких група, тј. социјалних потреба на које ЦСР одговара својом делатношћу, као и квалитативном анализом текста.

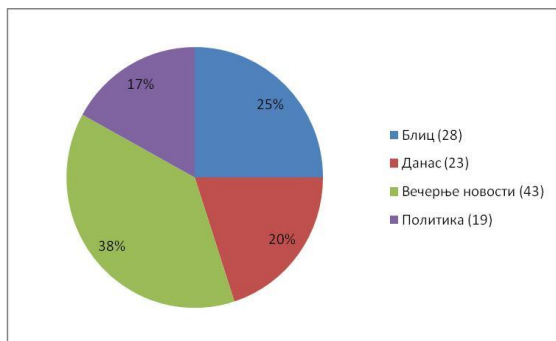
У обради података коришћен је SPSS софтвер (Statistical Package for the Social Sciences).

3. Резултати истраживања

Анализа садржаја обухватила је 113 текстова: 28 текстова у Блицу, 23 у Данасу, 43 у Вечерњим новостима и 19 у Политици (Графикон 1).

³Члан 41. став 2. Закона о социјалној заштити.

Графикон 1. Број анализираних текстова у дневним новинама (наведен у заграда, поред имена новине) и у % у укупном узорку, 1.10.2017–1.10.2018.

Текстови су забележени у 11 различитих рубрика (Табела 1), од чега је 73,5% текстова у рубрикама Хроника (29%), Остало (26,5%) и Друштво (18%). Евидентно је да је значајан број текстова сврстан у рубрику Остало, иако би се по свом садржају могли сврстати у Хронику, Политику или Друштво. Разлог за овакво опредељење уредничке политике јесте, пре свега, у фактору актуелности. Наиме, углавном је реч о објавама које представљају наставак или епилог ранијих догађаја, док се странице одговарајућих рубрика попуњавају најактуелнијим вестима. Осим тога, може се говорити и о одређеном степену централизованости и недовољној фокусираности штампе на рубрике које су регионалног или локалног карактера: Браничево, Нови Сад, Региони и Војводина имају укупно 10 текстова. Овакав исход је очекиван када се има у виду да су у питању новине које се дистрибуирају на територији целе Србије.⁴

⁴ Имајући у виду да је ЦСР установа локалног карактера и значаја, питање гашења и неуспеле приватизације локалних медија још више добија на важности. Локални медији много боље познају прилике у социјалној заштити на нивоу општине и детаљније извештавају о томе, чиме се надомешћује недостатак простора или заинтересованости у националним медијима.

Табела 1. Број текстова у дневним новинама, по рубрикама, 1.10.2017–1.10.2018, у %

Рубрика	Име новине						Укупно	%
	Блиц	Данас	Вечерње новости	Политика	Укупно	%		
Хроника	16	1	14	2	33	29.2		
Друштво	7	2	2	9	20	17.7		
Остало	4	16	9	1	30	26.5		
Србија	0	0	4	4	8	7.1		
Београд	1	2	2	2	7	6.2		
Војводина	0	0	5	0	5	4.4		
Репортаже	0	0	4	0	4	3.5		
Бранчево	0	2	0	0	2	1.8		
Нови Сад	0	0	2	0	2	1.8		
Тема недеље	0	0	0	1	1	0.9		
Региони	0	0	1	0	1	0.9		
Укупно	28	23	43	19	113	100.0		

Када су у питању жанрови анализираних текстова (Табела 2), доминирају фактографски облици извештавања (извештај и вест) са 80%. Више од половине анализираних текстова писано је у форми извештаја (64 текста). Оно што је од суштинске важности јесте недостатак истинских интерпретаторских и коментаторских форми у свим анализираним новинама. „Изразита доминација фактографских врста у новинама значи да новинари своју улогу виде у преношењу информација, а не у анализирању и тумачењу стварности” (Хрњић Кудузовић, 2017: 68).

Табела 2. Број текстова по жанровима,
1.10.2017–1.10.2018, у %

Жанр текста	Број текстова	%
Извештај	64	56.6%
Вест	27	23.9%
Чланак	10	8.8%
Репортажа	6	5.3%
Интервју	5	4.4%
Коментаторске форме	1	0.9%
Укупно	113	100%

Од 113 анализираних текстова, 18 (15.9%) је било на насловној страни новина. Сензационализам у наслову текста забележен је у 31% случајева, односно у 35 текстова (Табела 3), од којих је свега 6 било на насловној страни. Овај податак може деловати противуречан налазима бројних медијских истраживања о масовној употреби сензационализма у дневној штампи. Ипак, треба имати у виду да балансираност наслова не значи и балансираност текста. Осим тога, удео од 31%

сензационалистичких наслова релевантан је за посматрање узорка у целини, али се не може исправно тумачити без података о заступљености тих наслова у појединачним новинама.

Табела 3. Карактеристике наслова текста,
1.10.2017–1.10.2018, у %

Наслов текста	Број текстова	%
Сензационалистички	35	31%
Избалансиран	78	69%

У 68% случајева (77 текстова) повод за текст је негативан догађај. Напомињемо да „негативан догађај” има различиту „тежину” у различитим новинама: у Блицу је то злочин, у Политици чињеница да се касни са доношењем закона. Осим тога, као негативан догађај означен је и условно речено „успешан” епилог негативног догађаја (нпр. Осуђена је особа која је починила злочин), с обзиром на то да у позадини догађаја стоји суштински негативан чин. Само 28% текстова подстакнуто је позитивним догађајима, од којих је највећи број идентификован као вест. У пракси је често реч о псеудо-догађајима: саопштењима о реализацији неког пројекта или о донираним средствима, тј. о политичком маркетингу или промоцији других актера (компанија и сл) (Табела 4).

Табела 4. Конотација повода за текст,
1.10.2017–1.10.2018, у %

Повод за текст	Број текстова	%
Негативан догађај	77	68.1
Позитиван догађај	31	27.4
Неутралан догађај	5	4.4

ЦСР је приказан као позитиван/негативан у подједнаком броју текстова (35). У 43 текста ЦСР је неутралан. Дакле, само у 31% случајева ЦСР има негативну конотацију (Табела 5). Ако ограничимо анализу на текстове који имају као повод негативан догађај, занимљиво је да је у 57% случајева ЦСР приказан као позитиван или неутралан актер. Ови налази су врло значајни и показују да слика ЦСР – ако посматрамо узорак као целину – није негативна.

Табела 5. Конотација центра за социјални рад,
1.10.2017–1.10.2018, у %

Конотација ЦСР	Број текстова	%
Негативан	35	31
Позитиван	35	31
Неутралан	43	38

Евидентирано је 11 корисничких група социјалне заштите (Табела 6). С обзиром на то да су у свега 2 текста евидентирани пунолетни корисници узраста од 18 до 26 година (млади), корисничке групе су представљене у старосним категоријама „деца” и „пунолетни (одрасли и старији)”. Корисничка група која је препозната као доминантна у највећем броју текстова су пунолетна лица која имају потребу са домским смештајем или неке друге социјалне потребе (28). Ту спадају и потребе корисника за разним облицима материјалних давања (новчана социјална помоћ, једнократна новчана помоћ и сл) и они су евидентирани у 22 од 28 текстова где је ова група доминантна. Деца жртве насиља и занемаривања, или у ризику да буду жртве евидентирана су у 21-ом случају. Деца чији се родитељи споре око начина вршења родитељског права су доминантна група у 12 текстова. У групи пунолетних лица која су у ризику или су жртва насиља и занемаривања жене жртве насиља чине 8 од 9 евидентираних. Треба напоменути да се у скоро свим објавама које се тичу спорења родитеља око вршења родитељског права појављује и контекст насиља над женама. Ипак, деловање ЦСР је у овим текстовима првенствено везано за заштиту детета, тако да су деца евидентирана као доминантна корисничка група.

Табела 6. Доминантна корисничка група ЦСР, 1.10.2017–1.10.2018, у %

Доминантна корисничка група	Број текстова	%
Пунолетно лице које има потребе за домским смештајем и друге потребе за коришћењем социјалне заштите	28	24.8
Дете у ризику да буде или јесте жртва занемаривања и насиља	21	18.6
Дете чији се родитељи споре око начина вршења родитељског права	12	10.6
Дете без родитељског старања или у ризику од губитка родитељског старања	10	8.8
Није дефинисано	10	8.8
Дете чији родитељ или старатељ није у стању да се о њему стара без подршке система социјалне заштите	9	8
Пунолетно лице у ризику да буде или јесте жртва (само)занемаривања и/или насиља	9	8
Дете у сукобу са родитељима, старатељем и заједницом	7	6.2
Пунолетно лице које има телесне, интелектуалне, сензорне или менталне тешкоће	3	2.7
Пунолетно лице које се суочава с тешкоћама због поремећених односа у породици, зависности од опојних средстава или због других облика друштвено неприхватљивог понашања и других узрока	3	2.7
Дете које има сметње у развоју	1	0.9
Укупно	113	100.0

У 42% случаја ЦСР није контактиран, или то није експлицитно наведено (Табела 7). Свакако да улога коју ЦСР „игра” у појединим текстовима не представља довољно значајан фактор да би било за очекивати контактирање представника ове установе. Такође, анонимни извори за које би се имплицитно могло закључити да говоре у име ЦСР нису узети у обзир, с обзиром на неретку злоупотребу института „неименованог извора” од стране новинара, како би се тексту дала лажна веродостојност и ексклузивност у недостатку одговарајућих саговорника. Од 58% случајева када је ЦСР контактиран, само у 4% нису дали изјаву, али треба имати на уму да се изјаве крећу од опсежних и стручних коментара на актуелну ситуацију, до крајње штурих и формалних изјава садржаних у једној реченици.

Табела 7. Број текстова у којима је ЦСР контактиран ради давања изјаве, 1.10.2017–1.10.2018, у %

Да ли је контактиран неко из ЦСР	Број текстова	%
Не	47	41.6
Да, дали су изјаву	62	54.9
Да, али нису дали изјаву	4	3.5

4. Модел извештавања о центрима за социјални рад

На основу анализираног узорка и представљених резултата, аутор је идентификовао четири доминантна модела извештавања о центрима за социјални рад у дневној штампи:

1. Критички (*case-focused*): За овај модел карактеристична је усредсређеност на догађаје, појединачне случајеве, обично из домена „крне хронике”. Доминантан повод за извештавање је негативан догађај (убиство, насиље и сл), а у средишту пажње су корисничке групе СЗ за које се претпоставља да ће произвести највећу реакцију читалаца, као што су деца и жене жртве насиља, деца без родитељског старања и сл. Текстови су у форми извештаја, а појављују се и репортажни елементи који изазивају емоције, појачавају динамику догађаја и приближавају новинарску причу узбудљивом филмском наративу. Сензационалистички наслови често садрже неосноване оптужбе или

непроверене информације, као и „ексклузивне” детаље злочина и изјаве очевидаца. Често се извештава у наставцима, прати се „прича” до њеног епилога, мада то углавном важи за „највеће случајеве” који су узбуркали јавност. Циљ новинара је да открије све умешане актере и да расветли њихову улогу у конкретном случају, а не да се бави проблемом на генералном нивоу. Дакле, фокус је на томе да ли ЦСР функционише, да ли је добро одиграо своју улогу и испоштовао прописане процедуре у датим околностима. Добра страна овог модела извештавања је јак истраживачки мотив новинара, као и тежња да се укаже на пропусте у систему и да се позове на одговорност. Лоша страна произлази из тежње да се разреши конкретан случај: заборавља се на корен проблема, а изношење различитих недоказаних претпоставки утиче на погрешно формирање јавног мњења и стварање панике.

2. Сензационалистички (*human-focused*): У средишту овог модела извештавања су животне приче људи, врло често породица, или друге теме прикладне за лирски наратив (нпр. репортажа о селу у коме живи доста хранитељских породица и сл). Иако се текст донекле бави и суштином проблема, нагласак је на конкретним људским судбинама. Циљ је да се придобије читалац и да се изазову његове емоције (емпатија за сиромашну децу или самохрану мајку, гнев према систему који се оглушује о вапаје човека у невољи и сл), а понекад је то и позив на акцију (нпр. прикупљање помоћи). Улога ЦСР се више оцењује у вредносном смислу (од „добре виле”, која помаже људима, до „зле вештице”, која се труди да им на све начине загорча живот), него што се неутрално процењује његово функционисање. Заправо, употреба вредносних категорија и емоционални набој замагљују разлику између исправности деловања ЦСР и преиспитивања прописаних процедура у социјалној заштити, па се ЦСР појављује као кривац „зато што је поштовао прописе”. Позитивна страна овог модела је у скретању пажње читалаца са апстрактног система на конкретне учинке и последице које систем производи у животима људи. У овоме лежи и потенцијал да се публици приближи деловање ЦСР, ојача поверење у његов рад, али и да се јавност мотивише на акцију (нпр. на усвајање деце, помагање сиромашнима и сл). С друге стране, сензационалистички стил и лирски набој чине да читалац реагује више емотивно него здраворазумски, што утиче на некритичко сагледавање деловања ЦСР – као крајње доброг/лошег. Овако екстремна перцепција производи у оба случаја негативне последице: нереална очекивања или потпуно неповерење у ЦСР.

3. Инструментални (*policy-focused*⁵ 50) – У оквиру овог модела извештавања ЦСР је само инструмент политичких (и других) актера, преко кога они реализују своје циљеве. Било да је реч о политичкој партији, компанији или локалној самоуправи, ЦСР је пасивизиран и служи као канал за промовисање или деловање других актера. Делатност ЦСР сама по себи није важна, већ је (зло)употребљена зарад остваривања циљева који нису примарно у домену социјалне заштите: сакупљање политичких поена, промовисање приватних компанија или физичких лица и сл. Гледано из перспективе овог модела, примарна функција ЦСР није социјална заштита, тј. социјална заштита је само једна од бројних политика у чијој реализацији ЦСР учествује. Доминантан жанр је извештај или вест. Позитивни ефекти овог модела огледају се у заговарачком потенцијалу, јер он подстиче и друге актере на акцију, донације и друге видове друштвено одговорног деловања и укључивања у проблеме социјалне заштите. Осим тога, оваквим извештавањем сугерише се свеобухватнија перцепција центра за социјални рад: иако превасходно оријентисан на деловање у социјалној заштити, ЦСР има ширу друштвену функцију и потенцијал повезивања са осталим друштвеним актерима и подсистемима. У негативној варијанти овог модела ствара се слика о ЦСР као пасивној установи која не обавља своју примарну функцију, или, ако је обавља, не чини то зарад циљева социјалне заштите.

4. Интерпретативни (*problem-focused*) – Овај модел је најређи у дневној штампи, а истовремено најпожељнији из перспективе ЦСР. Он укључује поједине елементе других модела извештавања: тражи се повод у актуелном догађају, позива се на одговорност, не занемарују се људске судбине и сл. Оно што је *differentia specifica* интерпретативног модела јесте да се новинар не зауставља на актуелном поводу и појединачном случају, већ трага за суштином и узроцима проблема. Штавише, повод за писање не мора да буде актуелан догађај, већ производ добро обављеног истраживачког посла новинара, који прати и препознаје значајне теме пре него их читалац „осети на својој кожи”. Текст садржи прогнозе о даљем развоју ситуације, као и потенцијална решења са њиховим добрим и лошим странама. Форма у којој се извештава је чланак, а понекад и добро осмишљен интервју са неколико

⁵ Аутор користи термин *policy* у смислу планске активности одређене групе (политичке, пословне...) усмерене на реализацију дефинисаног циља (видети: <https://dictionary.cambridge.org/fr/grammaire/grammaire-britannique/politics-political-politician-or-policy>)

саговорника, или репортажа. ЦСР је један од актера чије се деловање преиспитује у контексту проблематике о којој се извештава. Новинар информише о поступању ЦСР, али се позива и на нормативне окви-ре, компаративну праксу, мишљења стручњака из других области и сл. Позитивни ефекти овог модела су у тачном, потпуном и објектив-ном информисању о улози и функционисању ЦСР. Новинарска при-ча нема циљ сама по себи, тако да су сензационализам и свака врста нагађања искључени. Деловање и „(не)моћ” ЦСР се демистификују и свде на праву меру, а читалац се упознаје са процедурама и функ-цијама ЦСР и у стању је да критички промишља о његовим добрим и лошим странама. С друге стране, овај начин извештавања је најза-хтевнији у смислу потребног времена и ресурса, тако да може да има за последицу стављање акцента на специфичан проблем, док су оста-ле теме социјалне заштите „на чекању”.

5. Закључна разматрања

Наведена четири модела извештавања (критички, сензационали-стички, инструментални и интерпретативни) представљају веберов-ске идеалне конструкције. Посматрано у пракси, ови идеални типо-ви су заступљени у свим анализираним новинама, али у различитим пропорцијама:

1. Блиц се доминантно користи критичким и сензационалистич-ким моделом извештавања, што је у складу са њиховим виђењем соп-ствене улоге у откривању „пукотина” у систему и заштити рањивих гру-па. Овај лист се интересује за ЦСР као за актера негативних догађаја који пуне „дрну хронику”. Доминација негативних повода, сензацио-нализам у наслову и провоцирање емоција, праћење „великих прича” (убиство у ЦСР Раковица) и преиспитивање одговорности актера, па и центра за социјални рад, присутни су у готово свим текстовима.

2. Данас је првенствено политички оријентисан лист, а о центру за социјални рад извештава из перспективе његове шире друштвене улоге и посматрајући га у корелацији са различитим актерима. До-минантан модел извештавања је инструментални, па је ЦСР „видљив” углавном као канал за промовисање политичких и других интереса (случај београдских избора 2018⁶). О томе сведочи и податак да у

⁶ Аутор мисли на полемику око начина доделе ЈНП, пример текста доступан на <https://www.danas.rs/politika/sns-preko-centra-za-socijalni-rad-kupovao-glasove/>

знатном броју текстова нема дефинисане корисничке групе, тј. текст се суштински не бави центром као установом социјалне заштите. У мањој мери присутни су критички и интерпретативни модел, али је евидентан потенцијал за ову врсту извештавања.

3. Вечерње новости највише и најразличитије извештавају о ЦСР, ако имамо у виду број текстова, рубрике у којима се текстови појављују, као и делатност ЦСР која је у фокусу. Ова разноликост се огледа и у начину извештавања. Запажено је присуство сва четири модела извештавања, а као нешто заступљенији издвајају се сензационалистички и критички модел. Новости преносе „топле људске приче“, али се баве и „тамном страном“ социјалне заштите. Интерпретативни приступ коришћен је за обраду појединих тема попут хранитељства и наговештен је наднасловом „Новости истражују“.

4. Политика се у знатној мери приближила интерпретативном делу, нарочито текстовима који се баве проблемом домског смештаја одраслих и старијих. ЦСР је један од актера у решавању проблема, а нагласак је на функцијама и процедурама релевантним за истраживању тему. Када не достиже ниво интерпретације, Политика се „заставља“ на нивоу пружања основних информација, без сензационалистичких нагађања. Ипак, број анализираних текстова је најмањи, а делатност ЦСР о којој извештава прилично лимитирана и прилагођена само једном делу читалачке публике.

Различита је и делатност ЦСР која привлачи пажњу анализираних новина. У Блицу је доминантна заштита деце од насиља занемаривања, као и заштита деце у споровима у вршењу родитељског права. Новости се такође баве заштитом деце од насиља и занемаривања, али и питањима попут материјалних давања и хранитељства. Једнократна новчана помоћ је главна преокупација Данаса, опет због политичке димензије извештавања (београдски избори 2018). Политика највише извештава о донацијама компанија и активностима које имају за циљ унапређење капацитета ЦСР. Осим тога, домски смештај за одрасле и старе је актуелна тема у овом листу.

У дневној штампи преовлађује неутралан однос према центру за социјални рад, иако поводи за извештавање имају доминантно негативну конотацију. Заступљеност негативног повода варира од готово стопроцентне у Блицу, до нешто више од 50% у Политици. Ако посматрамо појединачне резултате, у Политици и Новостима ЦСР је у подједнаком броју текстова позитиван или неутралан актер, док су негативне конотације мање заступљене. Иако је у највећем броју текстова

ЦСР приказан као неутралан, Блиц има најмањи број објава са афирмативном конотацијом ЦСР (свега 3). Једино је у Данасу доминантна негативна слика ЦСР (скоро 50% текста).

Ако покушамо да сумирамо налазе, чини се да је борба за слику о професији новинара/ социјалних радника важнија него веродостојност те слике. „Све осетнијим величањем значаја јавног мњења тржиште је у медије увело владавину мноштва мишљења чија је логична последица релативизам у којем све постаје вредно, што значи да насплетку више ништа не вреди” (Бал, 1997: 13). Борећи се за наклоност читаоца/корисника/гласача/јавности, дошли смо до тачке где је питање „шта је истина?” мање важно од тога „ко има ауторитет да је изговори?” Ипак, аутор рада сматра да је направио бар један корак у смањењу дистанце која постоји између штампе и социјалне заштите, тј. центара за социјални рад као њених најважнијих актера. Слика о центрима је преовлађујуће позитивна или неутрална, али је контекст у коме се она рађа лош. Чини се да је право време да социјална заштита подсети медије, али и саму себе, на добре и лепе стране ове племените професије. „Важно је да професија разуме и има свест о начину на који су социјални рад и социјални радници представљени „у медијима” и „од стране медија”, те да има алате за испитивање ових перцепција и оспоравање аргумената „здравог разума” који уредници новина и емисија користе када се баве социјалним проблемима, њиховим узроцима и исправљањем” (Westwood, 2013: 138). „Међутим, из медијске перспективе, мало је писано о томе шта социјални радници могу да понуде новинарима. Ово је кључно подручје за даља истраживања” (Stanfield & Beddoe, 2013: 47).

С друге стране, нема сумње да је суштина новинарске професије садржана у истраживачким напорима да се обзнани друштвено неодговорно понашање и позове на одговорност актера. „Истовремено, медији треба да подстичу и солидарност међу људима, указују на примере из свакодневног живота, укажу на хуманост и пруже реалну наду” (Валић Недељковић & Клеут, 2012: 9). „Њихов задатак је да послушају и посматрају и да, неодвојиво од тога, обављају функцију релеја и комуникације. Сходно томе, припада им функција друштвене и политичке критике. Њихова критика не проистиче из сопствене иницијативе; они, без сумње, нису ни квалификовани ни овлашћени за бављење критиком. Њихова критика проистиче из конфронтације дискурса и чињеница, из успостављања дијалога између оних који се сукобљавају или једни друге игноришу, као и из личне способности да

обелодане и истакну чињенице, ситуације и излагања који се не морају допасти носиоцима моћи и ауторитета” (Бал, 1997: 134).

Литература

- Бал, Ф. (1997). *Моћ медија*. Београд: Клио.
- Богданић, А. (2011). *Једна концептуализација уређивачке политике у масовним медијима*. Преузето 15. маја 2018, <http://medijska-slika.org/wp-content/uploads/2014/05/JednaKonceptualizacija-ZiP-IV-I-2011.pdf>
- Бркић, М. (2013). „Карактеристике система социјалне заштите у Србији и Европи”. *Социјална политика*, број 1/2013, год. 48, 33–51.
- Валић Недељковић, Д. и Клеут, Ј. (2012). *Представљање сиромаштва у традиционалним и новим медијима*. Нови Сад: Филозофски факултет. Преузето 20. јуна 2019, <http://odsek.medijkestudije.org/wp-content/uploads/2011/03/Predstavljanje-siromaštva-u-tradicionalnim-i-novim-medijima.pdf>
- Закон о социјалној заштити* („Сл. гласник РС”, бр. 24/2011).
- Јанковић, Б., Срдић, М. и Баћановић, В. (2016). *Медији, род и извештавање у ванредним ситуацијама*. Београд: Мисија ОЕБС-а у Србији.
- Јовановић, Ј. (2014). *Водич за извештавање о социјално угроженом становништву*. Београд: Независно удружење новинара Србије.
- Кљајић, В. (2016). *Новинарске документарне форме у штампи*. Београд: Чигоја штампа.
- Кљајић, В. и Доневић, С. (2013). *Наративности као глобални тренд новинарских документарних форми*. Култура бр. 138, 388–406. Преузето 3. марта 2018, <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0023-5164/2013/0023-51641338388K.pdf>
- Крговић, Т. (2011). *Прилози историји социјалне политике и социјалног рада у Србији*. Београд: Геронтолошко друштво Србије
- Крговић, Т. и Миловановић, М. (2003). *Центри за социјални рад: настанак, пракса, перспективе*. Београд: Удружење стручних радника социјалне заштите Републике Србије и Факултет политичких наука.
- Манић, Љ. и Симеуновић Бајић, Н. (2016). *Јавност, старији људи и медији*. Београд: Факултет за културу и медије Универзитета „Дон

- Незбит” и Геронтолошко друштво Србије. Преузето 4. марта 2019, <http://gds.org.rs/wp-content/uploads/2017/08/Javnost-stariji-ljudi-i-mediji-final.pdf>
- Правилник о организацији, нормативима и стандардима рада центара за социјални рад (Сл. гласник РС, бр. 59/2008, 37/2010, 39/2011 – др. правилник, 1/2012 – др. правилник и 51/2019).
- Рус-Мол, Ш. и Загорац Кершер, А. (2014). *Новинарство*. Београд: Клио.
- Станковић, Љ. (уред.) (2011). *Солидарности – стола века центара за социјални рад у Крагујевцу*. Крагујевац: Центар за социјални рад „Солидарност”.
- Стојковић, М., Малетић, Б., Кучера, В., Огњанов, Г., Љубичић, Д., Матић, М. и Пејчић, П. (2018). *Права мера медија: Разноврсности, квалитети и дослушаности погашака о медијима у Србији*. Београд: Асоцијација медија. Преузето 1. новембра, 2018, <http://asmedi.org/blog/2018/04/18/prava-mera-medija-3/>
- Хрњић Кудузовић, З. (2017). Улога елитних извора у извјештавању о мигрантској кризи у дневним новинама Ослобођење, Јутарњи лист и Политика. У: *Медији, новинарство и људска права: Зборник радова 7. регионалне знанствене конференције 'Вјеродостојности медија – Новинарство и људска права'*. (57–72). Загреб: Факултет политичких знаности Свеучилишта у Загребу и Hanns-Seidel-Stiftung.
- Stanfield, D. & Beddoe, L. (2013). *Social work and the media: A collaborative challenge*. Aotearoa New Zealand Social Work. 25. 41–51. 10.11157/anzswj-vol25iss4id62. преузето са: https://www.researchgate.net/publication/262728703_Social_work_and_the_media_A_collaborative_challenge
- Shearer, E. (2018). *Social media outpaces print newspapers in the U.S. as a news source*. Доступно на: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/12/10/social-media-outpaces-print-newspapers-in-the-u-s-as-a-news-source/>
- Westwood, J. (2013). *Media and Social Work*. In book: *Key Concepts in Social Work Practice*, Edition: 1st, Publisher: Sage, Editors: Worsley A, Mann T, Olsen A., Mason-Whitehead E, pp. 137–141.

Електронски извори

Искривљен поглед на социјални рад у медијима је невоштен – и ојасан, доступно на: <https://www.theguardian.com/social-care-network/social-life-blog/2018/may/16/media-social-work-press-state-children>, приступљено 23. новембра 2018.

„Зашто социјални радници не могу да поделе успешне приче са медијима?“, доступно на: <https://www.theguardian.com/social-care-network/social-life-blog/2017/oct/03/why-cant-social-workers-share-success-stories-media>, приступљено 11. фебруара 2019.

Однос медија у Србији према дискриминацији (2018), доступно на: <http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2018/11/Odnos-medija-u-Srbiji-prema-diskriminaciji.pdf>, приступљено 4. марта 2019.

<https://www.blic.rs/>

<https://www.danas.rs/>

<http://www.novosti.rs/>

<http://www.politika.rs/>

<https://www.cenzolovka.rs/>

<https://serbia.mom-rsf.org/rs/>

<https://www.nedeljnik.rs/>

<https://www.raskrikavanje.rs/>

<https://www.paragraf.rs/>

<https://www.nytimes.com/>

<http://guardian.co.uk/>

<http://www.nuns.rs/>

<https://www.journalism.org/>

http://www.rtv.rs/sr_lat/

<https://www.pewresearch.org/>

<http://www.rts.rs/>

DAILY PRESS REPORTING MODELS ON SOCIAL WORK CENTERS

By Dragana SAVIĆ

ABSTRACT

The processes of sensationalization and tabloidization in the daily press, driven by a number of factors such as advertising, media ownership and state influence, are affecting all segments of reporting. Social protection is particularly affected by these tendencies, as vulnerable groups have always been in the focus of media interest. So far, research efforts have focused largely on breaches of the Journalists' Code of Ethics, in the context of reporting on social protection groups. This paper deals with the relation of the daily press to centers for social work, as key social protection institutions, through the identification of basic reporting models. Classifying and defining the basic features of CSR reporting contributes to better defining the editorial policies, but also helps social care professionals to create an adequate communication strategy and improve the image of the profession in public opinion.

Key words: daily press, editorial policy, center for social work, reporting models.

УПУТСТВО АУТОРИМА

Социјална мисао је научни часопис који објављује прегледне и оригиналне емпиријске радове из области друштвених наука (социјална заштита, дефектологија, криминологија, психологија, педагогија, социологија) који нису претходно објављивани. Часопис објављује и приказе књига, скупова од научног и стручног значаја. Изузетно, у часопису могу бити објављени и стручни радови од великог друштвеног значаја.

Језик

Радови се објављују на српском или енглеском језику. Сваки рад има апстракт на српском и енглеском језику.

Дужина

Радови треба да буду дужине до једног ауторског табака, односно до 30.000 знакова с празним местима без референци и апстракта.

Процедура објављивања

Рад процењују два независна рецензента уз претпоставку анонимности. Ако одлуке рецензената нису исте у погледу прихватања рада тражи се мишљење трећег рецензента, с тим да уредник може да донесе одлуку без тражења додатних рецензената.

Информације о аутору, пројекту, захвалнице и слично треба да буду на насловној страни рада. Све што може указивати на идентитет аутора треба искључити из текста.

Рок за оцену рада од тренутка пријема до одлуке о објављивању је три месеца.

Радови се достављају искључиво путем и-мејл адресе:

socijalnamisao@gmail.com

Техничка упутства

Рад се доставља у текст процесору Microsoft Word, страница А4 формата, фонт Times New Roman, величина слова 12. Текст треба да буде откуцан проредом 1.5 и маргинама Office 2003 Default (погледати Page Layout). Све странице морају бити нумерисане (у доњем левом углу). Насловна страна текста треба да садржи следеће информације: назив рада, име аутора (коаутора), назив институције, место и државу. Уколико се рад доставља на српском језику користи се ћирилично писмо Serbian, cyrillic.

Рок за достављање радова за јунски број Социјалне мисли је 15. март, а за децембарски број 15. септембар.

Структура рада

Рад треба да садржи апстракт, увод, метод, резултате истраживања, дискусију, закључак, референце и прилоге.

Наслови и поднаслови

Главни наслов текста пише се великим словима (болд). У тексту се наводи најопштији наслов који се пише великим словима (нормал и центрирано). Поднаслови се пишу курзивом/болдирано и „реченичним“ форматом (велико почетно слово).

Табеле

Подаци у табелама треба да буду откуцани проредом 1,5, а назив табеле треба да буде написан курзивом и означен одговарајућим редним бројем. Наслов табеле треба да буде јасан, кратак и прецизан. Табеле треба да буду смештене у самом тексту. Табеле треба да буду сачињене у Word-у или у неком формату који је компатибилан са Word-ом. Број и назив табеле треба уписати изнад табеле. Табеле не треба да садрже вертикалне линије. Редови табеле не треба да буду раздвојени линијама, али заглавље табеле треба одвојити линијом од података. Подаци дати у табели (или графикону) не смеју се понављати у тексту, већ се може само позивати на њих.

Апстракт

Апстракт треба да има 250 до 300 речи и до 5 кључних речи. Апстракт на језику рада налази се на почетку, а на другом језику на крају рада. Структура апстракта подразумева следеће целине: значај проблема, циљеви, узорак, методе, резултати, закључак и препоруке. У апстракту се не наводе референце.

Референце

Све референце на српском језику у списку референци и у заградама у тексту наводе се латиницом, без обзира на врсту коришћеног писма у тексту и писма на коме су штампани коришћени извори.

Презимена српских аутора наведена у тексту ван заграда пишу се писмом на коме је достављен текст. Презимена страних аутора у тексту наводе се или у оригиналу или у српској транскрипцији. Уколико се транскрибују, при првом навођењу у загради се обавезно наводе у оригиналу, на пример: Фарингтон (Farrington, 2010). Навођење више аутора у загради треба уредити алфабетски. Ако су у питању два аутора, у загради се наводе оба аутора (Farrington & Welsh, 2009). Референца која садржи више од три а мање од шест аутора наводи се у пуном обиму када је први пут употребљена у тексту. Сваки наредни пут у загради се наводи презиме првог аутора и скраћеница – и сар. (српски) или et al. (енглески). На пример, уместо (Kovačević-Lepojević, Ilić, Maljković, Kovačević, Ilijić, 2018) написати (Kovačević-Lepojević i sar., 2018).

Листа референци садржи списак коришћене литературе, односно референце на које се аутор позвао у раду. Списак референци на крају рада наводи се у складу са стилем АРА (Америчка психолошка асоцијација). Ауторима се препоручује да користе радове из водећих научних часописа и то да бар 15% буде објављено у последњих 5 година. Референце се наводе абecedним редом по презименима аутора. Није потребно стављати редне бројеве испред референци.

Књига

Референца треба да садржи презиме и иницијале аутора, годину издања, наслов књиге (курзивом), место издања и издавача.

Аутор, А. А. (година). Назив књиге. Место: Издавач.

Појавље у књизи наводи се на следећи начин:

Аутор, А. А. & Аутор, Б. Б. (година). Назив поглавља. У А. Уредник, Б. Уредник и В. Уредник (ур.), Назив књиге (стр. xxx–xxx). Место: Издавач.

Чланак у часопису

Референца треба да садржи презимена свих аутора с иницијалима, годину издања у загради, наслов чланка, пуно име часописа (курзивом), волумен, број, странице и DOI број (уколико је доступан):

Аутор, А. А. (година). Назив рада. *Назив часописа*, волумен, број страна. DOI: xxxxx

Научни скупови

Референца која се односи на радове штампане у целини наводи се на следећи начин:

Аутор, А. А., Аутор, Б. Б., Аутор, В. В. & Аутор, Г. Г. (година). Назив прилога. У А. Уредник, Б. Уредник и В. Уредник (ур.), Назив научног скупа, рад штампан у целини, време одржавања конференције, град (стр. xxx–xxx). Град: Назив институције која организује скуп.

Референца која се односи на прилоге који су објављени у зборнику резимеа наводи се на следећи начин:

Аутор, А. А., Аутор, Б. Б., Аутор, В. В. & Аутор, Г. Г. (година). Назив прилога. У А. Уредник, Б. Уредник и В. Уредник (ур.), Рад представљен на Назив научног скупа, Књига резимеа, време одржавања конференције, град (стр. xxx–xxx). Град: Назив институције која организује скуп.

Магистарске/мастер тезе и докторске дисертације

Референца треба да садржи име аутора, годину, назив документа, у загради назначено да ли је реч о докторској дисертацији, место и издавача.

Аутор, А. А. (година). Назив докторске дисертације (или магистарске тезе). Град: Име институције.

Радови који нису написани у складу са Упутством за ауторе неће бити разматрани.

INSTRUCTION FOR CUSTOMER TRANSFERS IN EUR

56: *Intermediary:*

**BCITITMM
INTESA SANPAOLO SPA
MILANO, ITALY**

57: *Account with institution:*

**DBDBRSBG
BANCA INTESA AD, BEOGRAD
MILENTIJA POPOVIĆA 7B
BEOGRAD, REPUBLIKA SRBIJA**

59: *Beneficiary:*

**/RS35160005380004367717
SOCIJALNA MISAO DOO
Mis Irbijeve 56
Beograd (Zvezdara)
Republic of Serbia**

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

364

СОЦИЈАЛНА мисао : часопис за теорију и критику социјалних идеја и праксе / главни и одговорни уредник Дубравка Гавриловић. - 1994, бр. 1/2- . - Београд : Издавачко предузеће Социјална мисао : Републички завод за социјалну заштиту Србије, 1994- (Београд : Чигоја штампа). - 20 cm

Полугодишње.

ISSN 0354-401X = Социјална мисао

COBISS.SR-ID 102423047

